

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

Med. univ. DE JUDYCA

КНИЖКА IV. XVII

За цвѣтень 1899 року.

Зміст четвертої книжки,

за цвітень 1899 року.

РІЧНИК II-ий, ТОМ VI-ий.

	Стор.
<i>Закон смерти</i> , оповіданє Олександра Катренка	1
<i>З поезий Миколи Вороного.</i>	
I. Memento mori	21
II. Пересьнів	22
III. Нудьга гнітить	22
<i>Народні пісні</i> , оповіданє Грицька Коваленка	24
<i>Из оповідань Антона Крушельницького.</i>	
I. Жсбрак	38
II. На плоті	42
III. На базарі життя	45
<i>Його право</i> , етюд Наталки Полтавки	49
<i>Три в однім човні (крім пса)</i> , оповіданє Джерома К. Джерома (I—VI), скорочений переклад	55
<i>Из оповідань Стефана Жеромского.</i>	
I. Тіни	95
II. Легенда про „лісового брата“	103
III. На помості корабля	114
<i>Из поезий Жоржа Роденбаха. Чари минулого</i>	116

<i>Из секретів поетичної творчости</i> — Дра Івана Франка Павло Грабовський. (Дещо про його житє і діяльність) — Осипа Маковея	1
<i>З житя і письменства.</i> (Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898) — Осипа Маковея	22
<i>З російської України</i> — Spectator-a	38
<i>Хроніка і бібліографія</i>	54
	61

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСНИК.

В И Д А Є

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ДР. ІВАН ФРАНКО.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Річник II. Том VI.

У ЛЬВОВІ, 1899.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

891.7905
LIN
v. 2
no. 4-6

З М І С Т.

	Стор.
<i>Закон смерти</i> , оповіданє Олександра Катренка	1
<i>З поезий Миколи Вороного:</i>	
I. Memento mori	21
II. Пересьпів	22
III. Нудьга гнітить	22
<i>Народні пісні</i> , оповіданє Грицька Коваленка	24
<i>Із оповідань Антона Крушельницького:</i>	
I. Жебрак	38
II. На плоті	42
III. На базарі жиятя	45
<i>Його право</i> , етюд Наталки Полтавки	49
<i>Три в однім човні (крім пса)</i> , оповіданє Джерома К. Джерома (I—XII), скорочений переклад Івана Пе- трушевича 55, 228,	356
<i>Із оповідань Стефана Жеромського:</i>	
I. Тіни	95
II. Легенда про „лісового брата“	103
III. На помості корабля	114
<i>Із поезий Жоржа Роденбаха</i> . Чари минулого	116
<i>Поема про білу сорочку</i> , Івана Франка	117
<i>Заручини</i> , етюд І. Білоусенка	141
<i>Мій похресник</i> , оповіданє Стефана Пятки	159
<i>Образки з гуцульського життя Марка Черемшини:</i>	
I. Сьвятий Николай у гарті	173
II. Хиба даруймо воду	176
<i>Із польських поетів</i> , переклад Ів. Франка:	
I. Із Адама Міцкевича	184
II. Із Адама Асника:	
1. Голос, що кличе в пустині	185
2. Приходиш до мене	185
III. Із Віктора Гомуліцького:	
1. На канонї	186
2. Ель моле рахмім	187
3. Під обухом	190
IV. Із Андрія Немовського	191

	Стор.
<i>Мілочка заручена</i> , ескіз В. Мікулч, переклала Марія Грушевська	194
<i>До неба</i> , оповідань Оттона Туомі	222
<i>Із жартів Павла Шербарта</i> , пер. І. Ф.:	
І. Галабурдинк і П. Червоний як рак	227
<i>Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського)</i>	247
<i>Камінний хрест</i> . Студія В. Стефаніка	225
<i>Серед бурі</i> . Драма на 5 дій Бориса Грінченка, I—II	266
<i>Стріча</i> . Нарис Богдана Лепкого	297
<i>Із поезій А. С. Пушкіна:</i>	
I—III пер. М. Старицький	306
IV—VI пер. І. Стешенко	307
<i>Анджеля Борджія</i> . Новеля Конрада Фердинанда Мавра, пер. О. Маковей	311
<i>Латинська ода до вельосінеда</i> , пер. І. Франко	373
—	
<i>Із секретів поетичної творчості</i> , І. Франка	1, 71, 137
<i>Павло Грабовський</i> . (Дещо про його життя і діяльність), Осипа Маковей	22
<i>З життя і письменства:</i>	
I. Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898, Осипа Маковей	38
II. Нова „пря“ про українсько-руську книжну мову, М. Грушевського	85
<i>З російської України:</i>	
I. Про українські товариства, Spectator-а	54
II. Ювілей російської літератури і наші літературні позви. О. С. Пушкін в українських перекладах, Spectator-а	148
<i>Промова А. Єфименкової</i> , відчитана на сьвятї І. Котляревського в Харкові 6 лютого ст. ст. 1899 р.	81
<i>Сучасний драматичний артист</i> , з фран. пер. О. Франко	93
<i>Листи з-над Полтви</i> . Лист другий — Observator-а	100
<i>Із чужих літератур:</i>	
I. Остання драма Г. Гауптмана „Візник Геншель“, нап. Г. Деглинський	158
II. Стан сербської, словінської і словацької літератури в 1898 р., пер. В. Гнатюк	169
<i>Хроніка і бібліографія</i>	61, 121, 185

ЗАКОН СМЕРТИ.

ОПОВІДАНЄ

Александра Катренка.

І як воно зовсім - зовсім недавнім те все давно минуле здасть ся! Прямісінько неначе-б чи то рік, чи то два тільки всього і промайнуло, або і красше ще того, неначе-б то ти у сні вчора, тільки вчора те все бачив. Про те-ж, як полічиш час, що пролинув межі сьогодні і тоді, то аж на місці не всидиш, куди там! аж ось як підєкочиш, так здивуєш ся довжині тій минулого.

Чи давно-ж таки, здасть ся, я зазнавав таким, яким він тоді собі був, Івана Петровича пана Петренка? Чи давно-ж? А навсправжки виходить тобі, що не так то і недавно: літ з тридцять, та ще, щоб ви знали, і з хвостиком, з чималеньким хвостиком, у віковічність тимчасом уже пірнули.

Еге! А яким я його, сказати вам, колись то і бачив! Був він тоді собі блискучим офіцером царської гвардії, кавалєгардом він собі був тоді. Знав я його ще і пізнійше троха, та й дуже ще тоді я знав його, коли він був уже взяв собі „абшита“ і, по традиції предків своїх, осїв ся у гнізді своєму рідному, у власному маєтку, у Хомівці. Саме тоді тільки настав початок часу безкріпацького вже, але мій Іван Петрович тим, не так як иньші навколо всі, ані скільки не бентежив ся; у його, мовляв, від того ніде

ні трохи не свербіло. Куди там! Він увесь цілком, всією своєю істотою був під могутнім тогочасним прогресивним впливом, що його він вивіз тільки-що із столиці.

Він сміливо і з запалом усюди, де тільки міг усюди, виявляв найліберальніші ідеї тодішнього часу. Він горою заступався за кріпаків, за їх волю, яка тільки-тільки, кажу-ж, була тоді вийшла, він ренетував за своїх менших братів, аж з піною біля рота і навіть, у самісінькі очі навіть їм, хоч і уважно, але розумно і остро кепкував над своїми старосвітськими сусідами, які на всі лади усюди, й у гостях і дома, тільки те і робили, що лементували, охали, та слізю-слізю скаржилися всім і кожному, один одному, прегірко нарікаючи на свою нещасливу долю, на ось яку не таку прикрість до них уряду, який відобрав, бач, силою від них їх власне, від дідів спадкове добре „женска і мужска пола“.

Еге, Іван Петрович був поступовою і дуже навіть поступовою людиною свого часу.

Ось, як зараз, він стоїть перед моїми очима: Велетенського зросту, станом стрункий, в могутніх плечах дуже огрядний, груди широкі, виперті аж горою, та ще й зовсім заслонені гарною, як вуголь чорною, до пояса довгою і випещеною бородою. Позір великих, карих очей був у пана Івана суворий, але вітвертий, сміливий, ясний, бравий, орлиний. Ніс у його був тонкий, довгий і трохи-трішечки горбуватий, але гарний. Чоло він мав широке, дуже високе і вельми посу-нуте назад. Одно слово: Іван Петрович був немалим красуном. Він всіма, чи то чоловіками, чи то й жінками однаково, або жінками ще й більше, безапеляційно таким прославлявся. І Іван Петрович власно об тому був добре свідомим і що-до того, то гордував собою навіть не помалу, але ще й дуже. Та як же йому було і не теє, коли не дармо-ж він був з армії; з простих поселенських, вічна їм памятка, кирасирів, не добиваючи сам ні скільки, а тільки з волі свого урядового панства попав до тієї ївардії задля її там прикраси. Ось як! Бач, цар небіжчик Миколай I. любив мати перед своїми очима таких бравих юнаків і дуже кохався в них. Памятаю я, ще й ось як памятаю, як кождий приїзд пана Івана до нашого повіто-

вого міста Купянки збаламучував сливе всіх мешканців там-тамошніх, бо був він задля всіх приємно дивовижним.

Коли-ж екіпажик у Івана Петровича по всяк час був новісінький, чистісінький, аж блискучий, а в його запряжені були не прості коні, а якісь кінські феномени що до їхньої краси. Кінська упряж вся була у пана Івана така, якої ніхто ніколи на далеке навколо не мав, була вона не обнизана тільки, як звичайно, а прямисінько облита сріблом, та ще коли не позолоченим, то наведеним чернію. Бувало блищить, дзеленчить, брязкотить, більше ще, грає все на конях, та й годі. На переді, бувало, сидить під лад панови такий красун молодий, та бравий, що хоч малюнка зараз малюй з його. Одягнений був той візниця коли не в червону, то в блакитну, рожеву, а то і жовту, як коли і все різно, московську шовкову сорочку, а поверх неї ще і чорна бархатна безрукавка одягнена, на голові-ж низенький, кругленький, повстаний бриль з пав'ячим пером. Держить бувало от-такий візниця у руках своїх, мало ким і бачені ще тоді по повітах, такі чи інші кольорові віжки, ледви, ледви спиняючи ними тройку, яка, як вихор, певно, як вихор, несесть ся, жене і якій, здаєть ся, не можна було й ціни знати. Дивлять ся бувало люде і не надивлять ся! Чудо та й годі! Побачити тільки, на одно було тільки те подивити ся, які викрутаси своїми передніми ногами виробляє корінник, то і того вже досить, і то вже диво і описати того ніяким способом не можна; а пристяжні-ж ще на кайданчиках, що губи ними їм порозрізувано ледви аж не до самих ухів, як виплигують! Скажено виплигують було та ще і позвивавши ся, аж неможливо, наче ті гадюки, трохи головами до хвостів своїх не доторкують ся.

— Дивіть ся бо! Он Іван Петрович! Он пан Петренко їде! — звертали увагу один одного Куп'янські мешканці, яким тієї години впадало бути на улиці, хоч про те кождий з них і так у всі баньки вирачав ся вже, любував ся і очей не міг відвести від пана Івана Петренка, що їхав так гарно-бундючно.

— Пан Іван їде! — вгадували не помиливши ся і висовували ся у вікна дивити ся голови ще й иньших мешканців, які тоді саме сиділи по хатах своїх і відтіля вже почули знайомий їм, приємний той бренькіт оздоблених сріблом оттих хомутів і уздечок коней Івана Петровича, а іноді то і молодецький викрик „ей, паді!“ молодецького його візницї. — Іван Петрович! — чув ся поспішний окрик найбільше навіть жіночого тоненького голосочку, чи то з того, чи то з иньшого вікна якого небудь дому, що належав якому небудь панови з міської найкрасшої вельможности.

— „Іван Петрович! Завитайте-ж і до нас хоч на хвилину“! або: „Іван Петрович! Дожидасмо ся вас! глядїть!“ і таке иньше.

Але Іван Петрович відповідати звичайно не мав коли, бо-ж він вихром летїв на своїх огирях. Він тільки поважно і граціозно, так граціозно, як він те один тільки й умів зробити, кланяв ся сюди й туди, раз-у-раз шапкуючи, але і те звичайно він поспівав робити вже далеко проминувши того, кому належав був той поклін.

Пан Іван Петренко усюди й у всіх був бажаним, приємним, поважним і дорогим гостем. Панянки так усі, як одна, прямисінько аж божеволїли за ним, вони сами аж гуртом всі залицяли ся до його. Пани дивили ся на його і з задрїстю і з уклїнністю.

Господарство Івана Петровича було не аби яке велике; по тих місцях і пари йому не було. Він мав собі щось чи дві, чи без малого дві тисячі десятин найкрасшого, найглибшого чорнозему. Довгий у його був степ і широкий, та рівний, рівний, ще і не сумний, бо його оживляли ті табуни коней пана Івана, декільки отар шльонських овець, які тихо передвигали ся з місця на місце.

Нераз було попоміряв і я той степ Петренків, полюючи за дрохвами, яких безліч було там.

Двір у Івана Петровича був старосьвітський зовсім. Всі будівлі його були деревляні з звичайними стріхами. Стояв той двір на дуже гарнім місці, під високою крейдяною горою, над красною на далеку околицю, дуже рибною річкою, яка і ймення від людей собі своєю гарністю

придбала „Красна“. Всі двірські будівлі аж потопали в садках, гаях, левадах, а за садками, гаями і левадами ще й чималий віковий ліс у довгому, широкому, та глибокому ярі за панським домом, чорніючи, виднів ся. Найголовніше-ж усього, про що знали й всі, що Іван Петрович не мав ніяких довгів, а через те, бач, і навсправжки і на очі всіх він був багатий.

Одружив ся Іван Петрович не дома, але у губернському місті на молоденькій красуні, яка принесла йому і віно чимале ще.

Ось яким я знав років тридцять п'ять тому Івана Петровича пана Петренка. От з таким паном Іваном 35 літ тому я дуже добре навіть знайомим був. Частенько я гостював у його на рівні з иньшими людьми, залюбки випиваючи ся його витаннем, щирим українським хлібосільством.

*
*   *

Коли якось доля моя на довгі десятки років виперла мене слою з того мого рідного куточка нашої України. І де мене не носило тільки впродовж того довгого часу, де тільки я не перебував! Бачив я і Волгу широку, та ще і за неї далеко забрав ся, дивив ся я і на невгамований той Терек, ходив і по горячих Ахал-Текінських пісках. Богацько нових найрізнійших впливів пережив я за той час свого тивня. Виперли ті впливи у мене з памяти, коли не все зовсім, то багато з давно минулого. Видинов у мене з голови і блискучий Іван Петрович. Зовсім забув я про його, так забув, що наче-б то ніколи і не знав його, наче-б то ніколи його і на світі навіть не було задля мене. І хто його знає, чи і згадав би я про його коли, як би не випадок тільки.

Через 35 років занесло мене знов до рідного Купянського повіту.

Іхав я на земських заморених конях тихенько, не поспішаючи ся і з нудьги розглядав ся туди й сюди навколо. Таким способом проминув я і один, і другий, і третій і десятий панський двір, які один по одному чергували ся, як у калейдоскопі перед моїми очима, виринаючи

згодом і перегадом то з одного боку то з пньшого широкого шляху. Поглядав я на них, та й пригадував старовину; розбуркували вони в мені найрізнійші згадки з минулого і найбільше приємно-сумного відтінку. Пізнавав я сливе кожний з тих дворів, хоч про те і трудненько таки впізнавав я їх; всі вони тепер виявили ся мені далеко, далеко не такими, якими я їх бачив колись. Та й не диво-ж тому! Не диво, бо стільки-ж проминутого часу по невідмінному законowi природи всіх повинно переіначити, все повинно переіначити і, що найбільше буває, і не на красне ще. І я, бач, ось яким зробив ся, сливе дідом став, зігнув ся вже; постаріли і ті двори своєю старістю. Дідуганами певно стали вже і всі ті, що пробувають собі по тих панських старих дворищах, ті мої давні знайомі. Не впізнав би мабуть я їх тепер, однаково, як і вони мене. Але чи й істнують ще по своїх кублах там ті, яких я знав колись господарями тих маєтків? А коли вони не живуть уже там, то цікаво-б знати, хто саме тепер там панує? Метушать ся у голові у мене оттакі думки і якоесь сумно-сумно, хто його знає і чого, робить ся на душі; мабуть того саме, чого іноді сумно стає при згадці про якого небудь добре знайомого небіжчика.

Може тепер глитай який небудь осїв ся у тому, чи иньшому панському гнізді, може павук який небудь і із наших таки людей, хрещених, а то і жидюга який небудь, роспустив своє павутинне з тих, чи з иньших горниць і панує тепер там і відтіля по своїому?

А ось нарешті став наближати ся я і до дуже, та ще й дуже знайомої місцевости. От тут то саме я і згадав, відразу згадав і про пана Івана Петренка. Аж он-он велика слобода починає маячити, аж он-он ледви-ледви, а біліють ся вже хатки! — міркую я собі їдучи.

Дай Господи памятки згадати, як воно те село, та на імення собі буде, от забув, забув, та й годі! Коли ні, згадав! Гончарівка! Так, так, Гончарівка! А за Гончарівкою, так як через верству місця, буде ще невеличкий собі хуторочок, здасть ся навіть без імення собі якого небудь, а там річка Красна, а там дідівське кладовище панів Пе-

тренків, а там уже зараз і двір пана Івана. Ех! Чи уцілів же-ж він, колись то гордий та блискучий, чи живе ще він тепер там і коли живе, то який він тепер є? От цікаво-б було з ким побачити ся, на кого подивити ся! Чи не заїхати хіба до його? Адже-ж, пригадую собі, й шлях мій ось-ось, як близенько біля його двора пролягає.

— Чуєш? як тебе? — обернув ся я до свого візницї, що тимчасом куняв собі, сидючи на передку. — Слухай бо!

— А чого вам? — відповів він мені, смачно на увесь рот позіхнувши і хрестячи його.

— Та ось чого! Чи не знаєш ти про пана Івана Петренка, що зараз біля його двору отсе будемо їхати? Чи живий він ще? І чи у себе він, тут, у своїому мастку живе?

— Живий ще і живе от тут, у Хомівці.

Уцілів, виходить! — погадав я і чомусь аж зрадів навіть.

Проминули ми ось і Гончарівку вже. Боже, як вона виросла і вздовж і поперек! Так вона виросла, як я і не погадав би ніколи, не бачивши її тепер. Злила ся вона, проковтнула і хутірок тай без імення, що я його колись то бачив самотійним. Ось і річка і хоч і та-ж сама вона „Красна“, але яка-ж вона тепер! Зхудла вона якось, змарніла, поузчала, мабуть через те, що постаріла... Ось і кладовище Петренківське з своїми старосьвітськими пам'ятниками, збудованими на приклад маленьких хаточок з червоної цегли з залізною покрівлею. Тепер ті пам'ятники напівпорозвалювали ся, покрівлі їхньої на них нема і клаптика. Все кладовище взагалі дуже сумне, зруйноване, і як кого, то може навести зовсім не на радісні думи. Нема навколо кладовища ніякого ані частоколу, який колись то був, ані рова навіть, яким воно було окрім того колись то обкопане; все зрівняло ся з землею. Роскішна, висока, та густа трава росте тепер і біля могилок і по них. Я побачив кілька безприглядних телят, що поважно, без телячих іграшок, ходили тимчасом по кладовищі, очевидячки залюбки щипаючи ту поживну рослину і, коли того треба їм, безпечно чухаючи ся своїми боками об ті пам'ятники.

Коли ось з заповороту виткнув ся мені і дім, ті панські горниці пана Івана Петренка. Але що воно таке повстало перед моїми очима! Боже мій! Чи гадав же я що небудь таке подібне побачити?! Де ті садки, де ті левади, гаї, де той ліс?! Де вони діли ся?! Ну, як є, нічого нема. Тільки і всего, що де-не-де, подекуди, самотно сиротіючи, якісь миршаві, деякі вже посохлі, деякі на щось обдерті деревця стирчать сумно та сьвідчать собою про щось, що колись тут було. Але де-ж господарські і двірські будівлі?! Де вони?! Де ті вузкі та довгі вівчарні, де ті високі кінські стайні, де ті просторі загони з повітками на північ, комори і таке иньше? Нічого нема, і сліду нічого нема. Пусто, глухо, мертво. Пустеля розвернула ся перед моїми очима.

Ось як зацеміло у мене серце від погляду на той сумний образ, образ певної смерти того, що я бачив колись то живим.

Один-один одинцем дім так-сяк ще і уцілів тільки. Один він ще сумно самотно доживає свого посліднього віку. Висока цегляна основа під ним пооблущувала ся, осипаєть ся, від давнього небілення увесь рябий він, перістий, дуже нечепурний, неприємний. Високим і довгим рундуком його цілком опанувала ганірена і він ось-ось як швидко вже відпаде, відвалить ся від свого тіла. З десяти чи більше східців його тепер залишила ся тільки частина, чи і на пів їх буде, через одну, через дві, на своїх місцях. Але і ті ледви-ледви що тільки держать ся у своїх гніздах.

„Який же то сам господар є там тепер?“ народило ся у мене важке питанє і якесь безневільне бажанє, не через цікавість, ні, але через щось иньше, через щось таке, чого я вам не вмю доладно і назвати, боляче стискаючи моє серце, притьмом примусило мене неодмінно завернути, заїхати і подивити ся на те сьогочасне житє-бутє пана Івана Петровича, на його самого.

— Підвертай до будинку! — промовив я до свого візницї і він слухняно, мовчки смикнув віжками і коні звернули з шляху.

На зустріч мені з голосним гавканем вибігли чи дві, чи три худі-худі, кістка та шкурка, собаки, а за ними, аж очі я витріщив, з настобурченим до гори, закарлюченим хвостиком, скільки сили його, навскоки, жалібно та голосно хрюкаючи, наче-б його колов хто, виплигував чималий підсвинок.

— Що воно таке?! Чого сей підсвинок оттак підскакує? — спитав ся я.

— Порося? — на пів обернув ся до мене мій візниця. — Се панське поросля. Подарував його хтось з Гончарівців панови ще торік, маленьким; в пана-ж свиней окрім його не було і нема, то воно, се поросля, з роду ніколи і не бачило нікого такого, як само воно, то-б то другої свині; вирросло-ж воно собі з собаками он тими, то і звичай собі собачі всі придбало! Собаки ось біжать і воно за ними плигає, собаки брешуть і воно хрюкає та галасує. Чудне поросля! Воно та собаки, яких бачите, отсе і вся худоба пана Петренка. Тпру!

І ми спинили ся біля самого рундука. Зустріти мене не вийшов ніхто. Я навмисне потихеньку і з повозки собі зліз, вже і потоптав ся трохи біля неї, ще підждав чимало, роздивляючи ся навколо себе, але ніде ані якої живої душі я не узрів і не діждав ся побачити. Німа тиша, мертва тиша облягала і дім і мене і все. Але що-ж мені було далі робити? Поклав я, що буде, те й буде, а треба посувати ся у горниці, та шукати там кого небудь.

*

*

*

Вилізти на рундук не так то було легко: перший схід, на який був я став, миттю підо мною обвалив ся і я ледви-ледви не впав ще задля більшої втіхи мого візниця, який дивив ся на мене і щиро сьміяв ся. Але уперте бажанє, як то кажуть, поборює всі перепони, і я сяк-так, хоч і дуже важко, а нарешті викараскав ся таки і на саму гору. Перша-ж моя ступінь по тому рундуку наробила переполюху і з щілин між дошками рундуку, як оком мигнути, випорхнули аж два сичі, вдарили ся вони

об мене, аж здрігнув ся я, і крикнувши з переляку ма-
буть своє неприємне „сплю-у-у“, злетіли на покрівлю бу-
динку. Я-ж, осторожно ступаючи, щоб не провалити ся,
подав ся до дверей. З того боку свого, звідтіля, вони
були міцно замкнені. Але я енергічно постукав ся в них,
перегодом ще і дужче, і дармо на сей раз, бо-ж ніхто до
мене не обізвав ся нічим. Ще кілька разів гримнув уже я
кулаком, але і те не помогло, все таки нікого нема.
Потоптав ся, потоптав ся на місці, постояв, постояв і дов-
генько таки постояв я біля дверей, та думка з'явила ся
була вже і „назад наші“ подати ся, коли ось, аж зрадів я,
почув ся мені немов чи кашель чи що, там десь у сере-
дині, по той бік дверей.

Еге, виходить : є ще там хтось живий! — погадав я так
і не помилив ся. Швидко виразно вже до моїх ух доніс
ся мов свист, металічний гук відсуваного залізного засува і,
слідком за тим, двері, неприємно скриплячи на своїх зар-
жавілих завісах, тихесенько немов боячи ся, розчинили ся.
Відкрили ся вони і перед моїми очима постав невимовне
худий, старістю зігнутий, аж горбатий, не менше як
65-літний дідусь. Борода у того діда була довга, сіра,
неохайна, очевидячки давно, давно вже немита і нечесана;
таке-ж сіре, довге і нечесане волосє було у його і на го-
лові. Одягненим він був у прості шкапові чоботи і, хоч
то було літо, у якомусь рудому, старому-старому, кожусі;
зпід його висовував ся аж чорний ковнір колись то білої
недорогої базарної сорочки. Людина та дивила ся на мене
непевно, здивовано і з ляком якимсь. Я сам невимовно
вразив ся, я зторопів. Дійсність того, що я побачив, і по-
рівняня не мала з тим, що я покладав собі побачити.
Я почував ся тієї хвилини собі ось як негарно. Я мовчки,
виричавши очи, стояв і дивив ся на його, так само, як
і він на мене. Я не мав, не знаходив слів, щоб хоч що
небудь йому сказати, щоб хоч як небудь відкараскати ся
від важкої, спільної з ним мовчанки. Коли ось старий на
превелику радість задля мене забалакав таки, невиразно
прошамкавши своїм беззубим ротом:

— А чого панови бажаєть ся від мене ?

— Іван Петрович! Та невже-ж се я вас бачу! Невже-ж се ви?!

Еге! се був він.

— Так, Іван Петрович се я, але хто-ж ви такий і чого вам треба від мене?

— Не пізнаєте? — спитав ся я у його.

— А то-ж, зовсім ні, зовсім не пізнаю.

— Ну, так я Олександро Михайлович К... пригадаєте може?

— Олександро Михайлович! Боже-ж мій! Та як же-ж не пригадати! Як же-ж! Та відкіля ви, добродію, взяли ся?! Відкіля вас Господь приніс?! От як зрадували ви мене, старого! Ось як! Будьте-ж ласкаві до хати!

І старий виразно відкинувши той ляк, вражінне і здивування, притьмом кинув ся до мене, стиснув мене в обіймах і поцілував ся зо мною, як з рідним. На очах у його тремтіли сльози.

— Ну, будьте ласкаві! Увіходьте! Давно, давно вже я не бачив сьвіжої людини.

За ним увійшов я в простору, пусту передню кімнату. Важким духом, мертвим, льоховим якимсь, архівним дихнуло в ній на мене. Я скинув свою верхню одіж, але подіти її було нікуди і вона лишила ся у мене в руках. Не то що, але і гвіздка якого небудь — і того ніде на стінках не було видно.

— Та ви, того, даремне турбуєте ся. Йдіть у салю, в салю йдіть! — зовсім соромливо запросив мене пан Іван.

І я вступив у давно знайому мені ту салю. У ту саму салю, в якій колись то я не раз і не два скажено крутив ся на молодих своїх ногах у вихрі вальса під звуки гарної військової оркестри, що грала бувало от там на тому самому танку, на який я тепер тільки-що ледви, ледви був виліз. А тепер ся саля! Ох, якою-ж я її побачив! Я вступив у велику вздовж і впоперек квадратову горницю з нечистими, гнилими дошками долівки, що під ногами гнули ся і скрипіли. На тих дошках не лишило ся і найменшого сліду колишньої фарби. Стіни, як і увесь дім знадвору, і тут давно не білені, всі у сірочорних плямах.

Деревляна стеля колись-то обмальована білою фарбою, вся тепер у дивних але зовсім негарних малюнках, і жовтавих і чорнявих, які з'явилися від дощів. І ціла саля, однаково як і попередня кімната, теж була пуста - пустісінька. Один одним простий, селянський, необмальований липовий стіл тільки і притулився собі біля противної далекої стіни. Знову колись-то сей стіл був білим, а тепер він був брудний-брудний, аж чорний. Окрім того погляд спинявся ще чи на двох, чи на трьох деревляних, простих же, самодількових, необмальованих і брудних ослінцях ще і з нецілими ніжками в них. Напротив як раз перед очима, двері розчинені в колись-то гостинну кімнату, трошки меншу від сїєї салі, але тепер вона зовсім, зовсім як є пустісінька. Ще з боку салі двері у колишню кімнату господареву, в кабінет, і той теж тепер пустий.

— Прощу дуже! — запросив мене Іван Петрович до того стола. Сів я з одного його боку, сів і він з другого. Обидва ми почувалися собі дуже ніяково. У мене в мозку, як у калейдоскопі крутилися, вертілися, одна одну попереджаючи, блискавкою думки-згадки про колишнє життя-буття панського бучного пробування, свідком якого колись-то, як у сні, був і я саме оттут, в сїй самій салі. Можна сказати певно, що об тому самому міркував ту мить і Іван Петрович, що і він, побачивши мене, пекуче перейнявся своїм мовби і недавнім минулим. Я собою, своєю присутністю порушив його ох! які болючі душевні рани. Ми мовчали обидва, сидячи один проти одного. Нас обох навіть обхопило забуття. Пан Іван, схиливши голову на свою руку, покладену ліктем на стіл, сливе не моргаючи очима, пильно дивився на діл; я пильнував в обидва ока чомусь противну стіну, проте-ж і не бачучи її зовсім перед собою.

— Господи, Боже мій! — метушилося тимчасом у мене в голові — скільки-ж то веселого життя, життя бучного дуже ще недавно бачилася, тоді розкішна як на хутір саля. І як воно на світі оттак усе швидко проходить, минає! Але від чого воно так ведеться? Від чого воно так все, без виїмки все, немов блимне, блисне, миготне і нема його, нема нічого! Иньше вже, друге в инь-

шому вже де небудь місці запалюєть ся, блищить, миготить і в свою чергу гасне, гине, і так без кінця і краю? Закон жита і смерти на кожному кроці, на всьому стоїть перед очима нашого розуму, перед нами. Як закони початку, родин, далі жита, так і закони кінця-смерти все, все, на сьвітї підлегле. Все на сьвітї народжаєть ся і все умирає, як одухотворене, так однаково і неодухотворене; народжають ся й умирають навіть такі речі, як думки, ідеї і т. и., а через що? Через великий закон оновлення. Через те, що настає час старому давати місце тому, чи иньшому новому, що народжаєть ся, чому небудь чи найкращому, чи і того тільки що могутнійшому, а через те і животнійшому. Я перший схаменував ся і відізвав ся.

— Ну, як же Господь та милує вас, шановний Іване Петровичу? — вимовив я питання, яке при тому всьому, що я побачив, зовсім і не прилипало до ладу, яке вимовивши аж засоромив ся я навіть сам перед собою.

— А ось, як бачите! — була мені відповідь сумним голосом. Знов довга павза і нарешті Іван Петрович забалакав: — Еге, погане, дуже погане жите моє, Олександрє Михайловичу! Таке погане, що і не знаю вже, як би тільки і доживотіти і дотягнути тільки мерщій до свого кінця. Як на сповіди кажу вам, що смерти своєї я бажаю, дожидаю ся її, як великого добродійства Господнього. Ох-ох, як же-ж то обездолили нас, дуже образили, відібравши у нас наших кріпаків! Під згубу тим підвели нас, до голодної смерти примусили. Дивіть ся на мене, яким став я! Голодним, холодним старцем, та й годі, та й край, далі вже ходити нікуди.

— Але яким же побитом стало ся таке з вами і через що?

— Яким побитом і через що? Ех! Таким же саме побитом і через те саме оттак і зо мною, як і зо всіма богатьома иньшими подібними до мене, що імя їм лєтїон. Чи сьвідомо вам те, що в повіті нашому з старого вельможного панства тепер і половини вже немає? Де там! Третина хіба тільки істнує ще. Розійшли ся хто куди міг, куди очі повели. Поділи ся вони десь і памятка про них травою-бурянцем швидко, ох як швидко заросла, навіть

і не згадує ніхто про них. З решти-ж не я один так, але богацько є таких, що доживають свого віку оттак саме, оттак як бачите, як і я, коли ще і не гірше від мене. Та ось за прикладом недалеко і ходити: ви-ж памятаєте Івана Івановича? Хіба не памятаєте? То сусіда мій колишній найблизший, ще й мисливцем він був на весь повіт найславнішим, хортів і коней мав у себе таких, що вони коштували по тисячі рублів і далеко ще й більше.

— Ага-га-га, тепер згадав! Ну, так що-ж з ним, живий ще?

— Де там! Умер уже. Щасливий він тепер! А до смерти і довго перед смертю бідкав ся він бідолаха ось як!... От жив, як і я тепер горюю, ще навіть коли хочете, трохи й гірше йому було як мені. У його так тільки один двір і залишив ся було йому. І горе! Їде було він собі до міста, у Купянку, парою старих-старих шкап і не доїздячи, верства або що до міста, припиняє було коней своїх, бач, погодувати даремною їжею, травицею, яка росте обік шляху, щоб у місті не треба було сїна купувати, бо ні за що. Кілька годин бувало сидить він собі, як печериця, та з нудьги гав ловить, у своєму старому фаєтоні на дорозі, а коні тимчасом ходять навколо та па-суть ся. Їдуть було, об'їжджають його старі колишні приятели, старі знайомі не аби-які і всі, як один усі, не то що не здоровкають ся з ним, але ще й з огидою відвертають ся від його, та і того ще мало їм! На всі заставки всі пани кепкували було з його, лихом забитого. Правду треба сказати, признати ся треба, було таке, що й я над ним кепкував. Еге, а тепер ось і сам і таких навіть шкап не маю, пішки мушу ходити куди треба. Тепер уже надо мною, хто ще трохи-трішечки животіє, всі сьміють ся, кепкують з мене. І я про те добре знаю і шильно ховаю ся через те від усіх зо своїм панським убожеством. І богацько нас таких, як я отсе, і всі ми так, як отсе й я від усіх таїмо ся, один одного соромимо ся, один одного боїмо ся.

— Здаєть ся, як що не помиляю ся, то оттой пан Іван Іванович, що про його ви зараз мені розповідали, був колись навіть шляхетським повітовим маршалком!

— А як же, а як же, був він, був, та загув. Заставив я, знаєте, свій маєток у банк, а на що, коли спитаєте мене, я се зробив, то їй же Богу і не відповім вам, не скажу, бо й сам не знаю, на що. З'явився відкілясь той банк і всі наші пани заметушилися і почали притьмом заставлявати ся в його, а за всіма, як та вівця за гуртом, поліз і я туди грошей брати. Одержав їх і їй же Богу не знаю куди вони й поділи ся від мене! Туди-сюди раз і два метнув ся з ними і розкотили ся вони всі. А потім, а потім, ех, згадати, так і те нудно, а потім і пішло не життє, а мука. Пішло життє з одними тільки важкими думками об прирістках банкових, що належались йому від мене. За-ради тих прирістків час по часови збув ся я всього! Пішли від мене до банку і мої овечки, пішли й коні, пожер банк і волків моїх і корови, як згоріли і будівлі всі мої, а нарешті і в приватні ще довги заліз аж по самісіньку шию, все-ж задля банку. Шість же років тому і зовсім з маєтком своїм прадідівським розпрощав ся. Коли-ж припекло було так, що, хоч повісь ся, а нема тих прирістків і хоч, як хоч, анї відки їх добути. Не було вже що і продавати окрім землі, а тут, як на те, на безголове моє і хліба того року нічого не вродило. Крутив, крутив я, вертів, вертів і нічого не вивертів; продасть, бачу, банк мій маєток, а мені доведеть ся йти сьвіт за очі з торбиною. Щиро признаю ся вам, що від такого діла вже я хотів був повіснати ся. Не думайте ради Бога, що се я так вам кажу, аби тільки помалювати ся, або що, мовляв; ні! Я справді вже намірив ся був, коли, спасибіг йому, чоловік визволив від наглої смерти... Еге, запобіг мені ненароком один з тутешніх, з своїх таки, Гончарівський селянин. Купив він, бач, у мене мою землю. Купив він і я позбув ся всіх своїх довгів, ще й мені залишило ся щось більше тисячі рублів на розжиток, та от сі горниці, а біля них ще і півтора десятина земельки вже чистенькі. Був, знаєте, клаптик сей на одшибі собі від остатньої землі, то й не задовжений у банку, а тому тепер він моїм ще й є. Отсе тепер і все, що я маю.

— Та хіба-ж, маючи сто пятьдесят десятина, не можна як небудь, хоч сяк так, жити по людському? Се-ж, здасть ся, не так-то щоб уже дуже й мало. Адже-ж у нас

тепер се добре, як три десятини на людину впадає наділу скрізь по селах, і живуть же люди, з голоду не пухнуть, а то-ж, легко сказати, сто п'ятьдесят! Можна жити...

— Та отже і живу собі, як бачите. Що року віддаю земельку по десятині, по дві, то що, людям за гроші, та і перебиваю ся, як кажете, сяк-так, з мішка в торбинку. Ех, гірко перебиваю ся! Чи повірите? Доводить ся раз-у-раз одним житним гливтяком жите своє піддержувати, та і того ще мало і то ще деколи випрохую у моїх сусідів, у людей, які були колись моїми кріпаками. Еге, одні вони ще, спасибіг їм, і не забувають мене, допомагають мені й ось як, ось як у тяжкі години запобігають! Гірке, гірке тепер моє існування, ох яке гірке, бо-ж як би я був один собі, а то-ж сімя, та яка ще сімя, велика сімя! Діти!

— А скільки у вас дітей?

— Скільки? Богацько! Одинайцять душ! Ось скільки! Адже-ж я — звичайно, що ви не знаєте — вдруге був одружив ся. Перша моя жінка давно вже вмерла. Від неї остало ся у мене троє дітей, але ті давно вже пішли на свій хліб і навіть чужими мені поробили ся, бо спільного я з ними не маю нічого і не бачив ся я з ними давно вже і листувати ся не листую ся, бо ні об чому. А ось від другої жінки, то маю я восьмеро і всі при мені вони до одного. Але ні, збрехав трохи, отсе з місяць тому двох старших синів, одному 19, другому 17 років, відпровадив на всі чотири шукати власної долі. Виправив їм пашпорти від шляхетського повітового маршалка і „з Богом“ сказав їм. Пішли вони, та не знаю ще, як і де повертають ся. Написав якомсь старший, що в одному невеличкому, але портовому місті на Дніпрі відшукав він собі місце у якогось купця за вісім рублів місячної платні, але і невдоволений тим місцем, бо, каже, хоч би приказчиком бути, а то простим наймитом доводиться обертати ся. Менший же місяць ще не мав, та не знаю чи й має ще і тепер. Нічого не пишуть. Хто його знає, може ще швидко і повернуть ся.

— Чого-ж ви сами не постарали ся помістити їх куди небудь? Хіба-ж мало є, куди можна убогому чоловікови поступити?

— Та вони-ж у мене вирости без усякої науки. Тільки, тільки що читати, та як не як писати навчили ся дома.

— Та у вас же ось хоч і в Гончарівці, а хоч і в Преображенському, школи-ж єсть. І не далеко-ж вони, що туди, то і верстви не буде, що й туди, то однаково. Чом же ви хоч у школі їх не вчили?

— Але, знаєте, до школи віддавати було якось ніяково, бо я-ж пан же таки, а вони мої діти. Дома-ж чи до губернії, як наші предки колись робили, у мене не було сили їх учити. Вони у мене хлопці обидва дужі, жваві; зросли оттут на хуторі межи селянами; іграшками чи косити, чи молотити, чи що инше, всьому навчили ся, все уміють зробити не згірш від найкрасшого хлібороба, що до хліборобства. От я їх попхав на чужину куди подалі, де не знають ні мене, ні їх, і де можна їм робити всяку роботу, ні перед ким не соромлячи ся. От горе тільки хіба одно, що в паспорті все таки, не сховаєш ся, прописано, що дворянин ти єси.

— А по мойому, вибачте мені ласкаво за моє слово, то, коли так, красше було би, не в приклад красше, замість мандрувати хто його знає куди оттак на чужину — бо-ж чужина, давно мовляють, все однаково що мачуха, а як яка, то ще буває і лиха мачуха — слід би було їм, відкинувши неправдиву вашу шляхетську соромливість, працювати дома на своїх, чи то пак, на ваших півторастах десятинах, то були-б і вони не простими наймитами у якогось купця там десь і ви всі були-б ситими, а не голодними, як тепер, як самі-ж ви кажете.

— І не кажіть такого! Пробував я вже! Пробував! Зараз же, як продав маєток, пробував. Від великої туги сам був пішов у хлібороби. Залишив був, знаєте, я собі плужок волів і иншої худоби різної по троху, та і всього, чого треба до селянського господарства, та й почав був по трошки пробувати. Сам пішов був за плугом, старших дітей поробив погоничами, у пастухи їх повернув і до всього, до всякої хліборобської праці їх примушував, приневолював, але що-ж, нічого з того доброго не вийшло.

— Чому-ж ?

— Та тому, що перехід же неможливо вже крутий дуже, ще тим більше, що не мав же я змоги, фізично не мав її, не говорити своїм дітям, хто такі вони, хто такі були їх славетні предки, від яких вони суть паростки, і чим би їм через те слід би було бути, як би не лихо те, що впало на нашу голову через вільність наших кріпаків. Ех! Адже-ж давно хіба гримотіли мої діди, батьки на всю губернію, всі-ж про те знають, всі ще про те пам'ятають. Адже-ж мій дід мав собі двацять тисячів десятин землі, коли хочете знати! Ось як! Ціле князівство яке небудь німецьке! А я! Хіба я, вам же самим те повинно бути сьвідомо, не підпірав по змозі слави своїх предків? Га? Ото-ж то й є! Ну, так як же так про те все відразу взяти та й забути? Хіба можливо воно так? Адже-ж ні.

Я мовчав, бо що-ж йому було й казати?

— Ото-ж то й є! Ото-ж мої діти від мене і знають, які їх діди, прадіди були і бачу я й сам, що те знане не на добро, а на лихо їм, але що-ж будеш робити? Така, видно, доля вже їх... Так ото з'орали ми так-сяк трохи, небогацько і посіяли дещо і вирросло воно, але почали збирати, то поки тее, то зерно все і висипало ся, одержали ми одну соломку. В зимі семеро коров, всі скільки їх у мене й було, одної ночі від недогляду, від спраги, голоду і холоду подохли, замерзли. По весні пара волів сперла ся на річку на кригу, що вже ось-ось збирала ся рушити ся, провалили ся і пішли під кригою за водою. Другу паровицю, щоб таким же способом як небудь не пропали, я звелів зарізати на мясо собі і з'їли ми їх. І от так усе, що мало ся у мене, до найменшого погнуло, нічого тепер нема. На що вже півня — і того у нас Біг дасть! Ось як! Ось, наприклад, дочка у мене є, їй уже 25 років. Все вона у мене робить. Вона і сорочки пере і воду носить і обідати варить і все, та тільки до якого часу, до схочу. Несподівано буває те, як надумасть ся, як найде на неї, то сяде вона, руки згорне і ні за холодну, як то кажуть, воду не візьметь ся. „Та що се, говорить, що се я? проста яка, чи що? Я ваша дочка,

а гірше якої кріначки послідущої спину гну, ні рук, ні ніг не чую. Добре знаю, що всі хлопці з мене хоч не в очі, то за очі, певно сьміють ся. — Отсе так панянка! — говорять. Не буду більше нічого робити! Не хочу! Годі вже! Живіть, як знаєте, а я не хочу більше вам куховарити. Наймайте собі, як і всі иньші пани роблять, наймичку!“ А де тут наймати, коли самим їсти нічого. І оттак вона, то-б то дочка моя, справді нічого не хоче робити. І чи повірите? Тижднями через неї борщу горячого не доводить ся їсти. Згодом-перегодом відійде вона, як надокучить уже і самій їй голодувати, і знов до якого часу візьметь ся до роботи.

— А вчила ся вона де небудь?

— Ні, те-ж нігде, як і всі. І от такі вони, як чули, всі у мене. І жінка моя навіть така і сини такі. Від того самого і корови, як кавав, подохли і волики потопили ся і курей тепер у нас нема, все від того, від нас самих. Сам же я, хоч би і хотів, нічого не зроблю, головне, що старим уже я став, немічним, хоч так де що і роблю, у печах зимою власноручно топлю, тоді, як сини топливо внесуть з надвору, а то ще, як дочка бува, як чули, завізьметь ся, то, як є з чого, сам і кулешику зварю. Еге, трохи по трошки привик я вже до своєї гіркої недолі. Привик, а все тяжко, найпаче-ж, як згадаеш минуле, недавно минуле. Ви, добродію, вибачте вже мені, що, як колись, не запрошую вас до обіду, бо і радий би душею, та горенько! У нас сього дня, як і що дня, варить ся один борщ, та ще й який, без нічого, сирівчик та зіллечко та борошенця ложечка, та і все, аби горяченьке до хліба. От такі нормальні що дня наші харчі. Хіба от що! Є у нас трохи гербати і цукру, про сьвято бережемо, так я вас чайком угостю. Зараз метну ся самоваря паставлю!

І справді старий був заметушив ся, але я поспішив ся відмовити ся від тої його гостини і мерщій швидше попрощав ся, та і поїхав.

Ось воно де, ось воно яке вироджене, смерть шляхетська! — погадав я, сїдаючи у свою повозку.

Через рік, проїжджаючи знов побіля горниць пана Івана Петренка, я поспитав про його у свого візничі. Той замість відповіді показав мені батогом у бік кладовища, промовивши ляконічно: — От тамечка вже! Зимою ще!

Наблизивши ся до кладовища, я й справді побачив невеличкий, розлізлий з червоної глини свіженький горбочок, чи радше пляму вже тільки на тому місці, де на віки вічні ляг спочивати Іван Петрович пан Петренко, що перекоштував усього, і долі і недолі.

— Земля тобі пером! — промовив я і по звичаю зняв шапку та перехрестив ся.

З поезий Миколи Вороного.

I.

Memento mori!

Дівчино-серденько! Ти мов рожевий цвіт
На прѳчуд кождому пишаш ся красою.
Хто раз узрїть тебе, забуде цілий сьвіт
І мимохіть тоді полине за тобою.
Та знай, краса твоя непевна, як туман.
Минуть літа, і щож? — погаснуть очи-зорі,
Змарнїє личенько, зігнеть ся пишний стан
І зникне навіть тїнь краси...

Memento mori!

Весь сьвіт тобі тепер здаєть ся чарівним,
Він манить, зваблює, таємний та чудовий,
Але настане час і досьвідом тяжким
Розвієть ся у край твій запал поверховий.
Приваби сьвітові обернуть ся у дим
І зраджена життем, ти схилиш ся у гóрі,
Що марно вік минув на бенкетї гучнім
І ти на заходї життя...

Memento mori!

II.

(Пересьпів).

В душі моїй не згас, ще сяє образ твій.
 Як часом стрінемось, твій погляд чарівний
 В мені бентежить кров.
 Та про любов твою, далекий друже мій,
 Не марю я в ночі в рослуці навісній, —
 На що мені твоя любов?
 Ти в царстві дум моїх ввижаєш ся мені
 Такою гарною, в такій височині,
 Якої в дійсности й сліду шукать шкода,
 Твій образ то мій твір, — я так люблю його,
 Як той фанатик любить божество,
 Що геть далеко десь, мов зіронька бліда.
 Я зустрічи не жду, — не хочу я роабить
 Твір мрій моїх сьвятих і в серці погасить
 Вогонь життя мого, мій рай,
 І ти її не жди і твору моїх мрій,
 Що Богом став мені в буденщині сумній,
 Рукою грішною своєю не займай!

III.

Нудьга гнітить...

(Романс).

Нудьга гнітить... Недуже серце скніє,
 Німа, холодна пустка у душі...
 Деж ти, вернись, утрачена надіє,
 І зворуши!
 Нехай манюю, мрією ти будеш,
 Нехай в'умієш знову одурить, —
 Про теж мені ти знов життє роабудиш,
 Хоча-б наїмуть!

Знеміг ся я... Морозом лиходійним
Мое жытце прыбыто на цьвіту
І я дивлюсь в спокою безнадійнім
    У тьму пусту.
Кудою йти? І на што сподівання,
Коли мети в жыттю моім нема,
Коли утрачено і мрії, і бажання —
    Усе дарма!
Я выпив чашу муки і страждання,
Велику чашу, сповнену у щерць,
І вже тепер нема мені ваганя :
    Жытце чи смерць!

Народні пісні.

Оповідання

Трицька Коваленка.

Одного святачного зимового дня до містечка з села приїхав кінно-поліцейський урядник*) Йовхим Галушка, що звав себе „Галушков“ з того часу, як служив у салдатах і був там вахмістром.

Його кликав на щось до себе становий пристав, безпосередній начальник. Се річ звичайна: або десь виникло „пронисшествіє“, може що вкрадено, то треба Галушку післати по горячому сліду, бо він же на цілий округ найсправнійший урядник; або може знов накинуть на його яке здирство, — гроші збирати на добродійно-казьонні цілі, — і се діло не страшне Галушці, не первина.

Але сього разу чогось Галушка дуже смутний вийшов від станового; в задумі сів він на свої санчата і поволи поїхав до волости. Там був його давній приятель, писар Лаврін Чухрайло. Не сказати, щоб були вони великі та щирі приятелі, — у наші часи між поважними „діячами“ занадто щира приязнь тільки шкодить; але один другому нераз ставали у помочи, як то кажуть — рука руку мие.

На той час у волосному правленію не було писаря: ради святачного дня він дозволив собі спочити дома.

---

*) Низша ступінь поліцейської ієрархії.

Галушка з досадою подумав, що йому сьогодні скрізь не щастить, тихенько собі вилаяв ся по давньому салдатському звичаю, і поїхав до писаревої хати.

Хата була гарна, нова, комора рублена, ворота високі, собаки лихі, — усе як слід бути у порядного господаря.

Писар Лаврін Чухрайло сам вийшов оборонити гостя від собак; то була ознака особливого поважання і ласки до гостя.

Галушка поклав своїй кобилі сінця, накрив її ряденцем, а сам пішов за писарем до хати. У хаті було гарно, як у віночку. Чисті лавки — застелені килимами, два стільці — один з березового дерева, другий плетений з лози, і ще одно чорне крісло, позичене з волости. Малюнки по стінах — портрети царів, війна з Турками і т. и. Окремо прибитий був на стіні „вічний календар“ — теж позичений з волости; він вічно нічого не показував, стояв тільки для окраси; вигадав його якийсь старий генерал у Петербурзі, і думав спасти Росію від усяких лих тим своїм чудесним твором.

Гостя привитала в хаті чепурна господиня, Чухрайлова жінка. Вона зараз вийшла у комнату, за нею пішов туди й писар, очевидно на пораду, — чим витати гостя. Вернувшись, Чухрайло спитав:

— Щож доброго чувати, Йовхиме Корнійовичу?

— Доброго мало, — озвав ся той, — а більше лихого. Хиба ви не знаєте нашої служби: де все добре, нас там не треба. А тільки дещо трапить ся лихе, — чи барана або гуску вкрадено, чи голову розбито, ребра поломано, чи хто помер наглою смертю, — зараз туди скачи, пиши протокола... Отсе я тільки вернув ся із Вовчкова, там якась хвороба на водах прокинула ся; а зараз треба було їхати до станового пристава. Бідна кобилячина зовсім охдяла.

— Хиба й скотячі хвороби належать до вашої компетенції? — спитав писар. — Та й щож воно за хвороба? Може то інфлюенція!

— Вам усе жарти, Лавріне Потаповичу, — озвав ся Галушка.

— Та й ви-ж чогось сьогодні занадто серйозні, Йовхиме Корнійовичу; може вчора теє... загуляли ся трохи, та й не доспали...

— Де в біса! Ось становий пристав загадав таку роботу, що як я родив ся, хрестив ся, то не чував...

— Роботою нас не здивуєте, — гукнув Чухрайло. — Уже немає в сьвіті стілько роботи, як у волости; а про те не нарікаємо. Одної статистики до ста бісів: скілько чого вродило, скілько дощів було, скілько хорих, померлих, сліпих, кривих, божевільних і т. д. і т. д.

— То хиба-ж ви завсіди й правду про все те пишете? — спитав урядник.

Писар зареготав ся.

— Се вигадали! Се як би правду писати, то треба побільшити мою канцелярию разів у п'ять. Десь панам нема чого робити, то вони статистики з нас вимагають. Але на біса їм, скажіть ви, знати, що в нашому селі позавчора був дощ, і вітер ізза Терешкової клуні, і що у нас найбожевільнійша баба Онищиха, бо що тижня позиваєть ся у волосному суді... Або знов про тепло та холод. Ви думаєте, хоч один писар справді що дня записує, яка була погода, скілько було тепла чи холоду! Є йому час! Минув місяць, треба „відомость“ відсилати, — я зараз і пишу за цілий місяць, виставляю яку небудь погоду на кожний день. Попередній писар, щоб не вбрехати ся, було спершу подивить ся у Брюсові „предсказанія погоди“, а тоді вже й пише.

— Я-ж бо знаю, — каже Галушка, — що писарі, напр. у пашпортах, ніколи правди не показують. Колись узяв я пашпорта в одного наймита; там написано, що він чорнявий, а ніс у його, губи і підборідє „обыкновенные“ (звичайні); а справді був він русявий, і в бідолахи носа зовсім не було ніякого...

— Се буває! — засьміяв ся Чухрайло. — Пашпорти у нас пишуть хлопці-помічники, по заведеному звичаю, „по формі“, бо без форми писарчуки нічого не вміють. Та хоч би й як, — по чім ми знаємо, що писати, коли ми чоловіка, буває, з роду в вічі не бачили. Живе воно десь у чужій стороні змалку, а приписане до нашої воло-

сти і повинно у нас паспорта брати. Ну, і даймо, і пишемо у паспортї усе, чого закон вимагає...

— А то ще мені довело ся раз паспорта бачити, — сказав Галушка, — а в йому написано: „Особья примѣты“ (Особливі відзнаки): винен Кулябці грошей три рублі...

Обидва засьміяли ся, а тоді Чухрайло промовив:

— От ви глузуйте, і всі з нас глузують. А чи подумає хто, від чого се виходить, через що ми не можемо, як ви кажете, правди писати.

— Через щож саме? — спитав Галушка.

— Так якже-ж ми можемо що вдіяти з тією масою писання, з морем паперів! Ви тільки подумайте: у Петербурзі є сотки усяких міністерій, главних управленій, департаментів, учених та иньших закладів; не мало їх і в губернії, і в повітовому місті. І всі вони працюють, пишуть, видають накази, програми, і т. д. Хто-ж те все виконує? Волость! Тут у низу, біля народу — волость за все справляєть ся, за всі міністерії, всі департаменти; більш ні до кого звернути ся. Ми збираємо податки державні, земські (автономічні) і громадські; ми ведемо списки усіх людей, повинних до служби військової, а також списки коней, потрібних до мобілізації; ми справляємо усі адміністраційні обовязки у своїм окрузі; доглядаємо шляхів, гребель і т. д. Додайте до сього: волосний суд, касу, і багато иньшого. А тут іще всі департаменти і всі вчені заклади вимагають, щоб ми постачали їм матеріяли статистичні й иньші. Справляючи усі ті обовязки у своїм окрузі, волосний уряд одначе удержуєть ся тільки коштом селян; бо люде иньшого стану, хоча й живуть по селах, — пани, купці і т. д., — нічого не платять до волосної каси. Через те каса бідна і не може багато дати на канцелярію. Через те я мушу держати аби-яких хлопців, плачу одному 10, двом по 5 рублів на місяць, одному — 1 р., а ще два хлопці дурно роблять — учать ся. Тепер ви бачите, через що ми видаємо такі паспорти, через що робимо таку статистику. А тут іще біда: инколи може й хотів би не збрехати, але вимагають. Одного разу я заповняв таблицю урожаю, прислану з центрального статистичного комітету, і написав там, що полби

у нас не сіють. Начальство вернуло мені, вилаяло і сказало: постав скільки хоч, аби було; а то ще начальство буде нарікати, що ми не вміємо людьми орудувати, не навчили людей сіяти полбу...

— Ну, а коли-б там у програмі поставлено було — чай, банани, апельсини і т. д.? — спитав Галушка, сьміючись.

— Чай і банани не проізростають у російській імперії, — тепер тільки почали розводити чай десь за Кавказом. Але коли-б сі річи стояли у програмі, то ми мусіли-б показати, наприклад, хоч так: чаю вродило у нашій волости по 50 пудів на десятині, і т. д.

Тимчасом, поки вони розмовляли, Чухрайлова жінка спражила на сқовороді сальця, ковбасу, нарізала хліба, дістала пляшечку вишнівки, і все те поставила на столі, а тоді заходила ся гріти самовара. Чухрайло налив чарку, сам випив, гостеви дав, тоді випили по другій, по третій, і почали заїдати.

— Ганяють і нашого брата, — озвав ся Галушка, — як хорти заяця. І хоча того, мовляв, писання у нас і не багато, также нам воно труднійше і дістаєть ся... Вам що? Ви люде з ело письменні, ви з того хліб їсьте; а наш брат до того не звик. І ніщо мені так не дошкуляє, як ота капосна іґраматыка. Її вигадав запевне ворог людський, особливо-ж ворог поліцейських урядників. Не знаю я тієї штуки, і до віку не знати-му; бо то панська вигадка. Але що-разу, як подаю рапорта становому приставу, він каже: „Ти, Галушков, дуже добрий урядник, діципліну знаєш, і меткий з біса.“ — Радий, кажу, старати ся, ваше високоблагородіє. „Ти міг би досягти чогось красшого, я тебе чоловіком зробив би.“ — По гроб житні, кажу, вашій милости дякувати-му! — „Але ти глумиш ся з іґраматыки і пишеш на перекір усяким правивам...“ Щож я маю на те казати? Сором та й годі. Але те все байдуже. Прожив пів віку без іґраматыки, а начальство завсіди мене хвалило; за заслуги дали мені аж дві медалі: одну ще в війську, після усмирєнія Кара-Тюркменів, а другу тут. І лиха не сподівав ся, аж ось воно й причепило ся. Покликав мене становий пристав, я й приїхав отсе сьогодні.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Він каже: „Ти у мене, Галушков, молодець!“ — Радий старати ся, ваше благородіє! — „Є тобі робота!“ — каже. Робота мені не страшна, хоч би й здирство яке. Хиба то не я продавав ювілейні альбоми просьвітно-добродійного товариства „Борзої охоты“, з портретами знаменитих псів, коней і голови товариства, князя Т... Накинули на мене аж 30 примірників альбому, по 1 руб. 50 коп. за примірник; хоч продай, хоч свої гроші віддай. Але я всі продав, ще й собі рублів з п'ять на тютюн зістало ся. Попаду парубків, що ідучи улицею або на вечерицях сьпівають, — зараз — протокол о нарушенні спокійствія, до арешту, і т. д., аж поки купить альбома. Нагадав я про се становому, похвалив він мене ще раз, а тоді й каже: „Тепер иньша робота; приказано збирати народні пісні. Збирай швидше, а то біда буде.“ А деж їх збирати, — на дорозі ніхто не розгубив. Гей-гей! Мабуть хоче начальство нашого брата вивірити, чи добре ми свою службу справляємо, чи вже викоренили усї пісні у своїм окрузі. А пристав каже: „Ти дурень, Галушков. Як не збереш пісень за тиждень, то сидіти-меш під арештом. Марш!“ У мене в душі похолело. Що-ж я робити-му? Коли-б я не був салдатом, то запевне плакав би. Отсе заїхав до вас, Лавріне Потаповичу, порадьте мені, допоможіть, батечку рідний; ви чоловік письменний, вам доводило ся з усякої напасти виплутувати ся!

— Се справді чудасія! — озвав ся Чухрайло. — То забороняли людям сьпівати, а тепер — подавай пісень... Може то хотять зібрати всі народні пісні та разом їх попалити, щоб не було...

Чухрайлиха вже впорала ся з самоваром і сїла до гурту, на кінці ослона.

— А-ну лишень, жінко, почастьуй ще ти нас! — промовив Чухрайло.

Пили і їли, та все думали і балакали про ту нечувану напасть. Чухрайлиха надумала:

— Ви, Йовхиме Корнійовичу, пійдіть на вечерниці, там почуєте і запишете багато пісень.

— Дурна! — сказав Чухрайло. — Пани тих пісень не люблять.

— Се неможливо, — промовив засмучений Галушка. — Раз через те неможливо, що неблагопристойно; вдруге через те, що як прийду я на вечерниці, то ніхто пісень не засьпіває, а буває ще стусанів та запотилишників надають урядникови, як темно; у третє через те, що парубки сьпівають таких пісень, що їх ми повинні викореняти: щож нам начальство засьпіває? Хоч сядь та й плач! Хоч і з душі виколупи пісень, хоч сам складай їх.

— А що ви думаете? — засьміяв ся Чухрайло. — Се добре діло: складати пісні.

— І доведеть ся, — казав сумно Галушка, — ви-ж бачите, що доведеть ся.

— То й складайте. Се вигіднійше, ніж поліцейським урядником бути. Придбаєте і слави, і грошей.

Галушка роздумував про се. А Чухрайло казав далі:

— От наприклад Шевченко: якої слави зажив собі складаннєм пісень!

— Але він був політичний, — додав Галушка, — і за те був на засланю чи і в каторзі...

— А може він, бідний, з нужди складав пісні, як отсе й вам довело ся; а комусь ті пісні не вподобали ся, його й заслали...

— Га! — стрепенув ся Галушка. — Коли-б іще й собі у політичне не вскочити, щоб часом і мене не заслали... Ні, цур йому, не хочу я ані слави, ні грошей, коли-б хоча на урядництві удержати ся... Але де мені взяти пісень? Де?...

— Невже ви хоч у полку не сьпівали яких пісень? — озвала ся Чухрайлиха. Чухрайло й собі додав:

— Се правду вона каже: пригадайте яку добру салдатську пісню, от і все...

Галушка подумав і сказав:

— Тямлю одну:

Как стояли на гряніці,
Гли булки, палянці;
А в Расєюшку прийшлі,
Сухарика не знайшлі!...

— Видно, таки ви хочете на засланю бути, — озвав ся Чухрайло.

Галушка злякав ся.

— А якже: хиба можна таке про Рассю казати?

— А й справді... Заступи й спаси, Царице небесна, — прошептав бідний Галушка. Аж піт лив ся з його від такого клопоту, а трохи й від вишнівки.

Закипів самовар. Чухрайло загадав жінці приготувати смачнійшого чаю, — з липовим цвѣтом, з ромашкою, щоб запашний був. Іще Чухрайло любив пити чай з вишнівкою, прирадив се й гостеви. Напій сей мав добрий вплив на обох: почали жвавійше і веселійше балакати.

А далі писар озвав ся:

— Виходить, що ніяких пісень писати і подавати до начальства не можна, щоб часом не вскочити у біду. Хиба узнаєш, що там начальство думає?

— А якже я нічого не напишу, то мене під арешт посадять! — каже Галушка.

— Так, так, — potwierдив Чухрайло, — не можна так, щоб нічого не написати; щось напишіть, аби хоча формально наказ був виконаний. А становому хиба не однаково, що ви напишете? Він перешле вашого рапорта далі, з своєю припискою.

— Щож я напишу, що?

— Беріть перо і пишіть, що казати-му.

Чухрайло проказував, а Галушка писав (подаємо в оригіналі, без відмін):

„По тшатыльномъ дознаніи, въ Райони оной Волости ныкакыхъ Народнихъ Песень ныказалось окреме народного Гымна Боже царя храны, и которій Гымнъ поють во Прыличыствующихъ случаяхъ, Которіи случаи напрымеръ во дни Священного Тезоменництва, и Билъ вывѣшенный хлагъ на високомъ деревѣ возли волосного правления...“

Дописавши, Галушка скрикнув:

— Се-ж чудесно, батечку рідний! Ти мене визволив із великої біди! Я сього ніколи не забуду! Дозволь тебе поцілувати!

Як уже Галушка вплив частку своїх радощів, то Чухрайло промовив:

— Таке донесеніє з усякого погляду буде добре: пани бачити-муть, що в нашому районі поліція пильнує

і викореняє шкідливі пісні, а натомісьць прищіплює благонадежні, і що в нас добре справляють торжественні дні... Ось побачите, коли не прийде вам подяка за се від начальства. Тоді — ваш могорич!

— Пять могоричів! — скрикнув радий Галушка.

Випили ще чаю по половині з вишнівкою; тоді Галушка звелів принести за свої гроші з шинку горілки і вина. Знов пили, раділи і цілували ся. Галушка вже почав цілувати ся з Чухрайлихою, і вона помітила, що Галушка цілуєть ся смачно. Їй подобав ся сей високий, по воєнному вбраний урядник. Частуючи вином чоловіка, вона побачила, що він уже знеміг ся, очи йому злипали ся; він тихо та жалібно сьпівав:

Ой горе тій чайці,
Горе тій небозі,
Що вивела діток
При битій дорозі..

Чухрайло любив сьпівати сю пісню у доброму настрою, особливо як був паний.

Чухрайлиха налила повну чарку Галушці, аж розлила трохи, і промовила сьміючись:

— Від щирого серця!

Потім моргнула на свого чоловіка, що вже куняв, і просьпівала:

Чом писаря не любить, —
Писар буде паном,
Обуєть ся в личаки,
Підв'яжуть ся валом...

— Ну й жінка в тебе, Лавріне Потаповичу! — гукнув Галушка.

Вона справді була гарна, розжеврїла ся, очи блищали. Вона реготала ся, крутила ся і сьпівала:

Продай, мамо, дві корови,
Купи мені чорні брови, —
На улиці стояти,
На козаків моргати.
Ой сьміх та й публіка —
Била жінка чоловіка;
А матінка боронила,
Аж кочергу ізломила...

Урядник крутився біля неї, танцював і був уже сам не свій. Помітивши теє, вона годі дуріти, сіла на лаві і засьпівала поважної:

Ой полети, галко, де мій рідний батько;
Нехай мене відвідає, коли мене жалко.
Галочки немає, батечка не буде.
Ой десь мене, нещасною, на віки забули...

Вона сьпівала жалібно, чуло, і те жалібне чутте пройняло Галушку; він дивився на неї так, як буває дивить ся вовк на ягницю, як та голосить — у його кігтях.

Чухрайло прочував ся трохи і промовив:

— Страх не люблю, як баба голосить! Давай, брате, ми в двом утнемо! — І вони почали: „Хвали, душе моя, Господа... Пою Богу моему, дондеже єсьмь... Не надійте ся на князи, на сини чоловічеськїї, в них же нїсть спасенія! Ізиде дух єго і возвратиться в землю свою...“

— Годі! — гукнув Галушка, — бо щось ми в одно не потрапимо сьпівати. Та й сумна се пісня...

Чухрайло кивнув головою, на знак згоди, і почав:

У Київї на риночку
Піють чумаки горілочку...

Отак вони сьпівали та частували ся, аж поки й ніч зайшла. Чухрайло скоро звалив ся і захріп. Урядник почав збирати ся до дому.

— Ночуйте вже у нас! — промовила до його Чухрайлиха, — а то ще десь вовки з'їдять, бо ніч темна. — Вона засьміяла ся, а Галушка хвилину стояв та дивив ся на неї...

Він зістав ся ночувати.

Другого дня, поснідавши і трошечки похмелившись, писар пішов до волости, а урядник переписав свого рапорта і понїс до станового пристава.

За годину він вернув ся — ще сумнійший, ніж учора.

— Ну, що? — спитала Чухрайлиха.

— Вилаяв і побожив ся, що прожене з урядництва, коли не дістану за тиждень пісень.

Господиня, як могла, втішала і розважала гостя. Йому трохи відлягло від серця. Він уже не сподївав ся собі

доброї поради від писаря, тому поїхав просто до дому, минувши волость.

Днів три Галушка їздив то в сей кінець свого округу, то в другий, — скрізь трапляли ся усякі „происшествія“. А він усе думав про пісні — і їдучи, і встаючи, і лягаючи. Аж змарнів, бідний. В кого просити поради?

Аж ось він надумав.

У сусіднім окрузі був поліцейський урядник Кузьма Дяченко. Урядник він був так собі, аби-аби; у війську не бував, муштри не зазнавав, пунтиків (пунктів) і артикулів не вчив. Через те начальство його не дуже похваляло. І на здирство не дуже меткий був. За те він мудро писав усі дознанія і рапорти. Галушка догадав ся, що в справі з піснями Дяченко вже придумав, як вивернути ся.

У перший вільний день Галушка поїхав до Дяченка.

— Ви певно теж маєте наказ збирати пісні? — весело спитав Дяченко.

— Маю, — сумно відповів Галушка. — Видно, прийшов мені вже капут... У війську був, самого полковника не бояв ся, на усмиреніє Туркменів ходив, медаль за те маю... А тут — на тобі!

Дяченко зареготав ся.

— Тут немає нічого смішного, — промовив Галушка.

— Не журись, брате! Якось то буде! — гукнув Дяченко.

— Гай-гай... Я вже спробував, подавав рапорта, що в нас ніяких пісень, окрім гимну, немає. Але пристав вилаяв мене і забожив ся, що прожене з уряду, як не дістану пісень.

Дяченко знов засміяв ся, і каже:

— Ідїть на торг, купіть там самого благородного пісельника, дозволеного цензурою; звідти ми виберемо по парі пісень, — і добре буде! Тодї вже запевне не вскочимо у біду. А так — хто його знає, напишеш пісню, а тебе — в холодну!

Галушка повеселїйшав, зараз пішов на торг, знайшов Москаля, що торгує іконами та книжками, і почав шукати собі пісельника. Вибрав самого красшого: з рожевим малюнком і з написом: „Конфетка моя леденистая! Тысяча

(а можетъ быть и менче) самыхъ модныхъ романсовъ, шансонетокъ и куплетовъ.“ Галушка подивив ся ще з другого боку на обгортку, і знайшов напись: „Дозволено цензурою. Москва, 188* г., января 24.“

— Сього мені й треба, — промовив собі Галушка.

— Будьте блаґанадъожни, гаспадин урядник, — озвав ся Москаль-купець, — незаконнава тавару не держім!

Він думав, що урядник робить ревізію його книжок.

— Та ні, мені отсього пісельника треба, — сказав Галушка.

Купець і грошей не взяв за книжку, і ще радий був, що так легко збув ся поліції.

Як приніс Галушка пісельника, Дяченко переглянув його і сказав:

— Ви хоч отсю запишіть:

Деревенски мужики
Они просто дураки —
Лѣвтяи.

Веревьюшки, веревью!
Подлецы.

Пальцы рѣжуть, зубы рвутъ,
Въ службу царскую не йдутъ, —
Боятся!

Веревьюшки... і т. д.
Лежить Хрѣновъ на боку,
Курить трубку табаку —
Махорку.

Веревьюшки... і т. д.

Галушка був радий, переписав сю та ще одну пісню, подякував Дяченкови і зібрав ся до дому.

— А ви мені у свій час у пригоді станете, — казав Дяченко. — Як накинуть на мене яке здирство, — ви-ж знаєте, що я в сій справі неповоротний...

— Добре, добре! — озвав ся Галушка. — Як тільки що трапить ся, то ви зараз до мене. А нехай я лусну, коли відкажу ся вас виручити.

Другого дня Галушка почав писати такого рапорта (подаємо без відмін, в оригіналі):

„Его високоблагородію Господину пристава 3-го стана. Коннополицейского урядника Евхыма Галушкова Рапортъ.

Симъ доношу вашему высокоблагородію, что по тщательному розисканію и строгомъ Дознанію въ райони ***ской Волости оказались Народны Песни и которые Песни нижепоименованы дозволены Московскою цензурою 188* гда, Первая починаица Деревенскы мужыки которіи безпременно глуныи дураки Лыняца, веревкы вьють, зуби рвуть, пальци режутъ, Абы не йтить у Службу царского величества, А которій служывій верою правдою цару-судару служить, и той вольготно лежыть на боку и курить Табакъ хвабрыкы Господина хренова...“ і т. д.

Далі Галушка написав таким способом ще одну пісню, і повіз до пристава. Той перечитав, не вилаяв, а тільки промовив:

— Ти, Галушков, завсѣди у сварці з ґраматикою...

Відлягло Галушці від серця. Коли тільки ґраматика, то чорт її бери! І ранійш писав без неї, та жив на сьвітї...

Пристав переписав пісні рядками, як звичайно пишуть вірші, дещо виправив, щоб красше було, і відіслав до висшого начальства, в губернію. Там їх ще раз добре виправлено і долучено до пісень, зібраних з цілої губернії.

А за пів року вийшла з друкарні „губернскаго правленія“ — „Справочная книга ***ской губерніи“ і в тій книзі було надруковано більш сотні „місцевих народніх пісень“, з передмовою і поясненнями одного осььвіченого і впливового пана-урядовця.

Покликав пристав Галушку до себе, і каже:

— Знов тобі робота!

Галушка злякав ся, але промовив:

— Рад старать ся, ваше высокоблагородіє!

— Мушиш продати 25 примірників отєїї книжки.

То й була книжка з піснями.

Галушка повеселїшав.

— З великою охотою! — сказав він. — Здирство мені не страшне!

Забрав він 25 примірників, повіз до дому; а тоді згадав про Дяченка, що певно й йому накиннули продавати, поїхав до його і сказав:

— Братику! Я ніколи не забуду, як ти мене з біди визволив. Давай мені усі твої примірники, я продам, а тобі

гроші віддам. Я нікого не помилую, з живого й з мертвого злуплю, а не зістанеть ся ні одної книжки...

— Бачу, що вдячність та вірність ще не зникли на сьвітї, — промовив Дяченко.

Тоді вони розгорнули один примірник тієї книжки, знайшли відділ свого повіту, знайшли й свої пісні, — їх трудно було впізнати! До однієї з їх, про деревенських мужиків, було додано таке поясненне (подаємо в перекладі):

„Ся пісня сьвідчить, що добрі наслідки військової реформи 1874 року вже зробили свій вплив на народ, котрий розуміє усю нікчемність колишньої неохоти до солдатської служби. Заразом ми бачимо, який великий поступ зробив тутешній народ у справі поліпшення своєї мови, і се повинно бути найкрасшим доказом божевільства і заблуду деяких хахломанів чи українофілів, котрі й доси марять про Запороже, широкі штани, гопак і горілку. Нехай же вони переглянуть отсю збірку пісень, в яких народ своїми устами промовляє, — переглянуть і — вмруть зі стиду...“

У Чернігові, 30 січня 1899.

Із оповідань Антона Ю. Крушельницького.

І. Ж е б р а к.

Гей, гей, мій пане!... Не так то легко, як ви гадаєте!... Хочете, щоб я оповів вам усю історію свого життя — про мене!... Та щож?... Ви повірите, що я газда — не такий то вже дуже заможний, та всеж газда?... Ви смієтеся!... Ну, бачите! Думаєте: „Бреше старий“. Дивитеся на моє лахмітьє, на мою жебрацьку торбу, тай глумитеся з мене: „Він газда!... Який же він може бути газда — той жебрак!...“ Тим то й нерадо оповідаю своє житє, та коли вже обіцяв, так годі!...

Двайцять літ і з накладом мій батько мав іще вісімдесять овець та двацять мортів поля, а як прийшло ся поділити між дітей, то мені припали 3 морти і 15 овець. Тоді ще вільно було пасти де хочеш. Винаймаємо було полонину в скарбі і пасемо вівці і на полонині і в лісі, де лиш є трава.

Тай жило ся якось. З поля оплачу податок та прогую худібку, що зароблю в панськїм лісі, чи при скарбовій дорозі, чи тартаку — маю на прожиток — а як то ми й їмо!... От куліш та куліш, — є молоко — гаразд, нема — обійде ся!... Та вже як жию, так жию, а коби з ранку до вечера!...

Аж раз якось чуємо — поставили нового фільвальтера!... Тай таки зараз мали вибрати посла. Наш піп,

дай йому Боже царство небесне, почав у неділю говорити проповідь, та таку, що ми всі мало не плакали. „Тримайте ся, каже, люде, не вибирайте хрунів на виборців, бо посол до сойму, то ваша захисть від ворожої сили!...“ І такої нам іще наговорив, що ми всі як один були би зараз віддали голос на пана адуката з повіту.

А як опісля вибрали адуката - Русина послом, то, кажу вам, люде аж не знали, що собі робити!... Той скаче, той тішить ся, той кричить з радості!... Господи! Як приїхали виборці з повіту, то все село не знало, що робити з собою з радості.

Якось два дні потому пішли наші з громади до пана фільвальтера, бо час уже пускати вівці в полонину.

— Що — крикнув фільвартер — вівці!... Я вам пущу вівці!

— Та ми заплатимо, прошу ласки пана, за полонину.

— Ідїть наймайте собі у попа полонину, або у того адвоката з міста — він вашим послом до сойму — ідїть, нехай вас ратує!... Чи я не казав, на кого вам голосувати?... Тепер не кайте ся!... Полонини не винайму ні за які гроші!...

Громада загула, коли їй послї принесли таку вість від пана.

— Щож, ходїм до попа!...

Пішли.

— Та бачите, мої любенькі, — каже піп, затираючи руки, — бачите!... Щож я вам пораджу?... Я задер ся з паном, то й не в силі вам помочи!... Берїть хйба полонину на тїм боці, там не скарбова, то вам винаймуть!...

— Так бо-ж то, єгомостечку, мала!...

— Що-ж робити!... Треба збути якусь пайку овець!...

Тодї то я збув ся всіх овець.

Богачі наймили ту полонину, але вже з других рук — від Жида.

На рік уже й фільвальтер винаймив громаді полонину, та саму лиш полонину, бо в лїсі пасти вже не мож було. А та полонина пять миль від села!... Гонї вівці без попасу тїлькїй євїт!...

Та я вже не мав що гнати!...

Десь і гроші розлетіли ся — я продав кусень поля та купив пару волів та корову.

Того таки року вмирає мені жінка. Я до учителя :

— Пане учителю, позичте мені п'ятнайцять банок!...

— А на що-ж вам, Климе?...

— Та ось жінку би поховати!...

Приходжу до попа, а він :

— Видиш, Климе, вмерла тобі газдня, мати дітям, нехай з Богом спочиває!... Треба їй честь віддати, аби їй було легко лежати на тім сьвітї!... А що?... Поховати тобі з уською парадю?...

— Та вже-ж, — кажу, — а що с'омость правити-муть?...

— Десятку, знаєш Климе, то ще май не багато, бо то й до церкви й з церкви і службу і парастас!... Так що?...

Я зітхнув — та що було робити!...

Поховав я жінку з парадю, справив гостиню, дав ще на дві служби тай мусів продати воли.

Приношу гроші вчителеві, а він лиш похитав головою.

— Звідки-ж ви розжили ся, Климе, на гроші?...

— Га, звідки!... Продав воли!...

Учитель узяв п'ятнайцять банок без проценту, та все лиш хитає головою. Вкінці відвернув ся і утер рукавом сльозу з очей. Я вже давно відійшов від него, а він усе ще стоїть на воротах, дивить ся за мною та хитає сумно головою.

Того року клали ми шопи попови. Коштували вони громаду шість соток. На мене припало заплатити п'ятку; були такі, що платили і десятку, а хто не мав ні грядки поля, лиш саму хату, мусів платити два і пів ринського. Боже мій, Боже! Що ми набідували ся, що громада на-кляла ся попови!... Бо де-ж то!... Шопи добрі — вали їх, клади нові!... Тай такі поставив, що і цїп з міста таких не має — а тут у нас усього вісімсот душ!...

Без жінки стала розмітати ся моя праця! Я вподобав собі молоду дівчину, наймичку. Ми звінчали ся. А щоб розжити ся на гроші, я дав Жидови на застав корову. Корова варта була п'ятьдесять банок. Жид дав мені за неї дваїцять.

Я годував її, мав молоко цілий рік, і сир і масло, бо без того не було, а коли вже втелила ся, продали ми телятко та поділили ся грішми — то за процент. На-рік треба було вернути жидови дваїцять банок, та я їх не мав. Муєіли продати за пятьдесять дві банки корову та поділили ся грішми.

Якось два роки потім не вродило збіже, стала дорожня, зарібку не було.

— Е, — гадаю, — нема чим жити, возьму ся на спосіб!...

Грядку, на пять кірців бульби, остатню, яку мав при хаті, заставив жидови за дваїцять банок.

Жінка сварила мене, а я кажу:

— Дурна!... По році віддамо Жидови девятнайцять і девять шісток, тай відберем грядку!

— Гі! — накинула ся на мене жінка. — За шістку тай жидова буде уживати цілий рік грядки... Пек ти осина!... Цур тобі!...

— Ба, коли то знаєш, стара, вигоду жид робить і то без проценту, що ти знаєш, як воно йде!...

— А щож ти робити-меш?...

— Ет, що тобі!... На лиш тих дваїцять банок та сиди тихо дома!... Я незадовго верну, то принесу не то!...

Пішов я до війта, взяв зарібничу книжку, староство підписало... Я в торбу ялівцю тай дві-три ложки — от як здибає шандар, то маю чим виказати ся: „Продаю яловець...“ Перейде шандар, я знов прошу милостині, і так маю на місяць... е, таки добрі гроші!...

Або знов піду в другим таким як я, ходимо від села до села: „Попалили ся!“ — тай люде дають, що можуть. І так я узбирав якось сїмдесять банок у місяць...

Я дав дідови десять крейцарів і відійшов. Та зараз почув я позад себе його голос:

— А прошу я, мамки, татки, за худібку, за здоровля, аби Бог дав щасливий ярмарочок людам та вам!... Не поминайте каліки — аби Бог вас не поминав в царстві небеснім!... А прошу, мамцю любя, мила, моя мамочко, за ваше щастя, Богородице діво, радуї ся обрадованна во женах!...

Якийсь чоловік дав йому нового.

— Бог да прости, татку, за худібку, за здоровля, за душі померші!... Молю ся, благаю!... Мої любі газди, помилуйте каліку, за худібку, за любе здоровля!...

Я стояв іще хвилю, коли однак нагадав собі, як він кривдить свою громаду, позбавляє її робітника, піддержує пянство, неморальність — мені стало сумно. Я ще раз вернув ся до него.

— Слухайте. дїду! А богато вас пускає ся на такий заробок?...

— Ого-го, пане! Тут скрізь по горах є такі! Декуди нема хати в селі, відки би хтось не ходив оттак на заробок!...

— Ну, і дають вам зарібничу карту?...

— Отсе раз!... Чому би ні!... Та то кажуть, що давнїйше самі попи людей на таке виправляли та ділили ся грїшми, а нині... нині і вїйт оближе і ті панки з староства, писарі, чи як вони... Тай чому би мали не дати карту!... Говоріть!...

II. На плоті.

— Держи, держи май, хло'!... Бий боржі до берега!... Керма заскрипіла в стільци, дошка вдарила сильно по воді, однак плоть не прибила до берега — сильний гїн води на гридї хопив її та понїс далі...

Стало вечерити.

По лївім березі Лімниці попривязувані плоти, сплавання порозкладали на березі ватри та гріють ся.

— А ци ви вже вігонили воду? — питає Андрій тих, що прибили до берега.

— Ба!...

— А де вода?...

— Є!... Та недалеко ще!...

Андрій, що стояв при кермі з переду, крикнув на свого заднього товариша, щоби брав ся на лїво.

Вони остатні виїхали з Осмолоди, коли вже вода опадала, і ось заплили всього милю, „вігонили вже воду“ і мусять прибити до берега.

Задній кінець плоти вдарив о берег, сплавник вискочив на землю, зловив ключку і тягне плоть до себе. Ще з десять кроків плила плоть долів, поки вкінці зупинила ся.

Вони вбили палець в землю, зачепили на него ключку, що придержувала плоть на місці і посідали на березі. Поклали ватру.

— Гі! — каже Андрій, оглядаючи ся кругом, — візбирали ломик, що нема чим ні раз затопити... А йди-ко, Гриню, до он тої сухані та врубай на топлю.

За хвилию розгоріла ватра, сплавники поклякали проти огню та стали сушити на собі одіж.

— Гііі!... Ся плоть іде так паскудно!... Я ше так не гонив!...

— Ба, Грицю, а кілько люде беруть набору на трійку, а ми шо?... Навалили як дурні.

— Та чорт його знав, шо Жиди пустять так скоро клявзу!... А казав я: збиваймо довгі цалівки! А ти ні: „куртш та куртш!“ От маєш куртш, тай усього двійка...

— Те, я гадав, що з куртшу зібем чвірку, а то й трійки не вєпіли...

— Айя!... Тай віпаде нам по шість шісток за день!...

— Та коби!...

Андрій скочив на плоть, забрав сакви, виймив горня, зачер води з ріки та приставив до ватри.

— Так цупко ниніка били клявзу, що не було як і пополуднувати!... А тютюн є в тебе, Андрію?...

— Нема!... Ось шо іно в люльці.

Виймив люльку з ташки, тютюну лиш на дні. Встромив її в ватру, запік, наклав до неї вугля тай став пикати...

— Не дурно то якийсь вігадав, шо питає сі пан: „А ти шо, хло', напхав вугле в люльку?..." „А, бо нема, пане, тютюну!..." Таке і в тебе, Андрію!...

— Гм!... Та таке!...

Скипів окріп, Андрій посалив його, засипав кукурузяної муки, переколов — викотив та приставив до ватри, щоби висмажила ся кудеша.

— В тебе ше май богато муки, як бачу?...

— О!... Май багато!... Я взяв на три дні, гадав, що завтра будуть бити клявзу, а то нині!... Тай лишилася мука...

— Ти брав у неділю у Гершка?...

— Або не знаєш?... Чоловік возьме в неділю чвертку та другої неділі віддай за сю чвертку, та бери другу, тай так увесь вік!...

— Та бо і дре ошуя Гершко!...

— Ба!... Та чому не дре?... Він би і душу віпер з христїнина!... В Рожнітові купує муку по п'ятнацять шісток за чвертку, а в Ясени вже по сімнацять за гроші, а на віру то вже не дасть від дев'ятьнацятьох.

— Наш брат не жие нічим, хиба кулешу уварить, та є молоко, то добре, а має свою бульбу, то зварить юшки, тай таке!... Та жид уже на тій муці та на ходаках то дре, як може!...

— А ти не вариш їсти?...

— Е!... Я відержу до вечера!...

Розкинули ватру, виймили паль із землі, плоть відбили від берега.

Вода прибула, плоть гонить швидко, де-де лише отре ся зі споду о камінь, де-де на гряді піде під воду.

Була се двійка з коротких цалівок. Вони не мали вже коли збити хочби трійки, бо в горі пустили нечаяно клявзу і вода позривала плоти до берега, так що мусіли їх скоро гнати. Андрій і Гриць успіли ще на свою двійку накидати цалівок, що стали їм за трійку — однак не були вони звязані вужевками, тож розсували ся, де лиш вода пішла горі плотю. Долів поприбивали ще до берега деякі плоти та трами з брусів.

Нараз відбив ся перед ними на воду один трам. Вода велика — незадовго дігнали вони своєю плотю трам.

Переполох відбив ся на їх лицах. Руки дрожать, — ось-ось вдарить плоть о трам...

Вони беруть ся на ліво — минають плесо — вода взяла їх на гряду. Тарах!...

Вужевки потріскали, цалівки розсувають ся, розплили ся по воді...

Передня часть розсунула ся вся — Андрій пішов під плоть...

Виплив... ударив руками об воду... пірнув...

Сплавники з траму скочили за ним — витягли на трам...

Голова закровавлена... плоть зачіпила за довгі кучері... вирвала їх...

Перевертають його горі спиною — трясуть у воздуху — видивають воду...

Розбирають — черево розпорене... Плоть приперла його до каменя під водою, роздусила...

Гриць бігає по березі — ломить руки... Він збирає цалівки, що їх вода розкинула, збирає і збирати-ме ціле літо... а ні, то жид продасть корову, вижене його з хати... його, жінку, дітей...

А за той час, поки збирати-ме дошки по воді, мусить їсти, і жінці і дітям їсти дати і на все те брати у Жида, на віру та на віру...

III. На базарі життя.

— От і сонїнько вже з полудня, а тут чоловік нічого ще не вторгував. Їхав шість миль на ярмарок, гадав, возьму деяку десятчину, а тут маєш, пять коновок продав зо всього краму та два цебрики!... Кинь-ко, Гриню, конятам іще капку сїна!

З такими словами звернув ся Іван до свого сина, що лежав на землі коло коновок, скіпців та цебриків, та роздивляв ся кругом.

Гринь у перве на такім великім ярмарку. Його все чудує, він немов оголомшений. Дивить ся на людей, на крам розложений кругом і сам не знає, що бачить, кого бачить, чи се снить ся йому, чи на яві?... Він протирає очи та знову вдивлює ся цікаво в сей зачарований вир, що так і крутить ся кругом його.

Слова батька прочунали його. Встав, загорнув руками сїна з воза, кинув перед коні і знову ляг на своїм місци.

Іван опер ся о драбину воза, виймив люльку ізза пояса, набив тютюном, зачиркав сїрник до штанів та став раз-по-раз цикати, щоби розгорів тютюн.

— Га! таке то вже! — промовив далі сам до себе, підвів ся на драбину, ноги спустив в долину, сплюнув тай став пикати люльку.

— О, казала собі жінка купити хустину, а тут і муки нема за що купити, не то що!... А той нехрист Жидиско, чорти його бабу, вже лиш кілька коновчин має. Ну, пустив дешевше тай купує народ, а що купує?... Які вони?...

Він задумав ся. Хитає головою, дивить ся на свої коновки та пикає раз-у-раз люльку, хоч вона вже давно погасла.

В його уяві промайнули ті дні, що їх просидів за роботою, промайнули ті ночі, що їх не доснав, щоби лиш покінчити все до чиста перед ярмарком. Жінка було гримне на него: „Лягай-ко, Йване, спати, шкода сьвітла!“ — а він їй зараз: „От цить, дурна, продам коновки, то й тебе вберу й дітям справлю чобітки на зиму, щоби не бігали як пєсята босі по снігу!...“ Вона вірила всему, обертала ся до стіни на постелі, за хвилю хропіла, а він набивав далі клеветцем обручі. — А тепер!... Що скаже Марина, як він привезе весь свій набір до хати! Яке йому буде лице, коли діти за чобітками питати-муть, жінка за мукою?...

За такими думками пересидів він на возі до вечера. Коли вже смеркло ся, почав складати на віз коновки, та сказав синові закладати коні, аж ось наближає ся кілька Жидиків. Стали торгувати коновку: оглядають одну, кладуть, беруть другу, знову їм щось не до вподоби. Йому вже далі за много тих жидівських видумок, та все ще поки-що мовчить, хоч і підозріває їх, що прийшли закпити собі з него: поторгувати і не купити.

— Адіть, адіть, газдо, — крикнув якийсь мужик, — а гляньте-ко, як там Жидок тікає з вашою коновкою!...

Він оглянув ся — і справді!

Жидики почали тікати та він наздогнав одного та заїхав йому з всеї сили межі очі.

— А ти злодію! Юдо! ти красти!... А на тобі красти, а на тобі красти, а на тобі ще раз красти!...

Вся злість, яка кипіла в ньому нині, вилляла ся на сего Жида — Іван став його молотити мов цук со-

ломи, не бачив, що вже кров виступила на лиці його жертви.

Збігли ся Жиди, обступили кругом Івана, оборонили Жидика. Іван боронить ся проти юрби розлючених Жидів — замахне ся сюди-туди, та вже й Жиди почали де-де тікати, коли з'явив ся сторож безпеченства, поліцай.

— Пустіть, пустіть, що тут?... Вступіть ся!...

— Той злодій той, він... Беріть його, пане поліцай, він розбишака... вбив, убив хлопця, — почали кричати з усіх боків Жиди.

Іван перехрестив ся, видивив ся на поліцая та на Жидів, хотів щось сказати, та поліцай зловив його сильно за руку і тягне на поліцію.

— Та де?... за що?... Пустіть, пане!...

— Я тебе пущу!... Пожди! ще шибениця тебе не мине!...

— Таж паноньку, бійте ся Бога, кого-ж я вбив? За що ви мене кудись волочите?... Я господар, у мене жінка, діти...

Його очи обернули ся там, де стояв віз. Наляканий син затав коні та рушив мерщій з міста.

Загоріли по місті лампи. Ось уже й до поліції недалеко — хвиля, і він опинить ся за кратками. Покличуть в суд і він сидіти-ме кілька місяців у криміналі. А може й рік!... На сю думку стиснуло ся його серце жалем. Він у перше сидіти-ме у криміналі!... А жінка!... а діти!... Його відцурають ся в селі, за ним діти показувати-муть пальцями: „Ади, ади, пішов кримінальник!...“

З лица уступила кров, очи засьвітили злобно... Поліцай крикнув з болю, зловив ся руками за лице, застогнав Жид, другий повалив ся на землю. Счинив ся крик, гамір, одні кричать: „Ловіть, ловіть його!“ — иньші питають: „Що, що такого, де, хто?...“

Добру ще хвилю стояли всі на тім місці, далі накинули ся Жиди на поліцая, як він тримав хлопа... А поліцайови самому сьвіт не милий, він побіг обмити закровлене лице...

Другого дня став Іван оповідати свою вчешашню при-
роду в місті. Всі аж заходять ся від сьміху, а далі каже
один старий господар:

— Які вони пани ті поліцаї, чи як їх там кликати!...
Їм не заїдь буком межи очи, то душу вишруть з хрести-
янина!...

— Так, так, куме Пилипе! — підхопив другий дідусь
та хитає головою. — З ними по людськи, то вони тебе
з'їдять з чобітьми!...

Його право.

Присвячую моїй матері.

У двері постукались... Ольга, уся похоловши, кинулась відчинити — хто може бути?... Вона нікого не сподівала ся...

Увійшла висока, стара жінка, з гордою постатю і рівним станом, окутана як подорожня, у довгому кожусі і великій теплій хустці, що були покриті, немов сріблом, іскрявим, білим інеєм...

— Мамочко, то ви?! — не тямлючись, скрикнула Ольга, припадаючи до матері. — Я й не чула, як ви приїхали... Чую тільки: стукає... Я злякалась... і сама не знаю, чого... Я тепер усього боюсь... Ох, мамочко, яке-ж щастє!... І не сподівалась!... Та ще у такий день... на саме Різдво!...

Вона без ліку цілувала матір у лице й руки, уся тремтючи від радості, втираючи радісні слези, що бігли по її обличчю помімо її волі...

Стара, при помочи дочки, стала розкутувати свою хустку, здіймати кожух, теплі чоботи, і, між ділом, уривчасто відповідала:

— Та так... і не гадала... Не годить ся у такий день виїздити з дому... Та... діло єсть, — скінчила вона якомсь чудно, скидаючи на доньку свої чорні, блискучі, проникливі очі...

— Що таке?! що скоїлось?! — стурбовано, аж побілівши на виду, спитала ся Ольга, пильно дивлячись у лице матері.

— Та нічого... не турбуйся!... — відповіла стара. — Мені тільки треба буде з тобою побалакати...

— Що таке, мамочко?... Кажіть! — Ольга тремтіла і не зводила з матери стурбованого погляду.

— Нехай, потім... дай спочити! Така далечина, поки добилася до сего хутора!...

— Простіть, мамочко! — схаменула ся Ольга. — Я тепер така стала нервова... У невпинній турботі... Усього боюсь... усе немов сподіваюсь якої біди... Так і здається, от-от десь налетить...

— Від твого чоловіка усього можна дождати! — неждано, мов кинула стара, і пішла у другу комнату.

— Татянка спить? — спитала ся вона нишком, зупиняючись біля порога.

— Спить... давненько вже... вона рано лягає... Хочете подивити ся?

Вони увійши у простору, чепурненько прибрану комнату, напів освічену прикрученою лямпою під зеленим абажуром, що розливала м'яке, приємне світло навкруги, даючи усій обстанові якийсь вираз тихого спокою.

У комнаті стояли побіч себе два ліжка — велике і маленьке... Обидві жінки тихо приступили до маленького ліжка і мовчки, у глибокім, невимовнім почуванню безмірної любови і віри, гляділи на манісінське сотворінє, що тихо спало тут, розкинувшись на подушках... Ольга схилилась і обережно стала вкривати тепленькою ковдрою рожеві, мов квіточки, голенькі, пухкі ніжки... Її тягло поцілувати ще їх, але вона остереглась, щоб не збудити дитини... Воно так мило спить!...

Стара затримала тяжке зітханє, що вирвалось з її грудей. і якось чудно з боку глянула на молоду матір... Вона немов мала щось сказати, та не сказала, і тільки гірко стиснула уста...

Вони увійшли у столову. Ольга стала готувати чай і закуску для матери.

— От, якби я знала, що приїде такий дорогий гість, я напекла-б і наварила! — казала вона, клопочучись. — А то що-ж, я сама... Татянка мала, їй не богацько треба... І як то ви надумали, мамуню?... Таке щастє!...

Стара мовчала, сидючи у глибокому кріслі, і відкинувши втомлено голову на його спинку...

— А що Катруся? Маруся? — питала ся Ольга.

— Нічого... ніщо їм не дієть ся! — недбало відповіла мати, гадаючи про щось иньше...

— А тато?... Усе сердить ся, що я покинула чоловіка?...

— Сердить ся... він боїть ся за тебе...

— Ох, мамочко, хіба-ж можна було жити з такою людиною?... — забентежилась Ольга. — Адже-ж ви знаєте, який він!...

— А так може бути гірше!...

— Ви боїтесь? — у Ольги захопило дух.

— Боюсь! Його право, — тихо вимовила мати.

— Яке „його право“? — нервово, крізь слези, скрикнула Ольга. — Що суд йому присудив?... Який то суд?... Я не можу жити з своїм чоловіком... він погана людина... він мене мучить... Я кидаю його... І суд відбирає в мене дитину... віддає її тому катови... що й її так буде мучити!... Який же то суд?!... Де тут правда?!... І по закону природи дитя належить до матери...

— А по людському закону до батька, — відповіла з тяжким смутком стара. — Не жінки писали той закон!... Ми по тих законах тільки кари приймаємо, а писати їх не можемо! — І за тим задавленим голосом додала: — Я чула... він хоче відібрати в тебе дитину. Я за тим і приїхала, щоб сказати тобі...

Ольга, мов несамовита, гляділа на матір.

— Я не дам дитини, — далі вимовила вона.

— Дитино моя, ти не розумієш, що говориш!...

— Не дам!... він її не візьме!...

„Вона збожеволіла!... Боже милосерний!...“ — Стара кинулась до Ольги, обхопила голову її руками...

— Доню моя, схамени ся!

Тут Ольга заплакала.

— Мамочко, тож моя дитина... моє дитя... моя Татяночка! — ридала вона на грудях у матери. — Тож я її зродила... Я-ж її вигодувала, виняньчила... Я-ж ночи не досипала... не доїдала... не допивала... Я-ж ходила за нею

у недузї... Я вмирала, як і воно вмирало, і оживала, як і воно оживало... Я віддаю йому свою молодість, своє здорівле, своє щастє, свою красу, своє жите... Я все йому віддаю, все!... Чуєш: не він, а я!... Я! я! Я її мати! Вона моя! власна моя! Моя плоть, моя кров, моя душа! Вона цілком моя! Не віддам я йому, не віддам!... То моя дитина!... Ніхто не має права відібрати, ніхто! Воно моє, моє!...

Вона вже не ридала, але кричала істерично, кидаючись по комнатї, ламаючи руки...

Стара в одчаю не знала що й робити...

У сей час заплакала дитина з другої комнати. Ольга у мить втихла і кинулась до неї. Стара також пішла.

Ольга несамовито цілувала заплакану дитину, обливаючи її пекучими слезами...

— Дитя моє! дитя моє! — тільки й вимовляла вона отсї два слова — два слова, що були для неї уся суть життя її...

Дитя заспокоїлось та знов заснуло. Заспокоїлись, або красше сказати, заспокоїли себе трохи й обидві змучені жінки. Вони прийшли тепер до тієї думки, що ледви чи чоловік буде мати охоту відбирати дитину? Тільки тягар собі на шию узяти... Вже-ж, коли думав відбирати, то відібрав би зараз після суду... Тай суд той був мабуть тільки так, аби пімстити ся, налякати. Вже-ж у його повинно бути серце. Хоч дитину пожалїє... воно звикло до матери... То, видно, брехні — ота „чутка“...

Так балакали вони між собою, обдурюючи одна одну і самих себе. Їм треба було сердечного спочинку... не видержали-б сили.

Становилось пізно... Час було лягати спати... Ольга положила матір у другій комнатї, і сама стала готуватись... Але вона не лягала... Зоставившись тепер на самотї, вона почула, як уся її турбота прокидаєть ся, обгортає її, стає пекучою, непереможною... Вона не може вже ні сидїти, ні лежати, ні просто бути на однім місци, і все ходить тай ходить сюди й туди по комнатї, здрігаючись уся, тільки що стукне, холонучи і замираючи від ляку. Всї її острахи стали перед нею, мов у дійсности бачить вона перед собою

страшенну, варварську сцену, як у неї відбирають дитину, як воно кричить, рветь ся, хапаєть ся за неї слабкими рученятами... Вона не дає...

Ольга кидалась до дитини і припадала до ліжка головою у невимовній тузі... Боже, що їй робити?!... Вона руки на себе наложила-б, аби не терпіти такої муки.

Але... що воно? Вона схопилась і стала слухати... Серце в неї замерло... Чути немов здалека дзвінки... Усе ближше... ближше... Сюди їде... То він!...

Вона кинулась до матери з криком... Але мати міцно спала — не чула...

Вона кинулась назад, уся тремтячи як осиковий лист, вихопила сплячу дитину з ліжка, окутала у що попалося, накинула щось на себе і вискочила з дому... Нема часу гаяти — він наближаєть ся...

Її відразу осяяло ясне сьвітло місяця на білому, іскрявому снігу, що лежав усюди навкруги... Вона швидко перейшла через сад і вступила в ліс, у розкішний, сосновий ліс, пишно прибраний для сьвята у срібло і діаманти...

Ніч була тиха й ясна, як день, але холодна і мовчазна, як могила...

Вона йшла з боку попід лісом над дорогою, що немов широке, біле полотно, лежала перед нею... По обидва її боки, як чудова, природна колонада, стояли високі, рівні сосни, кидаючи темні, довгі тіни на снігу, і їх мережані, білі верхи, зближаючись між собою у кінці дороги, робили величну, тріумфальну арку, під котрою їй треба буде йти...

А там — у горі — високо понад сям холодним, білим лісом, стояв золотий місяць, такий тихий і спокійний у своєму небесному лоні...

Вона усе йшла та йшла, не знаючи куди і за чим іде, не чуючи ні холоду ні втоми, і маючи одну тільки думку у голові — „втекти“, втекти подалі, щоби сховати від лихого ворога своє щастє, свій дорогий скарб, своє дитя, що тихо спало на її руках, не розуміючи страшної напасти...

Недалечко, між деревами, заблищав огник — мабуть хатка лісничого, і вона почула немов небесні звуки величної, гуртової пісні, що так луною і пішли у тиші годубої ночі по білому лісу...

Різдвяна колядка... Вона знає її... Колись і вона, молодю дівчиною, без горя і турбот съпівала її... Їй навіть здавалось, вона чує отсі дивні слова присьпіву:

Ой радуй ся, земле,
Син Божий народив ся!...

Син Божий народив ся, а правди нема на землі!...

А вона все йшла та йшла... Але тут відразу, зовсім близько — як ізза угла вискочило — почувись гуркіт і дзвінки... Видно сюди повернули... Боже милій!... Несамовито притиснувши дитя до похоловшого серця, кинулась вона на бік, поміж дерева...

По дорозі, мов злий дух, з гуркотом, стуком і дзво-
ненем пробігли парою сани, і у блідому сяєві місяця про-
майнуло перед нею страшне, ненависне обличчє...

Начатка Полтавка.

Три в однім човні (крім пса).

Оповідане

Джерома К. Джерома.

— — —

ПЕРЕДМОВА.

Вся вартість отсеї книжки не в її літературних прикметах або ширині і глибині гадок, які містить у собі, а в її незрівняній правді. В ній оповіджені випадки, що приключилися справді. Їх тільки прикрашено, а поза тим полишено все зовсім вірним. Джордж і Гарріс і Монморансі, то не твори поетичної уяви, але особи з крові і кости — а особливо Джордж, що важить більше двох сотнарів. Може в иньших творах думки глибші і більше знаня людської вдачі, може иньші книжки більше оригінальні і великі, все-ж таки нечуваній, немилосерній правді отсеї книжки ніщо не зможе дорівняти. Міркуємо, що зпоміж її иньших прикмет отсю саме поважний читач оцінить найприхильнійше; оттим і наука, що з неї виходить, набере ще більшої ваги.

I.

Три інваліди. Терпіня Джорджа і Гарріса. Жертва семи смертельних недуг. Хосенні ради. Лік на недугу печінки у дітей. Признаємо згідно, що у нас за багато праці

і що нам треба відітхнути. Тиждень на водах бурливого моря. Джордж радить прогульку по ріці. Монморансі підносить закид. Внесенє приняте трома голосами проти одного.

Було нас чотирох — се-б-то Джордж і Уїлєм Семуїль Гарріс і я і Монморансі. Сидячи в моїй комнаті, ми курили і балакали про се, як з нами погано — очевидно зі становиска медицини.

Ми всі почували себе не добре і се нас дратувало. Гарріс казав, що у него бувають такі завороти голови, що сам не тямить, що робить; потім Джордж сказав, що і в него також крутить ся часами голова і він також сам не знає, що робить. У мене знов була печінка не в порядку. Я знав, що в мене як раз лихо з печінкою, бо я прочитав обіжник про патентовані пігулки на недуги печінки, і в тім обіжнику були описані всілякі симптоми, по яких кождому легко пізнати, що у него печінка не в порядку. Всі ті симптоми я найшов у себе.

Цікава річ, що все, коли тільки доводило ся мені читати оголошенє про патентовані медичні ліки, я приходив до пересьвідченя, що недуга, про яку там мова, у мене небезпечно розвита. І за кождим разом діягноза виходила схожа з моїми почуваннями.

Я зайшов раз, тямлю, у Британський музей, прочитати дещо про якусь легку хоробу, на котру я тоді недомагав — вітрову пропасницю, чи щось таке иньше. Я взяв книгу і прочитав, що мені було треба; потім машинально став я перекидати картки і на пів сьвідомо читати про недуги взагалі. Не тямлю вже, в яку хоробу вчитав ся я насамперед — в якусь страшну, мабуть убійчу, та переглянувши лиш до половини показчик „зловіщих симптомів“, я почув себе хорим.

Я сидів хвилю прибитий горем; потім отупілий з розпуки я став далі переглядати лист за листом. Приходжу на тиф, читаю симптоми, бачу, що у мене тифоїдальна горячка, що я хорий на неї вже від кількох місяців, хоч сам не знав, як і коли занедужав. Переходжу до слабости сьвятого Віта — бачу, як того вже надіяв ся, що і вона є у мене — починаю річ розважувати серіозно і рішаю ся

розслідувати її до дна — врешті почавши з самого початку, приходжу вкінці до пересвідчення, що острій напад тої слабости не мине мене до двох неділь. Я дізнав ся з відрадою, що слабість Брайта у мене була розвита лише слабо і при такім стані річей я міг з нею жити літами. Холера найшла ся у мене з небезпечними примішками; з дифтерією я мабуть уже прийшов на сьвіт. Перестудювавши з тяжкою бідою всі слабости поазбучно, я міг совістно сказати, що у мене не було лиш одної хвороби — блідачки.

Спершу мене се трохи вразило: воно неначе виходило на зневагу. Чому у мене не було блідачки? За що мені терпіти таку гірку кривду? Всеж таки перемогли менше прикрі почування. Пригадавши собі, що маю всі знані в медицині слабости, я почав ставляти до себе менші вимоги, і порішив обійти ся без блідачки. Не знати, коли напивав я собі подагри в її найострійшій степені. На сухоти терпів я очевидячки від дитинства. По сухотах не було вже замітних недуг і я подумав, що зо мною ще не так погано.

Я сів, задумав ся. Мені прийшло на думку, який то інтерес представляю я сам собою для медицини, яким чудовим надбанем був би я для науки! Маючи мене під рукою, студентам не треба би було ходити по шпиталях. Їм треба би лиш оглянути мене добре і дилльом готовий.

Потім став я роздумувати, як довго ще мені жити. Я став обзирати себе, мацати живчик. Спершу зовсім не міг я домацати ся його. Потім несподівано почав він бити. Я виймив годинник і рахував. На мінуту начислив я сто сорок і сім. Я попробував серце. Годі було його почути. Воно заніміло. Мені прийшло на думку, що воно мабуть було цілий час на своїм місци і било ся, лиш я не міг його найти. Я обмацав себе з переду всего, від живота до голови, попробував по однім і другім боці і трохи з заду. Всеж таки годі мені було що небудь почути або замітити. Я попробував поглянути на язик. Виставивши його як можна найдальше, я примкнув одно око, а другим старав ся йому придивити ся. Моє око могло доглянути лиш кінчик,

а з того, що я бачив, у мене лише зміцнило ся пересвідчене, що я хорий на вітрову віспу.

Я увійшов до читальні щасливим, здоровим чоловіком, а виходив зівялим, схорованим старцем.

Я прийшов до свого лікаря. Се мій старий знайомий, що бере мене за пульс, дивить ся мені на язик і говорить про погоду зовсім за дармо, коли мені видаєть ся, що я хорий. Отже мені здавало ся, що тепер його винадгороджу. Докторови як раз потрібно практики. Ось я на його услуги. На мені одному найде більше цікавого, як на тисячі-сімсот звичайних, буденних хорих, що мають по одній або по дві слабости. Приходжу отже просто до него і він питає:

— Ну, а вам що хибує?

А я кажу: — Не буду тобі, мій любий, марнувати часу розказуванем того, що мені хибує. Жите коротке і ти міг би минути ся, заки би я вспів скінчити. Я лише скажу, чого мені не хибує. У мене ні сліду блідачки. Чому се так, не вмю тобі сказати. Певна річ лише, що блідачки у мене нема. Зрештою все иньше найдеть ся.

І я розповів йому, яким чином я про се дізнав ся.

Тоді він порозціпав мене, оглянув від стіп до голови, взяв за живчик, застукав у груди, коли я найменше того сподівав ся, — зовсім неблагородний поступок з його боку, думаю — а врешті приложив мені до грудей голову.

Потім сів за стіл, написав рецепту, зложив її, передав мені, а я поклав її в кишеню і вийшов.

Рецепти я не читав. Я заніс її до найближшої аптики і дав виконати. Аптикар прочитав її і віддав мені назад.

Сказав, що не має того у себе.

— Адже-ж ви аптикар! — кажу я йому.

— А вже-ж! — каже. — Коли би у мене був склад корінних товарів і заразом ресторан, я міг би вам служити. Але що я лиш аптикар, прикро мені, що не можу.

Я прочитав рецепту. Вона звучала:

„1 фунт біфстека з 1 літром гіркого пива що 6 годин.
1 десятимилава прогулька що раня.

Що вечера точно о одинайцятій лягати спати.

А притім не морочте собі голови річами, котрих не розумієте.“

Я послухав ради, і можу сказати, що вона вийшла мені на добре, бо уратувала мені жите і я живу до нині.

В отсїм випадку, вертаючи до обіжника про патентовані пігулки проти недуги печінки, у мене були, без всякого сумніву, передовсім симптоми „неохоти до якої небудь праці“.

Кілько мені через се прийшло ся витерпіти, ніхто не в силі висказати. Я слабував на се від найменшої дитини. Отся хвороба не покидала мене, коли я був хлопцем, ні на один день. Ніхто тоді не знав, що винна тому печінка. Знанє медицини не було ще поступило так, як нині, і тоді складали се на лїнивство.

— Гей, ти ледащо, — казали, — встань і бери ся до якої роботи, не їж дармо хліба, чуєш? — Не знали, видко, що я був хорий.

І не давали мені пігулок, а дулі під ніс. І, чудно сказати, отсі дулі мені часто на якийсь час помагали. Знаю, що тоді дуля мала нераз більший вплив на мою печінку і приневолювала мене зробити те, чого жадали, скорше, як тепер ціла коробка пігулок.

Самі знаєте, що воно так дієть ся — отсі прості, старомодні ліки нераз помагають лїпше, як теперішні коштовні.

Сиділи ми так з пів години, описуючи один одному свої слабости. Я розповідав Джорджеви і Уїлемови Гаррісу, як я себе почував, встаючи рано з постелі, а Уїлем Гарріс оповідав, що йому хибувало, коли він лягав у постіль. Джордж, ставши на коврї коло печі, пояснив нам живо, з великою силою і плястикою, як почував він себе в ночі.

Джорджеви видаєть ся, що він нездоровий. Але ви знаєте, що йому справді ніколи нічого не бракує.

В тій хвилі застукала до дверей п. Поппетс, спитавши, чи ми готові до вечері. Ми усміхнули ся сумно один до одного і сказали, що справді може би дещо перекинути. Гарріс сказав, що крихта чогось поживного в животі часто здержує слабість. Панна Поппетс принесла вечерю і ми засїли до котлетів з чосниковим сосом і пиріжків зі смаженою булкою.

Тоді було мабуть зі мною погано; знаю лише, що по вечері я з пів години не мав найменшого апетиту — і, чого зі мною не бувало — не мав охоти на сир.

Сповнивши сей обов'язок, ми знов наповнили склянки, позакурювали люльки і вернули назад до попередньої теми про наше здоров'я. Що саме з нами було, ні одному з нас не було ясно. На всякий спосіб в однім ми всі були одної думки, що наше здоров'я підкопала надмірна праця.

— Нам треба спочинку! — сказав Гарріс. — Спочинку і цілковитої зміни способу життя. Надмірне напружене духових сил викликало загальний розстрій цілого організму. Зміна оточення і можливість не думати якийсь час, поверне нам духову рівновагу.

У Джорджа є свояк, що представляє себе яко студент медицини, отже і він сам набрався звичаю викладати все медичинським способом.

Я признав Джорджеви правду і порадив винайти який затишний і старосвітський куток, далекий від гамору людей, і перевести погідний тиждень серед запашних нив, в якимсь забутім закамарку, як у країні чарів, далеко від бурливого світа, на яким недоступнім острові Темзи, куди не доходять несупокійні хвилі життя дев'ятнадцятого віку.

Гарріс сказав, що з сим була би морока. Йому відоме таке місце, яке у мене на думці — де всі лягають спати о восьмій вечером, а часописі не дістанете ні даром, ні за гроші.

— Ні, — запевняв Гарріс, — коли бажаєте зміни і спокою, годі придумати щось ліпше, як море.

Я виступив рішучо проти прогульки по морю. Прогулька по морю добра, коли ви їдете на кілька місяців, однак на тиждень вона лиш дратує.

Ви виїздите в понеділок з сим пересвідченням, що зазнасте приємности. Прощаєте з легким серцем знайомих, що лишають ся на березі, закурюєте люльку на найдовшій цибуєї і походите по помості, неначе-б ви були капітаном Куком, сер Франсі Дреком і Христофором Колумбом у одній особі. У вівторок вам стає жаль, що поїхали. В середу, четвер і п'ятницю ви раді би розстати ся з сим світом. В суботу ви вже можете випити склянку чаю,

сидіти на помості і відповідати зі слабим, солодким усьміхом, коли чемні люде питають вас про здоров'я. В неділю ви здужаєте вже стати на ноги і перекусити щось тверде. Аж коли в понеділок рано, з клуночком і парасолем у руці, підходите до містка, щоби вийти на беріг, починає прогулька подобати ся вам на правду.

Я сам відкрив знаменитий спосіб против морської хвороби. Він залежить на тім, щоби колихати ся в такт рухів корабля. Треба стати посеред помоста і в міру рухів корабля подавати ся так, аби задержати все прямовісне положенє. Коли піднімаєть ся перед, ви хиліть ся, доки не доторкнете ся майже носом помоста. Коли-ж піднімаєть ся зад, ви хилитеь горілиць. Воно дуже добре на годину-дві; все-ж таки годі вам хитати ся оттак цілий тиждень.

— Отже їдьмо горі рікою! — каже Гарріс. — Ужимо доволі, каже, сьвіжого повітря, руху і спокою; ненастанна зміна околиці буде нам розривкою, а мозольне веслованє вплине корисно на апетит і сон.

Гарріс замітив, що Джорджеви не потрібно й думати ще про яке небудь средство на сон. Воно було-б і небезбечно. Мені, каже, не зовсім зрозуміло, яким чином Джордж мав би ще більше спати: адже-ж доба зимою і літом має тільки двацять і чотири години; спати ще більше вийшло-б йому на те саме, що і вмерти, а зискав би ще на харчу і мешканю.

Все-ж таки, сказав Гарріс, прогулька по ріці була-б йому найбільше до вподоби. Мені вона сподобала ся також і ми з Гаррісом признали Джорджеви, що його гадка добра. В отьому признаню виражало ся немов-то зачудуванє, що Джордж спроміг ся на такий помисл.

Одного лише Монморансі ся гадка не пересьвідчила. Монморансі не міг стерпіти ріки і на очі.

— Для вас воно як раз, — казав, — для мене ні. Мені нема там що робити. Я не розумію ся на красі краєвидів, а при тім не курю. Коли побачу щура, ви не задержите ся, а коли засну, почнете пустувати на човні і ще мене скинете у воду. Коли хочете знати мою

думку, то я вам скажу, що в моїх очах се чисте боже-вільство.

Тимчасом нас було трох проти одного і внесене перейшло.

II.

Нарада над пляном. Приємности кочованя під голим небом в погідні ночі. Теж саме у слоту. Рішаємо зробити угоду. Перші вражіння Монморансі. Непевність, чи поживе він довше на сьому світі, показуєть ся безпідставною.

Ми вийняли карту і стали радити над пляном прогульки.

Порішено вирушити на другу суботу з Кінгстен. Гарріс і я поїхали-б рано долі рікою, підплили човном до Чельсі, а Джордж, що не годен вийти з Сіті перед другою годиною (він ходить у контору передрімати ся що дня від години десятої до четвертої, з виїмком суботи, коли його будять і позбувають ся вже о четвертій), зійшовсь би там з нами.

— Чи кочувати-мемо під голим небом, чи будемо заїздити на ніч до гостинниць?

Джордж і я заявили ся за кочованєм. Се буде так дико, свобідно, так патріархально.

Звільна, по заході сонця рожеве промінє гасне тихо посеред студеної, понурої мраки. Пташки, як сплукані діти, вмовкають, і лише жалібний стогін водяної курочки і эстрий крик деркача роздаєть ся по водах, де в сумерках конає денне світло.

З темних лісів, по обох боках ріки виповзують звільна тихою ходою борці ночі, сірі тіни, випирають недобитків світла і переходять незамітним кроком по лугах і очеретах, що шумлять понуро. Ніч, засівши на темному троні, розпускає чорні крила над світом закутаним в сумрак, і в палаті освітленій блідими зірками, обіймає власть над царством сну.

Ми підпливаємо човном у якийсь темний кут, розпинаємо шатро, варимо і споживаємо вечеру. Потім набиваємо

і закурюємо смачно люльки; ведемо любу розмову лагідним шепотом, а ріка хлюпоче тимчасом при нашому човні, розповідає нам дивні старі казки і таємниці, та колише нас до сну отсими пісоньками, що сьпівала їх уже тому тисячу літ, заки ще її голос завяв був і захрип; а нам, що полюбили вже її невсипущу, журливу мову, і тільки ночей провели на її лоні, видаєть ся, що розуміємо сей сьпів, хоч не легко було-б нам розказати словами отсю чудову байку.

— А що-ж буде, як прийде дощ? — каже Гарріс.

На Гарріса нема способу, справді! В него нема ні крихти поезії — ніякіських тужних поривів до „недосяжного“. Йому не „збираєть ся ніколи на плач, не знати чому“. Коли його очи зайдуть слезами, можете присягнути, що се або від сьвіжої цибулі, або він чимось захлиснув ся.

Коли-б ви стали вечером над морським берегом з Гаррісом і сказали:

— Чуєш? Се сьпівають русалки посеред шуму хвиль, або водяні демони заводять жалібні сьпіви над білими тілами утоплениць, що лежать заплутані у водоростах, — він взяв би вас за руку і сказав:

— Еге, старий друже; ти перестудив ся! Ходи-ж зі мною! Тут недалеко, зараз за скрутом, дістанемо найліпшої „шкотеської“, якої ти не коштував ще, вона тобі добре зробить!

Гарріс знає все таке місце, зараз за скрутом, де дістанете щось дуже добре випити. Я пересьвідчений, що коли-б ви зійшли ся з Гаррісом в раю (припустім, що така сторона істнує), він повитав би вас зараз своїм:

— Якій я радий, що тебе побачив, старий друже; я тут винайшов, зараз за скрутом, дуже добре місце, де дістанеш справді знаменитого нектару.

Все-ж таки його практичний погляд на кочоване під голим небом придав ся нам в сїм випадку дуже. Кочувати на дощи, в студїнь, річ не дуже то й мила.

Ось вам вечір. Ви перемокли до кости, води в човні на два пальці, а на вас нема сухої нитки. Виходите на беріг, де трохи менше болота, висїдаєте, виносите з собою шатро і берете ся з другим привязувати його.

Воно намокле і тяжке, висовгуєть ся з рук і валить ся на вас, обмотує вам голову і доводить до розпуки. Тимчасом дощ лє без ушину, як з коновки. Не легка се річ розіпняти шатро в погоду, але в слоту — се робота гідна Геркулевих рук. Вам видаєть ся, що другий, замісьць вам помагати, просто удає дурного. Лише що повело ся вам свій бік яко-такo прикріпити, він потяг полотно до себе, і вся ваша робота нінащо.

— Ну, а там що таке? — питаєте.

— А що у вас? — відповідає. — Не можете привязати?

— Не сіпайте-ж, — кажу, — все попусував! Ви осел нездарний! — кричите у відповідь.

— Не правда, я не попусував нічого; то ви свій бік держіть як слід.

— Але-ж кажу вам, що з вами кінця дійти годі! — кричите захриплим голосом і маєте охоту схопити його в свої руки. Рівночасно потягаєте у свій бік, так, що всі його кілки виймають ся.

— Ех, безглуздий тумане! — воркотить він до себе, потому за одним замахом перевертаєть ся ваш бік шатра. Ви кладете молоток і підходите до него, аби сказати, що думаєте про таку роботу, а рівночасно і він пускаєть ся йти, порозуміти ся з вами. Ви ходите один за другим довкола і кленете на себе взаїмно, доки шатро не звалить ся на одну купу і ви стаєте проти себе над його руїнами око в око, скрикуючи рівночасно:

— А, то ви там? І що-ж? Не казав я вам, що таке буде?

Тимчасом третій, що вичерпував воду з човна, аж йому набрало ся в рукави, і кляв також останніх десять мінут, цікавий знати, чого ви там сперечаєтесь і чому те нещасне шатро ще не розіпняте.

Врешті, якимсь чудом, вам удає ся його зліпити і ви зносите під него річи. Нема мови про се, аби розпалити огонь, отже засьвічуєте спіртову лямпку і сідаєте довкола неї.

Найважнійша страва у вас на вечерю, то дощівка. У хлібі два рази тільки води, що мякушки, в паштеті

також доволі, а в консерви, масла, салати і кави зробила ся одна зупа.

По вечері замічаєте, що ваш тютюн вогкий і курити годі. На щастє є у вас флящина, що додає відради і сили, а потягнувши з неї добре, почуваете в собі на стільки житєвої енергії, що лягаєте спати.

Тоді снить ся вам, що нараз поклав ся вам на груди слон, а вибух вулькана заніс вас на морське дно, враз зі слоном, що хропить собі у вас на грудях. Ви будите ся і вам приходить на гадку, що мабуть стало ся щось страшне. Під першим вражінем ви думаєте, що настав кінець сьвіта. Потому приходить вам на гадку, що се неможливе, а сюди закрали ся злодії або убійники або палії, і отсю думку висловляєте загально прийнятим способом. Помочи ні звідки і ви чуєте, що попихають вас ніби-то тисячні товпи і дусять вас поволи.

І ще хтось находит ся в клопоті. Ви чуєте, що його ледви чутні стогнаня доходять вас ніби зпід постелі. Готові, на всякий випадок, продати своє жите дорого, вимахуете руками і ногами на всі боки, і кричите що сили, аж нарешті щось розступає ся і ваша голова видобуває ся на сьвіже повітре. На два кроки перед собою замічаєте напів одягнену статть якогось драба, що намірив ся вас убити і коли ви готовитесь до боротьби на жите і смерть, нараз приходить вам до голови, що се Джім.

— А, се ви? — каже він, пізнаючи вас в тій самій хвилі.

— А вже-ж! — відповідаєте, протираючи очи. — Що те все має значити?

— Мабуть нещасне шатро завалило ся, чи що? — відповідає. — А де Біль?

Тоді ви добуваєте в себе остатки голосу і кличете Біля. А руїни шатра коло вас дрожать і хитають ся і ви чуєте, як той самий голос, що ви його чули спершу, стогне:

— Освободіть мені голову, чуєте?

І вилазить на сьвіт божий Біль, мокрий, обмураний болотом, розстросний до крайности, в непохитнім пересьвідченю, що те все зроблено навмисне.

Цілий ранок, завдяки нічній перестуді, ви сидите мовчки, як закляті. Кождий лютий несказано і воркотить підчас снідання на другого проклони.

Порішено отже ночувати під голим небом в погоду, а у слоту, або коли-б заносило ся на зміну погоди, переводити ніч в гостинниці або корчмі, як годить ся чесним людям.

Монморансі повитав отсю постанову дуже радісно. Для него романтична самота не має найменшої вартости. Йому любий гамір, і то чим більше прошибає уха, тим йому мильйший. На вид Монморансі приходить вам на гадку, що се небесний ангел проживає на землі в тілі малого фокс-террієра. На його морді малюють ся вираз благородного огірчення ходом земельних справ; звісна річ, що сей вираз витискав слези з очей чутливих пань і панів.

Спершу, коли він прийшов на мій хліб, я думав, що не довго прийдець ся йому попасати у мене. Я часто сїдав і придивляв ся йому, коли він сидів на дивані і мені приходило на гадку, що сей пес не потягне довго. Йому судило ся відійти живим на небеса і се його не може минути.

Однак, коли мені прийшло ся заплатити за пів копи курят, котрі він подушив, ратувати його з нараженем життя із сотки уличних бійок і витягати силоміць за карк; коли якась відьма принесла мені до очей задушеного кота і назвала мене убійником; коли сусїд виганьбив мене, що я пускаю без каганця лютого пса і йому з тої причини прийшло ся пересидіти більше як дві години у власних сїнях, звідки не важив ся вихилити ся зі страху перед псом, а сторож, без мого відома, виучивши його ловити щурів, заробив трийцять шілінгів, — я прийшов до пересвідчення, що йому все-ж таки призначено пожити тут довше.

Нишпорити по закамарках, добирати собі громаду найбільших волоцюг з цілого міста, тягати ся з ними по заулках і шукати собі зачіпки з приличними псами, то у Монморансі ідеал „житя“. Оттим то, як я вже замітив, він приняв гадку про гостинниці, коршми і заїзди з нечуваною утіхою.

Поладнавши таким способом справу спання на повне вдоволенє нас усіх чотирьох, стали ми радити над сим, що в таких випадках забирати з собою. Ледви ми приступили до отсего питаня, Гарріс заявив, що на нині доволі базіканя і нам треба вийти, тим більше, що він, зараз за скрутом, винайшов чудове місце, де дістане найзнаменитшої „шкотської“, яку там продають.

Джорж сказав, що має спрагу. Я не пригадую собі, коли у него не було спраги. А що мені також здавало ся, що склянчина горячої „уіски“ з цитриною зробить мені не зле, відложено засіданє, за згодою всіх, до завтрішнього дня і ми, взявши капелюхи, вийшли.

III.

Приготованя. Як Гарріс розумів роботу. Як голова родини береть ся завішувати образ. Бистра замітка Джорджа. Роскоші ранньої купелі. Запаси на випадок переверненя.

І так другого вечера ми зійшли ся знову, аби порозуміти ся і поробити приготованя.

— Перша річ — каже Гарріс — треба рішити, що нам забрати з собою. Ти, Джім, возьмеш кусник паперу і будеш списувати; ти, Джордж, подай мені цінник домових знарядів і віктуалів, і нехай мені хто найде кавалок олівця, я хочу зладити реєстр.

Ось вам і Гаррісова натура: підіймаєть ся праці, а потім спихає її на других.

Він пригадує мені все бідного вуйка Поджера. Вам не довело ся ще ніколи бачити таке безголове дома, яке повставало тоді, коли він брав ся до діла. Принесено зі склепу олійний образ, оправлений в рами і покладено поки-що, заки його завісять, в їдальні. Вуйко Поджер приходить і питає, що з тим робити, а тітка Поджер каже:

— Лиши-но ти се мені! Нехай з вас нікого не бо-
лить голова, що з тим робити! Я сама вже дам собі раду!

Тоді він здіймає сурдут і бере ся до роботи. Дівчину посилає купити за сікспенс цьвахів, а за нею виправляє

одного з хлопців, аби сказав, що то мають бути „бретналі“. І так, по черзі, всім дає якусь роботу.

— Тепер ти, Біль, подай мені молоток! — кричить. — А ти, Том, лінійку! Мені придалась би драбинка і може й крісло з кухні принесе хто! Ага! Джім, побіжи-но до пана Іоглес, кланяйся йому від мене і спитай, чи вже ліпше йому на ноги, та попроси при тім, щоби позичив водяної ваги. А ти, Маріє, не відходи, бо мені треба тут когось, аби держав сьвічку. Як лиш дівчина верне, треба, аби скочила ще за крайкою. А ти Том! — деж той Том? — ага, ходи-но сюди! Тебе треба, аби подати образ.

Потім бере образ у руки, пускає, рами розлітають ся, а він сам хоче виправити шибу і протинає собі палець. Починає отже нишпорити по цілій комнаті, шукаючи рукавички. Рукавичку найти годі, бо вона була в сурдуті, що він його скинув і поклав сам не знає де, і тепер цілий дім порасє ся коло того, аби найти його сурдут.

— І ніхто в цілім домі не знає, де подів ся мій сурдут? Слово чести даю, що таких нездарів, як ви тут усі разом, то пошукати! Адже-ж вас тут шестеро: і ви не в силі найти сурдута, що я мав його перед десятьма хвилями! Га! З того всего...

Потім встає і замітивши, що він цілий час на сурдуті сидів, кричить:

— Вже, вже, обійдеть ся без вашої помочи! Я найшов уже сам! Просити вас найти що небудь, то так як би казав пошукати що котови або псови.

І коли зійшло йому з пів години на завязуваню пальця, принесено нове скло, драбину, крісло, прилади і сьвічку, він бере ся до роботи знову, а ціла родина, з додатком покоївки і послугачки, стає довкола нас — до помочи. Двом треба держати крісло, третій має його підсадити, четвертий подати цьвах, пятий надставити під руку молоток, а він бере цьвах і випускає його з рук.

— На маєш тобі! — каже роздратованим голосом. — Тепер знову цьвах паде!

Ми приклякаємо всі і на рачках шукаємо за цьвахом, а він тимчасом стоїть на кріслі і воркотить, чи не завзяли ся ми видержати його тут цілий вечір.

Врешті знаходить ся цвях, але йому загорив ся десь за той час молоток.

— Де мій молоток? Де я його положив? Господи! Семеро вас тут робить і ви не знаєте, де я подів молоток!

Находимо йому молоток, але тепер він не може доглянути зробленого на стіні значка, де мав прийти цвях, і нам усім, по черзі, треба ставати на крісло коло него і дивити ся, чи котре з нас не побачить значка. Коже відкриває його в иньшій місці і він одного по другім хрестить йолупом і каже злазити. Він бере міру і мірить ще раз, вимірковує, що треба взяти трийцять один і три восьмих цаля від угла, хоче розрахувати собі те в голові, але помиляєть ся і впадає в крайню лютість.

Пробуємо розрахувати те саме в пам'яті всі, і прийшовши кождий до иньшого результату, висьміваємо одно одного. Серед загального безголов'я забуваєть ся оригінальне число і вуйкови Поджерови треба мірити на ново.

Сим разом він послугуєть ся кавалками шнурка і, в критичнім моменті, коли старий нудар нахиляєть ся з крісла під сорокнятим степенем, аби досягнути три цалі далі, як йому звідти можна було досягнути, шнурок вимикаєть ся йому з рук, а він сам паде на фортеп'ян, при чім роздають ся справді благородні звуки від удару його голови о всі клявіші.

Тітка Марія каже, що не може дозволити, аби діти, що стоять довкола, прислухували ся його словам.

Врешті знаходить вуйко Поджер значок, прикладає у відповіднім місці вістре цвяха лівою рукою, а в праву бере молоток. Але зараз за першим замахом трафляє в палець, із криком випускає з рук молоток комусь на мозіль.

Тітка Марія замічає лагідно, що на другий раз, коли вуйко Поджер буде мав забивати цвяха, зволить її заздалегідь увідомити, аби мала коли зібрати ся і виїхати на той час до своєї мамі.

— Гей, жінки, жінки, ви зі всего любите робити велику справу! — відповідає вуйко Поджер, надробляючи міною. — І що-ж великого; я люблю зайняти ся такими дрібницями!

Потім бє ще раз, і за другим разом цілий цьвах входить у стїну, а за ним і молоток до половини, причім вуйко Поджер трохи не розбиває собі носа до стїни.

Тепер віднаходимо міру і місце ще раз і робить ся нова діра. Аж коло півночи висить образ на своїм місці, але криво і непевно, причім стїна виглядає на кілька діктів довкола ніби обдерта греблицею, а всі, з виїмком вуйка Поджера, втомлені і знеохочені до крайности.

— А, то ви тут, — каже, зіскакуючи тяжко на мозіль послугачці і поглядаючи з очевидним вдоволенєм на твір своїх рук. — Не одна була-б щаслива, аби мала кого, щоби їй зробив таку роботу!

Гарріс, як виросте, буде такий саміський; я все йому се кажу. Не згодившись на те, аби він брав на себе таку працю, я кажу: — Ні; ти бери папір, олівець і реєстр, а я беру працю на себе.

Перший реєстр, владжений нами, був до нічого. Не було найменшого сумніву, що горішньою Темзою не поплив би корабель тої величини, якої би потреба, аби забрати все, що нам видало ся доконче потрібним. Отже ми подерли реєстр і стали позирати один на одного.

— Знаєте що, — каже Джорж, — ми самі не знаємо, чого нам треба! Не над тим нам треба думати, що можемо забрати з собою, а над тим, без чого годї виїхати!

Джорж буває иноді доволі розумний. Ви майже ухам своїм не вірите. На мою думку се мудрість у повнім того слова значіню, та не лиш в отсїм випадку, але взагалї що-до подорожі горі рікою в нашім житю. Кілько то людей в отсїй подорожі накладає на човен тільки, що він мало не затопить ся під вагою того всего, що їм видаєть ся доконче потрібним до жита і вигоди, а тимчасом є лиш безхосенним крамом.

Покинь усе те, чоловіче! Нехай лодка твого жита пливе свобідно, несучи лиш те, що тобі придаєть ся: затишне огнище і прості вигоди, одного або двох приятелїв, що варті того, аби їх називати приятелями, когось, хто би любив тебе і кого би ти любив, ката, пса, одну або дві люльки, що з'їсти і в що одягнути ся, і ппти, трошки більше як треба, бо спрага, то річ небезпечна. Тодї ти

почуєш, що так легше керувати лодкою, що вона не так легко перевернеться, а й тоді ще менша з нею невігода. Що є добре, те виплине наверх. У тебе знайдеться час і думати і робити, час розвеселити ся в погідних хвилях життя і прислухувати ся до Еольських звуків музики, яку рука божа видобуває з людських сердець на с'їм сьвітї, — час... Перепрашаю, дуже перепрашаю! Я розбалакав ся!

Ну, і ми передали реєстр Джорджови.

- - Візьмемо з собою шатро, почав Джордж. — У нас буде човен під дахом! Воно і простійше і вигіднійше!

Гадка видавала ся не зла і ми на неї пристали. Не знаю, чи доводило ся вам коли небудь бачити щось подібне. На човен засплюють ся залізні обручі, на них розпинаєть ся полотно і прив'язує ся його довкола, від керми до носа, так, що човен перемінюєть ся на невеличкий домок, чепурненький, хоч трохи притїсний; однак кождя річ має свою темну сторону, як казав один чоловік, котрому умерла теща, а до него прийшли по заплату за похорон.

Джордж сказав, що тут треба кождому з нас взяти покривало, лямбу, кавалок мила, щїтку і гребїнь (між нами кажучи), по щїточці до зубів на кождого, мидницю, пуделко порошку до зубів, прилади до голєня і кілька мохнатих простирал до купелї. Я запримїтив, що люде, вибираючи ся де небудь в сусїдство води, роблять до того величезні приготования, але коли туди приїдуть, не дуже уживають купелї.

В отсїм випадку ми говорили так, немов би мали замїр купати ся що раня. Джордж казав, що нема більшої роскоші, як прокинути ся досьвіта в човні і пірнути в бистрі хвилї. Гарріс запевняв, що ніщо не додає такого апетиту до снїданя, як купіль натще серця. Джордж замїтив, що коли Гарріс має наслїдком того їсти ще більше як їсть, то лїпше, аби не купав ся зовсїм. І так, казав, доволї вже буде праці тягнути для него поживу горїркою.

Білизни не радив Джордж брати більше, як по дві пари флянелевих, бо коли збрукаєть ся, не трудно нам буде випрати її самим.

Радив також не забути про білизну для переміни на випадок як би ми перевернули ся з човном, а також про хустинки до носа і чоботи з тої самої причини.

IV.

Справа припасів поживи. Невигоди нафти. Користи зі сира в дорозі. Замужня жінка покидає родину. Дальші осторожности на випадок перевернення. Я укладаю річи. Інтересна прикмета щіточок до зубів. Джордж і Гарріс укладають річи. Грізне поведене Монморансі. Лягаємо спати.

Коли зійшла мова на припаси поживи, Джордж каже :
— Почнім зі сніданя (він передовсім практичний). До сніданя потреба нам самовара (Гарріс замітив, що то річ непрактична, але ми порадили йому, аби не був ослом і Джордж говорив своє далі), чайника, банячка і спіртової лямпки.

— Тільки не нафтової! — перебив Джордж з вимовним поглядом, а я і Гарріс потакнули.

Раз ми були взяли з собою нафтову лямпку, але се був перший і остатній раз. Ми пережили тиждень ніби в нафтовім склепі. Нафта витікала. Мені і не снило ся, що така річ, як нафта, може течи. Ми держали її на переді човна і звідти вона перетекла аж до керми, так, що перейшло нею все, аж до самої води, що також перейшла нафтою і занечищувала повітре. Раз заносило нафтою від сходу, раз від заходу, то знов з півночи, а може і з полудня, та про те все, чи походив той вітер від арктичних снігів, чи з піскової пустині, на нас дихало поганим нафтовим сопухом.

Отся нафта не давала нам полюбувати ся і сходом сонця, а вже сьвітло місяця пригадувало рішучо нафту.

Ми хотіли позбути ся того запаху в Марльо. Висївши з човна, ми утікали перед ним через місто, але він пішов

у слід за нами. Ціле місто смерділо нафтою. Ми переходили через цвинтар і нам видавало ся, що мерці поховані в нафті. Головна улица воняла нафтою. Нам годі було зрозуміти, як люде можуть тут вижити. Ми ішли милями Бірмінгемським гостинцем; дарма, весь край смердів нафтою.

При кінці отсеї прогульки ми зійшли ся около півночі під столітним, сухим дубом і зложили торжественну присягу (кляли ся ми цілий тиждень, як звичайно, але в сьому випадку присяга мала виїмкове значінє), що не возьmemo більше, поки житя, нафти з собою, хиба на випадок слабости.

Оттим-то ми тепер вдоволили ся денатурованим спиртом. І се ще не зовсім добре паливо. Ви дістаєте денатурований паштет і денатурований торт. Все-ж таки спирт, навіть у більшій скількості, ліпший від нафти.

Впрочім радив Джордж брати на сніданє яйця, паприковану солонину, бо їх легко зварити, зимні консерви, гербату, масло і конфітури. На друге сніданє, казав, будемо мати бісквіти, студене мясо, хліб, масло і конфітури, лишень а би не брати сира. Сир, так само, як нафта, надто чутний. Для него треба окремого човна. Він виходить з коробки і заповітрює собою все довкола. Ви потім самі не знаєте, чи їсьте леґуміну з яблук, чи німецькі ковбаски, чи сметанкову зупу. Те все подобає на сир. Сир має рішучо за сильний запах.

Мені приходить на гадку мій приятель, що купив у Ліверпулі дві плесканки сира. Були то чудові, вистоялі і мягкі сири, зі силою запаху в двацять коней, котрою можна було безпечно гнати машину зо три милі, або звалити чоловіка з ніг на віддаленє двісті йардів. Я був тоді в Ліверпулі, а що мойому приятелеви випало вертати ся до Лондону аж за яких три або чотири дні і він бояв ся, що сир йому зопсуєть ся, питає мене, чи не завіз би я йому того сира до Лондону.

— Але-ж дуже радо, мій любий, — кажу, — дуже радо!

Я вступив до него і забрав із собою сир у повозку. Була се старезна дриндуля, запряжена підбитою, сліпою і дихавичною кобилою, котру властитель у хвилях доброго

гумору величав у розмові конем. Я поклав сир на дашок і ми рушили з розмахом, якого не постидалась би найліпша в світі парова машина. Їзда йшла весело і любо, як при звуках похоронного дзвона, доки не доїхали ми до скруту. Тут повіяло на коня запахом сира. Він сполошився і порекнувши зі страху, пустився зі швидкістю трьох миль на годину. Вітер дув і далі в його бік так, що заки ми доїхали до кінця вулиці, він гнав зі швидкістю чотирьох миль на годину, полохаючи калік і поважні матрони по дорозі.

На станції треба було двох послугачів і візника, аби зупинити його. І хто знає, чи се було-б їм повелося, коли би один з них не був на стільки догадливим, що заткав йому хусткою ніздрі і засвітив під носом кусень грубого паперу.

Я купив білет і вийшов зі своїм сиром сьміло на платформу, при чім люде з пошаною уступали мені з дороги. Поїзд був переповнений і я попав у відділ, де вже сиділо сім осіб. Якийсь старий, непривітний джентльмен спротивився тому, та про те я увійшов і сів. Помістивши сир на полиці, я, сідаючи, усміхнувся любо і сказав, що нині парний день. Минуло кілька хвиль і старий джентльмен почав непокоїти ся.

— Страшна задуха! — каже.

— Годі дихати! — підхопив його сусід.

Потім відсапнули раз і другий і, зміркувавши, що тому винна коробка на полиці, встали оба мовчки і вийшли. Потім встала стара, заживна дама, і, помітивши, що се чиста соблазнь, аби знущати ся таким способом над матірью дітям, забрала куферок, всім вузликів і вийшла також. Інші подорожні сиділи якийсь час, аж один з панів, з урочистою міною, що сидів у куті, і судячи з його одягу і цілого вигляду, подавав на підприємця, сказав, що те все пригадує йому умерлу дитину. Три інші подорожні хотіли вийти рівночасно і збили ся у дверях.

Я усміхнувся до понурого джентльмена і сказав, що лишимо ся мабуть у відділі самі. Він усміхнувся любо і помітив, що деякі люде роблять з дрібницями надто великі короводи. Все-ж таки і йому було якось невідрадно, коли отже прийшла станція Крю, я запросив його закро-

пити чим небудь горло. Він пристав і ми з трудом добили ся до буфету, де нам прийшло ся тупати, кричати і вимахувати парасолями найменше пів години. Врешті надійшла панночка і спитала, чого нам треба.

— Чого ви напетесь? — звертаю ся до товариша.

— Чарку горівки, будьте ласкаві, місс! — каже.

І випивши се, він вийшов найспокійнійше і сів до иньшого переділу, що вже на мою думку була проста безличність.

Від Крю їхав я вже сам, хоч у поїзді була глота. Коли ми переїздили через різні стації, люде, бачучи, що мій переділ порожний, пробували увійти до середини. „Де ти, Маріє, ходи-но, тут ще місця доволі!“ „Добре, Том, ми там зараз сїдаємо!“ — відкликають ся.

І притащивши з другого кінця поїзду тяжкі куфри, добувають ся всі нараз до дверей. Одно з них отвирає двері і підлазить горі східцями, але хитаєть ся і паде назад на руки тих, що ждуть на долині. І так приходив і нюхав кожний, і потім вертав і душив ся в иньших відділах, або доплачував і їхав першою клясою. З Ейстон завіз я сир мойому приятелеви до дому. Коли увійшла до комнати його жінка, покрутила носом збентежена і каже:

— А се що таке? Кажіть правду: я готова на найгірше!

— Се сир! — кажу. — Том купив його в Ліверпулі і просив мене завезти з собою домів.

Я запримітив, що сам тут нічого не винен, а вона заявила, що вірить тому і побалакає з Томом, коли верне.

Приятель задержав ся в Ліверпулі довше, як був задумав. За три дні, коли він не приїздив, кличе мене його жінка до себе:

— Не казав Том нічого, що з тим сиром робити?

Я відповів, що він велів держати його в вогкім місці і нікому не рушати.

— Нікому і не снить ся його рушати! Чи він той сир нюхав?

Я кажу, що мабуть нюхав і додаю, що йому на тім сирі багато залежить.

— Як думаєте, чи розсердить ся він, коли я дам кому соверена, аби взяв той сир і закопав його глибоко? Я кажу, що се могло би вразити її мужа до живого.

Нараз засвітало їй в голові. — А може ви зводите взяти сей сир під свою опіку? Я відошлю вам його!

— Добродійко! — кажу. — Мені запах сира любий неказано і подорож з ним з Ліверпуля згадувати-му до смерти, як приємне закінчене веселої прогульки, та все-ж таки на сім сьвітї треба пам'ятати і про других. Властителька дому, в котрім я маю честь мешкати, вдова, а до того ще мабуть і сирота. Вона найбільше боїть ся „звертати на себе увагу“. Чую, що коли-б я тернів у своїй хаті сир вашого мужа, то вона назвала би се „звертанєм на себе прилюдної уваги“. А я знов не хочу, аби хто казав, що я заподіяв вдові або сироті яку пакість.

— А-но, то добре, — сказала жінка могого приятеля, зриваючи ся з місця, — я кажу вам лишень, що забираю дітей і виношу ся до готелю на цілий час, доки сира не з'їдять. Довше з тим сиром під одним дахом мешкати годі.

Вона справді додержала слова і лишила хату на опіку послугачки; коли отсю жінку запитали, чи може видержати такий сопух, вона відповіла зачудувана: „Що за сопух?“ А коли її привели близько до сира і казали понюхати, заявила, що чує делікатний запах мельонів. З того можна було висновувати, що для неї від того запаху не було небезпеченства, і її лишили дома.

Рахунок за готель наріс до п'ятнадцяти івіней, а приятель, обрахувавши всі видатки дізнав ся, що сир випадає йому по вісім шілінгів і шість пенсів за фунт.*) Признав, що любить сир неказано, однак усе має свої границі. Рішив ся отже позбутися тих ласощів і викинув їх у канал. Тимчасом перевізники почали нарікати і йому прийшло ся виловлювати його назад. Казали, що від того сопуху завертаєть ся їм голова. Потім одної темної ночі заніс його на цвинтар. Але грабар найшов сир і наробив крику.

*) Се-б-то на наші гроші по пять гюльденів.

Казав, що се хтось наносів ся, аби порушити мерців з гробу і відобрати йому кавалок хліба.

Мій приятель позбув ся врешті сира таким чином, що вивіз його до одного надморського міста і закопав під берегом. Подорожні казали, що повітре не було тут ніколи перед тим таке острє, а сухотники і хорі на груди з'їздили ся там цілими купами.

Отим то, хоч і як люблю сир, я утішив ся, що Джордж не хоче його брати з собою.

— Обійдемо ся без сира! — каже Джордж (лице Гарріса захмурило ся в тій хвилі). — Ліпше покріпити ся що вечера чимсь стрawnим, поживним і смачним о годині семій і спожити за одним заходом обід, підвечірок і вечеру.

Лице Гарріса випогодило ся. Джордж радив паштет з мяса і овочів, студену печеню, консерви, овочі і ярину. З напоїв вибрали ми знаменитий сируп, виробу Гарріса, що розпускав ся у воді і пригадував лімонаду, крім того досить гербати і фляшку горівки, як казав Джордж, на випадок перевернення човна.

Впрочім я замітив, що Джорджови гадка про перевернене човна заїхала в голову як фіра сіна. Вона нічого доброго не віщувала тим, що вибирають ся в подорож.

Але я не жадаю, що ми взяли з собою горівку.

Вина ані пива ми не брали. На ріці вони зовсім нездалі. Від них стаєте сонні і лїннїві. Склянка вина добра, коли ви виходите вечером на місто і зазираєте за панночками. Але коли у вас тяжка робота, а в голову пече сонце, не раджу вам пити вина.

Ми зладили ще того самого вечера реєстрик річей, які нам треба забрати — а було їх чимало — і розійшли ся домів. На другий день, у п'ятницю, ми знесли все, що треба і взяли ся вечером складати. На одєжу призначили ми старий куфер, а на їду і всякі причандали два коші. Ми відставили стіл під вікно, зложили все на купу посеред комнати, посїдали довкола і позакладали руки.

Я заявив охоту укладати. Пакованє, се моя слабість. Я чую, що пакованє, то одна з тих річей, котрі я знаю ліпше, як хто небудь иньший. (Сам нераз дивую ся, кілько

я тих річей знаю). Пояснивши се Джорджови і Гаррісови, я замітив, що найліпше було би, аби вони ціле паковане здали на мене. Отсю заяву прийняли вони з таким легким серцем, що се виходило майже на безличність. Джордж виймив люльку і розпер ся у фотели, а Гарріс простяг ноги через стіл і закурив папіроску.

Того я не надіяв ся. Я, звісно, думав, що буду роботу „вести“, Гарріс і Джордж увихати-муть ся під моїми приказами, а я буду їх лиш поштуркувати, то сям то там викрикуючи: „Деж тобі до того! Подай-но отсе сюди! Адже-ж се така проста річ!“ Сказати-б, я буду їх приучувати. Мене вразило, що вони се не так зрозуміли. Ніщо мене більше не сердить, як дивити ся, що хтось сидить з заложеними руками, коли я гірко працюю.

Я мешкав з одним, що мене отим усе доводив до божевільства. Він вам був годен лежати на софі годинами, водячи за мною очима, де я лиш рушив ся, дивити ся, що я роблю. Казав, що нема для него більшого вдоволення, як водити так за мною очима. Я був йому живим прикладом, що житє, то не солодкий сон, що сходить на барашкованю і позіханю, але благородна задача, що вкладає на нас важкий обовязок і поважну працю. Він нераз не міг вийти з дива, як йому зійшов час, заки ще мене пізнав і не мав нагоди бачити, як я працюю.

Але я не з таківських. Менї годї висидіти, коли бачу, як другий томить ся і працює. Я не видержу, аби не встати, не допильнувати, і позакладавши руки в кишені, показувати, як що треба робити. Така енергія вже у мене з роду і на се нема ніякої ради.

Я все-ж таки не сказав ні слова, тільки взяв ся до пакованя. Тревало се, здаєть ся, трохи довше, як я думав спершу, однак я упорав ся з сим врешті, сїв на куфер і позаципав його.

— А чобіт не запакуєте? — каже Гарріс.

Я пообзиравав ся і бачу, що забув про них на смерть. Однак що за людина сей Гарріс! Звісно, де-ж би він звернув увагу, заки ще куфер замкнули і позаципали! А Джордж усьміхнув ся тим своїм бездушним, тупим, злбним усьміхом, що аж підносить! Вони оба тільки дратують мене.

Я відчинив куфер і запакував чоботи; тимчасом у хвилі, коли я вже мав замикаєти, прийшла мені до голови погана гадка. Чи запакував я свою щіточку до зубів? Сам не знаю, яка тому причина, але я ніколи не можу дійти з тою щіточкою до ладу.

Щіточка до зубів переслідує мене заєдно в подорожі і не дає мені спокійно жити. Мені снить ся, що я її забув, на мене виступають студені поти і я встаю в ночі з постелі шукати за нею. Рано ховаю її ще заки мав час ужити, потім мені приходиться її виймати і то все аж із самого споду. Вкінці збираю ся, забуваю її, і не маю иньшої ради, як вертати ся по неї в остатній хвилі із стації і привозити завиту у хустку до носа.

Не трудно вгадати, що тепер перевернув я все до гори ногами і не міг її найти. Я перемішав усе цілком так, як воно було ще перед сотворенєм сьвіта, коли панував хаос. Звісно, що щіточку Джорджа і Гарріса мав я в руках найменше двацять разів, але власної не надібав. Я виймав одну річ за другою і витрясав. Врешті найшла ся в чоботі. Прийшло ся пакувати ще раз.

Коли я був готовий, питає Гарріс, чи запаковане мило. Я кажу, що мене ані свербить, ані болить, чи мило є; чи нема. І я затріснув куфер, позаціпав, тимчасом показало ся, що в середині лишилась моя пушка на папіроси і треба відчиняти ще раз. Нарешті пять мінут по десятій я упорав ся з куфром; лишили ся ще коші. Гарріс сказав, що до виїзду лишає ся нам не цілих дванайцять годин, отже ліпше, аби решту зробив уже він з Джорджем. Я згодив ся і вони взяли ся до роботи.

Вони взяли ся до роботи дуже жваво, очевидно, аби показати мені, як треба робити. Я не відзивав ся ні словом, лише ждав. Коли Джордж скінчить на шибениці, найгіршим пакером на сьвіті буде Гарріс. Я лиш дивив ся на купи тарелів, чарок, ринок, фляшок, склянок, паштетів, ярини, яєць, тіста, консервів і міркував собі, що те все аби-чим не може скінчити ся.

І справді. Почало ся з того, що збили чарку. То був їх перший подвиг. Вони зробили се лиш на те, аби показати, що уміють, і аби зацікавити мене.

Потім Гарріс поклав порічкові конфітури на консерви і роздавив їх, так, що прийшло ся виймати консерви ложечкою від гербати.

Тепер прийшла черга на Джорджа: той знову наступив на грудку масла. Я не казав нічого, сів на краю стола і придивляв ся. Се лютило їх більше, ніж усе, що я міг сказати. Се їх бентежило і дратувало, так, що толочили річи, відкладали поза себе і не могли їх найти, коли було треба. Паштет запакували на спід, на него клали річи важкі, що влазили в паштет.

Сіль порозсипали по цілій комнаті, а масло! Я ще не бачив, як живу, аби двоє людей виробляло таке з грудкою масла за півтора шілінга, що вони. Скоро вже Гарріс відліпив його від своїх пантофлів, пробували вложити його в банячок. Але воно не влізло ся, а що пішло, годі було виймати назад. Вони видовбали його врешті, і поклали на кріслі. Тепер Гарріс сів на масло, воно приліпило ся до него і оба стали шукати за ним по цілій комнаті.

— Я готов присягнути, що поклав його ось тут на кріслі, — каже Джордж, дивлячи ся, що воно порожнє.

— Я сам бачив перед хвилию, що ти його там поклав, — каже Гарріс.

Потім зачинають обходити комнату, на ново шукаючи за маслом. Врешті сходять ся на середині і здвигають плечима.

— Чогось подібного я ще не чув, — каже Джордж.

— То річ просто незрозуміла, — додає Гарріс.

Тепер заходить Джордж з заду Гарріса і знаходить масло.

— Ну, адже-ж воно було тут цілий час, — каже з обуренєм.

— Де? — каже Гарріс, обертаючи ся.

— Стій же! — кричить Джордж, кидаючи ся за ним на здогін.

І вони відліплюють масло і складають у чайник.

Очевидно, що без Монморансі тут не обійшло ся. Він не вижив би, як би не вліз кому в дорогу і не почув проклонів. Коли йому вдасть ся вихати ся де небудь, де його найменше потреба, де він простим нещастєм доводить чоло-

віка до розпуки, так, що кидає в него, що в руки попало, тоді він щасливий в почуттю, що той день не змарнований.

Його найвища ціль і мета — підбігти кому під ноги і підбити. Коли йому се удасть ся і проклони сиплють ся на него годинами, він стає таким гордим, що годі стерпіти.

Він вештав ся по всім усюдам і клав ся раз-у-раз на річах, котрі саме випадало пакувати; і годі було вибити йому з голови, що коли Гарріс або Джордж витягають по що небудь руки, їм хочеть ся схопити його за мокрий, студений ніс. Він пхав ся з ногами в консерви, розносив ложечки до чаю, брав паштетові кишки ніби-то за щурі і, заки Гарріс мав час досягнути його пательнею, скочив у кіш і заїв з них щось три штуки на смерть.

Гарріс казав, що я додаю йому відваги. Мені ані снило ся. Такому псови не потреба зовсім додавати відваги. Він з роду вже такий сьміливий вдав ся і робить сам, що вважає потрібним.

О дванайцятій годині були ми з пакованем готові; Гарріс сів на великім коши і сказав, що не вірить, аби що могло стовкати ся. Джордж казав, що коли яку річ розбито, то хіба вона була вже перше розбита і отся гадка заспокоїла мабуть його сумління. Додав також, що готовий покласти ся спати. Ми всі були готові покласти ся спати. Гарріс мав ночувати у нас і ми пішли на гору у спальню.

Ми кидали жереб, кому спати на постелі, і Гаррісови припало лягати зі мною.

— Ви волите з краю, чи від стіни? — каже.

Я кажу, що взагалі волю спати від стіни.

Гарріс замічає на те, що се старий дотеп.

— Коли вас збудити? — каже Джордж.

— О семій, — каже Гарріс.

— Ні, — кажу, — о шестій, бо маю ще писати листи.

Над сям ми трохи посперечали ся, а врешті рішили встати пів до семої.

— Збуди нас, Джордж, пів до семої! — кажемо.

Але Джордж не відзивав ся і показало ся, що він спить від давна. Ми поставили отже коло него мидницю, так, аби він рано встаючи пошпотав ся на неї, і полягали самі спати.

V.

Пані Поппетс будить нас. Джордж лїнюх. Як дурисьвіти ворожать погоду. Наші подорожні причадали. Молоді опришки. Коло нас счиняєть ся збіговиско. Їдемо поважно до Уотерлю. Богу духа винна прислуга залїзнична, не пхає носа до чужого проса. Пливемо врештї у човні в широкий свїт.

Рано будить мене пані Поппетс і каже:

— Чи ви знаєте, що вже доходить девята?

— Хто доходить? — викрикую, зриваючи ся на рівні ноги.

— Девята доходить, — відповідає вона крізь дїрку від ключа. — Я бояла ся, аби ви не заспали.

Я кличу Гарріса і розповідаю йому, а він каже:

— Я думав, що ви хотїли встати о шестїй.

— А вже-ж, хотїв. Чому-ж ви мене не збудили?

— Як мені було вас будити, коли ви мене не збудили? Тепер будемо на водї аж по дванайцятїй. Мені дивно, що вам ще взагалї хочеть ся вставати.

— Гм, — кажу, — се для вас правдиве щастє! Коби не я, ви лежали би тут ціліських двайцять чотири годин.

Ми воркотїли так до себе ще з десять мінут, доки не заглушило нас грїмке хропїне Джорджа. Від часу, як ми були разом, отсе він перший раз давав про себе знати. Він, що питав, коли нас збудити, лежав тепер горїлиць з роззявленим ротом і колїнами під бородою.

Не знаю сам чому, але бачити чоловіка в постелї, коли я вже на ногах, то моя розпука. Мені годї дивити ся, коли хто марнує дорогий час, хвилини житя, що пропадають безповоротно на звїрачий сон.

А тимчасом Джордж, з поганого лїнивства, тратив дорогоцінний час даром, бо коштовні хвилї його житя, з котрого прийдець ся йому здавати пізнїйше рахунок, минали йому безхосенно. За той час він міг напихати себе яйцями, наприкованою солониною, дразнити пса, або женихати ся з покоївкою, замісьць лежати тут без памяти, як колода.

Се була прикра гадка. Здасть ся, що зродила ся вона нараз у мене і в Гарріса. Ми порішили ратувати його і в тім благороднім замірі забули про власну сварку. Підійшовши ближше, ми стягнули з него покривало, Гарріс почаствував його пантофлем, а я крикнув йому до уха так, що він прокинувся.

— А вам що таке? — замітив він, піднімаючи ся.

— Вставай, заспана кододо! — скричав Гарріс. — Чверть на десяту.

— Що! — кликнув, вискакуючи з постелі в мидницю. — Що за біс отсе тут підставив?

Ми сказали, що він мабуть несповна розуму, коли не доглянув мидниці.

Ми одягли ся, і аж тепер пригадали собі, що щіточки до зубів, щітка і гребінь запаковані (я чую, що ся щіточка зажене мене в гріб); прийшло ся отже іти на долину і вишукувати їх. Коли ми з сим упорали ся, Джордж забав бритви. Ми сказали, що нині обійдеться ся без голеня, бо ні для него, ні для кого иньшого куффа відмикати не думаємо.

— Не дурійте! — каже. — Як мені показати ся таким в Сіті?

Звісно, що до Сіті такому йти не зовсім годило ся, але що ми тут завинили? Гарріс сказав своїм простим, грубим способом: „Нехай Сіті сушить собі отсим голову.“

Ми зійшли на діл снідати. Монморансі запросив до себе в гості двох псів і вони забавляли ся на порозі гарканєм і бійкою. Ми прогнали їх парасолем і засіли до котлетів і студеної печені.

Джордж розвернув часопись і прочитав у голос про випадки на човнах, ворожби погоди, що мала бути слотлива, студена, мрачна, з громами, східним вітром, і загально непевна у полудневих графствах і над Лондоном. Барометр спадав.

На мою гадку, з усього глупого, простого мантійства, що виписують часописі, ворожби погоди найбільше безличні. Вони передвиджують зовсім певно те, що було вчора або передвчора, але як раз противне тому, що має бути завтра.

Пригадую собі, як марно зійшов мені один осінній день через те, що я повірив був часописи. „Нині сподіваємося напрасної зливи з грозами“ — писало в понеділок; отже ми замість поїхати, лишаємося цілий день дома. А иньші тимчасом переїздять собі поперед нас повозами і каретами, раді і веселі; сонце світить, на небі ні хмарки.

— Гей, — кажемо, стоячи у вікні, — тож то помокнуть бідолахи!

Нам ставало сьмішно на думку, як вони перемокнуть і вернуть домів гріти ся і сушити коло печі і ми виймали книжки або укладали свої збірки мушель і водоростів. Коло полудня, коли сонце заливало світлом комнату і дома ставало горячо, ми не могли вийти з дива, чому не надходить отся злива і буря з грозами.

— Побачите, що то буде з полудня! — казали ми один до одного. — На них не остане ся і сухої ниточки! Аж сьміх збирає!

О першій приходять господиня і питає, чи не вийдемо де в таку гарну днину погуляти.

— О, що се, то вже ні! — кажемо з важним рухом голови. — Не маємо найменшої охоти перемокнути; о, що ні, то ні!

А коли пообідна пора вже майже минала, а про дощані слиху ні диху, ми потішали себе гадкою, що він пустить ся саме тоді, коли всі вертати-муть домів і не маючи де сховати ся, перемокнуть тим гірше; але дощу не було ні каплі. Минув чудовий день, а по ньому наступила ще красша, тепла і місячна ніч.

На другий день читаємо, що має бути „ясно і парно“. Прибравши ся в найлекші сукні, виходимо з дому, тимчасом не минає і пів години, як починає ся правдива злива з вітром, що не перестає до вечера і ми перестудивши ся тяжко, лягаємо з ревматизмом у постіль.

Взагалі погода — річ для мене незрозуміла. Я її ніколи не годен зміркувати. Барометр тут до нічого. Він зводить не гірше, як часопись.

Такий барометр застав я тамтої весни в готелю Оксфорд. Він, коли я там заїхав, показував на „сталу погоду“. Тимчасом на божому світлі лив цілий день такий

дощ, що годі було голову вихилити з дому. Се мені було неясно. Я потряс барометром і він підскочив на посуху. Того дня заїхав до мене Бутс і сказав, що барометр ма-буть показує погоду день наперед. Мені видавало ся радше, що він віщує погоду на дві неділі тому назад, але Бутс на се не згодив ся.

На другий день я потряс його знову. Він підняв ся ще висше, а дощ лив ще дужче. У вівторок я додав йому відваги ще раз і він показавши по порядку: ясну, стали погоду і посуху, задержав ся, піткнувши ся на цъвяшку. Він не занедбав нічого, що до чесного барометра належить. Але більше показати було йому, мимо найліпшої волі, годі, хиба що прийшлось би йому дуснути. Він хотів очевидно показувати далі і віщувати посуху і спрагу, сонішні удари, самум і таке иньше, тимчасом цъвяшок поклав своє veto і примусив вдоволати ся посухою.

Тимчасом дощ лив струями і від ріки, що прибула, ціла долішня частина міста була під водою.

Бутс сказав, що колись конче наступить довша погода, і показав на напись на верху барометра:

Не журім ся наперед отсим, що завтра буде;
Несподіване найлекше чоловік забуде.

Того літа ми не діждали ся погідної днини. Може бути, що сей інструмент показував погоду, яка мала бути на другу весну.

А впрочім хто цікавий знати наперед погоду? Вже вона сама дошкулить нам доволі; по що гризти ся нею вже заздалегідь? Найрадше слухаємо ворожби такого про-рока, що в дуже слотливий день рано, коли нам саме най-більше залежить на погоді, погляне оком бистрого знавця на небо і каже:

— Бог з вами, пане! Воно прояснює ся. Перетре ся незабаром, лише що не видко!

„Вже він ліпше знає!“ — кажемо, і попрощавши його чемно, виходимо. Неімовірна се річ, як старі люде розу-міють ся на погоді.

І ми вдячні тому пророкови, хоч воно і не думає протирати ся, а противно цідить щораз то гірше.

„Нехай і так,“ — думаємо, — „він хотів як найліпше!“

Противно, до чоловіка, що ворожить непогоду, ми маємо гірку уразу і нехить.

— А що, прояснює ся? Як думаєте? — кличемо привітно, переходячи коло него.

— Ой, якось не видко, пане; заслотило ся мабуть нині на цілий день, — каже він, хитаючи головою.

„Вже старому розум відобрало!“ — кажемо ми на се. — „І звідки він се може знати?“ Коли-ж його понуре віщованє здійснить ся, стаємо ще більше сердиті на него, немов би він справді завинив що небудь.

В отсїм випадку було надто погідно і яено, аби се, що Джордж прочитав про погоду, спаданє барометра, атмосферичні забуреня, що перетягали на-вскісь через Европу, зріст натиску — могли нас збити з пантелику. Замітивши отже, що тільки даром тратить час, бо не може нас роздратувати, він схопив папіроску, котру я лише що скрутив був старанно для себе, і вийшов.

Тоді ми з Гаррісом, доївши, що ще було на столі, витаскали наші пакунки на браму і стали ждати на повозку. З пакунків, зложених на одну купу, зробила ся спора копиця. Був там великий куфер і менший куферок, два коші, чимало клунків з білизною і одінем, кілька плащів, що не перемакають, загортки, два чи три парасолі, завитий окремо кавун, бо ніде не влазив ся, кілька фунтів винограду в одній пачці, японський паперовий парасоль і пательня, котру прийшло ся завинути також окремо, бо ніде не влазила ся.

Разом було на що подивити ся, і мені з Гаррісом, хоч ми самі не знали чого, почало ставати якось стидно. Повозка не під'їздила, натомісць уличники, що переходили улицею, ставали і ззирали ся на нас.

Перший з'явив ся Біттів урвитель. Коли він показав ся, видко було, що йому десь дуже пильно, та про те він, заздівши мене, Гарріса і Монморансі, станув і видивив ся. Ми з Гаррісом зморщили грізно чодо. Більше чутливу людину було би се вразило, але Біттові хлопці не з тих.

Він, не зважаючи на непривітний погляд, підійшов на сяжень від брами і взявши в губи стебло, почав нам приглядати ся. Очевидно, рішив ся розглянути річ до дна.

За хвилину надійшов другим боком улиці хлопець від крамаря.

— Гей, ти, партер 42 випроваджує ся!

Хлопець перейшов улицу і станув по другім боці брами. Потім станув хлопець від шевця і підійшов до Бітта. Послугач з цукорні заняв місце напротив.

— А не помруть вони з голоду, що? — спитав шевчук.

— Коли би вам прийшло ся їхати малим човном через океан, ви не пустились би певно з порожними руками.

— Вони не їдуть через Атлантик, — перебив Біт, — вони виправляють ся по Стенлі.

За той час счинило ся мале збіговиско і одно одного питало, що се має значити.

Одна частина (молода і безжурна) казала, що то весіле і показувала на Гарріса, що він мабуть пан молодий. Старші і поважнійші навпаки прихилили ся більше до гадки, що се похорон, а я брат небіщика.

Нарешті показала ся порожня повозка (на сій улиці, переїзять повозки, особливо коли їх не треба, по три на мінуту і не дають вам перейти через дорогу) і всівши на неї, спакувавши всі свої причандали і відогнавши з трудом кілька собак, що присягли собі очевидно ніколи з Монморансі не розлучити ся, ми рушили в дорогу серед насмішок юрби, при чім Біт кинув за нами на прощанє морквою.

О одинацятій станули ми на стації Уотерлю і спитали, куди відходить поїзд за пять мінут. Очевидно, ніхто не знав. На Уотерлю ніхто взагалі ніколи не знає, де, коли і звідки який поїзд відїздить, ані взагалі вічого не скаже про такі справи.

Нарешті довідали ся ми від послугача, що сей поїзд відходить мабуть з горішньої п'ятформи. Він казав, що йому видаєть ся, немов би він його знав. Ми пішли отже на горішню п'ятформу і спитали машинїста, чи не іде він до Кінтстен. Той сказав, що сего він і сам певно не знає.

але догадує ся. Ми віткнули йому в руку пів корони і просили, аби їхав о 11·5 до Кінгстен.

— Ніхто тут не буде знати, — кажемо, — хто ви і де їдете? Ви знаєте дорогу, що вам шкодить їхати до Кінгстен?

І ми заїхали до Кінгстен полуднево-західною лондонською залізницею.

Пізнійше ми довідали ся, що їхали ми поспішним поїздом екзетерським, а на Уотерлю шукали за ним даром цілими годинами і ніхто не знав, де він задів ся.

В Кінгстен, зараз біля моста, ждав на нас човен і ми туди звернули свій хід, там поклали свої причандали, там і сіли.

— Готові? — спитав перевізник.

— Готові! — кажемо, почім Гарріс заняв місце з переду, я з заду човна, а Монморансі прибитий і недовірчивий помістив ся в середині і ми виплили на води, що мали нас двигати на собі дві неділі.

VI.

Кінгстен. Хосенні згадки про давню англійську історію. Хосенні замітки про різьблену дубину і жите взагалі. Сумна пригода Стівінґса молодшого. Гадка про давнину. Я забуваю, що у мене в руках керма. Інтересні наслідки. Двірський парк в Гемтен. Гарріс провідником.

Був се чудовий ранок, як хочете, пізною весною або раннім літом, коли бліда барва трави і листя стає темнішою, і пора року подібна до молодої дівчини, що дрижить від дивних, сьвіжих почувань, котрі будять ся у неї на порозі жіночого віку.

У яркім проміню сонця рисували ся мальовничо звісні заулки Кінгстену, що сходять аж до самої ріки, а блискуче зеркало води з роєм човнів, покритий травою беріг по сім боці і чепурні віллі по тамтім, Гарріс похилений при веслі, бліді зариси палати Тудорів, — все те складало ся на такий погідний, ясний, живий і спокійний образ, що хоч було ще дуже рано, на мене найшла якась задума.

Я марив про Кінгстен або Кинінгестун, як звали його ще за часів, коли тут короновано саксонських королів. Тут перевозив ся через ріку великий Цезар, а на її стрімких берегах стояли табором римські легіони. Цезар, подібно як пізнійше Єлисавета, вештав ся мабуть тут по всіх усядах. Тільки що він дбав трохи більше за свою повагу, як добра королева Біс. Він не вступав до гостинниць.

Вона була благословеньством для гостинниць — отся королева-дівича. Ледви чи знайдеть ся в проміні десяти миль від Лондону яка гостинниця, куди би вона не заглянула або не висіла, не поснідала або і не переспала ся. Цікавий я тепер, — припустім, що Гарріс ставши зовсім иньшим чоловіком, був назначений президентом міністрів і умер, — чи над всіми гостинницями, де він бував сталим гостем, поставлено би таблиці з написом: „Гарріс випив тут склянку пива. В літі... 88 випив тут Гарріс чарку шкотської. Звідси викинули Гарріса в грудні... 86.“

Ні, таких написів прийшлося би ставляти за богато. Славні стали би ті коршми, що він до них не заглянув. „Єдиний дім у полудневім Лондоні, де Гарріс не пив ні разу.“ Нарід збігав ся би туди побачити, яка тому причина!

Чимало води уплило до нині в Темзі від часів, коли саксонські королі і п'яниці погибли при звуках боєвої музики, а Кінгстен утратив свою давню велич і значінє.

Тепер ще лиш старинні будинки нагадують ті часи, коли Кінгстен був улюбленим місцем перебування королів і їх гулящої дружини. Його будовано ще „за добрих часів“. Ріжнобарвний череп затверд з віком як камінь, а дубові сходи і доси не скриплять, коли по них іти.

Мені приходять на думку величаві, дубові сходи в однім із кінгстенських будинків. Тепер містить ся там склеп, однак у давнину вони належали мабуть до когось знатного. Раз зайшов туди за чимсь мій приятель і звернув увагу на чудову різьбу сходів. На се господар взяв його під руки і завів до великої, ясеними панетами покритої сьвітлиці. Саля була собі нічого, але мій приятель все-ж таки не бачив на ній нічого інтересного. Тоді го-

сподар підійшов до стіни і постукав в неї пальцем. Вона видала глухий звук дерева.

— Дубина, — каже. — Чиста дубина від підлоги до стелі, така самісінька, як на сходах.

— Великий Цезаре! — скричав мій приятель. — Невже-ж ви заліпили обоями різьби?

— А заліпив, — каже — і то ще з чималим коштом. Звісно, треба було стіну вперед вигладити. За те комната повеселійшала. Спершу виглядала надто понуро.

Отсей чоловік казав правду; тут лише сумне от-що: у того, що на різьбленій дубині не розуміє ся, цілі комнати викладані нею, натомість той, що за нею розпадає ся, не дістане її за ніякі гроші. Таке вже мабуть правило на сьвітї. Кождий має те, чого йому не треба, а не має того, чого хоче. У жонатих є жінки, але вони ними не вдоволені. Молодому парубкови навпаки годі дібрати собі пари. Бідолахи, що не мають з чого вижити самі, мають по два-найцятєро дітей. Богачі, що лишают великі маєтки, вмирають бездітними.

Аж прикро стає, коли про се подумати.

У нас у школі був хлопець, котрого всі прозивали Зендфорд і Міртен. Але він писав ся Стівінгс. Такої незвичайної людини мені не довело ся ніколи більше бачити. У него було мабуть щире замилуване до науки. Він здіймав нечувану бучу, коли йому не позволяли сидіти в постелі і бубнити греку: від французьких неправильних дієслів годі було просто відірвати його. Він набив собі в голову стати потіхою родичів і гордощами школи. Не марив ні про що иньше, як збирати у школі нагороди, а пізнійше стати великим чоловіком. При тім потульний був і Богу духа винен, як мало хто.

Однак два рази на тиждень він западав на мітрєну і не міг іти до школи. І взагалі не було такої хвороби, на яку би він не занедужав. У спеку перестуджував ся, на Різдво слабував на вітрову віспу. По шести тижнях посухи у него з'являв ся ревматизм; виходив у падолистї на мраку і діставав соняшний удар.

Одного року вирвали бідоласі всі зуби і вставили нові, бо терпів на болі цілої щоки. Болі виступили ще сильніше в усі. Дрож не покидала його ніколи, хиба часами в горячці, а відморожував собі що небудь вічно. В часі великої холери в 1871 р. був у цілій парохії лиш один випадок тої слабости: слабував малий Стівінґс.

А тимчасом ми, що готові були дати девять десятків годин за один день слабости і родичів зовсім не чудували поступом в науці, не могли заслабнути навіть на хрипку. Ми мучили ся в спеку, мерзли в студінь, їли без памяти і замість захорувати лишень виглядали щораз то ліпше. Ніщо не було в силі захитати нашого здоровля, доки не надійшли фєрії. Першого дня фєрий ми перестуджували ся, діставали коклюш і нїшні слабости, що не покидали нас до кінця. З хвилию, як зачинала ся школа, нам ставало лекше.

Таке то наше житє! Ми нїби та скошена трава, що висхне на печи і згорить безслідно.

В тій хвилі Гарріс випустив з рук весла, встав зі свого місця, перевернув ся горілиць і накрив ся ногами. Монморансі завив, перевернув *salto mortale*, а кіш, що стояв на верха, підскачив так, що все з него виспало ся.

Мене се трохи здивувало, але я не стратив рівноваги духа і питаю доволі привітним тоном:

— Гей! що там нового?

— Що нового?! Нехай тебе...

Ні, роздумавши, не повторю того, що сказав Гарріс. Признаю, що він мав причину нарікати, але годі простити йому грубі, нечемні слова, що особливо не пристали чоловікови з його вихованем. Я задумав ся про що иньше і забув на смерть, що у мене в руках керма, в наслідок чого ми застрягли доволі глибоко в намулі. Поки-що не легко було розібрати, що ми, а що болото. Однак ми якось дали собі раду і виплили на чисту воду.

Все-ж таки Гарріс заявив, що з него веслованя досить: тепер черга на мене. Отже я взяв ся до весел і ми поплили в сторону Гемтен-парку.

Гарріс спитав мене, чи я був коли в лябіринті Гемтен-парку. Він оповідав, як раз прийняв ся він показувати там

другому дорого. Переглянувши плян того лабіринту прийшов до пересвідчення, що се занадто проста річ, аби варто було платити за вхід до неї два пенси. На його думку сей плян був певно лише забавкою, бо до правдивого лабіринту не був подібний ні крихти і радше збивав з дороги. Він ішов туди із своїм свояком і казав до него:

— Підемо лиш на се, аби ти міг сказати, що був у середині. Але річ се зовсім проста. Дурному казати, що се лабіринт. Лиш завернути при першій скруті на ліво і вже вийшов. Зайдемо на десять мінут, а потім підемо де поснідати.

Лише що вони увійшли, подибали кілька осіб, котрі казали, що ходять туди три чверти години і мають лабіринту по самі вуха. Гарріс сказав, аби йшли за ним, коли хочуть. Він лише що увійшов і зараз хотів виходити. Вони сказали, що се дуже чемно з його боку, прилучилися і йшли за ним.

По дорозі подибували чимало людей, що мали охоту вийти, аж нарешті пристали до них усі, що були в лабіринті. Люде, що втратили надію вийти коли небудь і побачити ще своїх, набирали на вид Гарріса відваги і приставали до дружини, благословлячи його. Гарріс казав, що ішло за ним що найменше дваццяттеро людей, а одна жінка із дитиною, що була там ще від раня, просила його подати їй рамя, аби не стратити його з очей.

Гарріс завернув в уличку на право, але дорога видавала ся йому довгою, а його свояк замітив, що сей лабіринт не такий то дуже і малий.

— А вже-ж, — каже Гарріс — найбільший в Європі!

— Певно, що так, — відповів свояк — бо ми зайшли вже добрі дві милі!

Гаррісови самому було неясно, але не казав нічого, аж нарешті надибали кусник медівника і свояк Гарріса присягав ся, що бачив його перед десятьма мінутами. Гарріс сказав: „Але се не може бути“; однак жінка з дитиною відповіла, що се як раз правда, бо вона відобрала той медівник дитині і кинула його, ще заким зустріла ся з Гаррісом. Додала також, що воліла би радше ніколи

не бачити Гарріса і назвала його обманцем. Се збило Гарріса з пантелику і він винявши плян, став пояснювати свою теорію.

— Плян може би і придав ся, коби знати, де ми тепер саме стали!

Гарріс не вмів того сказати, але замітив, що найліпше вернути до входу і зачати з початку. Зачинати з початку нікому не припало до смаку. Але вернути назад згодили ся всі і обернувши ся, рушили за Гаррісом в противний бік. Минуло других десять мінут і всі найшли ся в самій середині.

Гарріс пробував казати людям, що се було його наміром, але гурт мав таку непривітну міну, що він волів зложити се на карб припадку.

Принайменше було тепер звідки зачинати. Вони знали, де стоять, порадили ся пляну, а що річ виглядала зовсім просто, рушили третій раз в дорогу.

По трьох мінутах зайшли знов до середини.

Тепер годі їм було і рушити ся в котрий небудь бік. Куди завернуть, вертають знов на місце, і то так правильно, що деякі чекали в середині, заки иньші обійдуть їх довкола і вернуть. Гарріс виймив плян ще раз, але на його вид громада попадала лише в гіршу лютість і радила йому покрутити собі з того пляну папільоти. Гарріс рад-не-рад мусів признати, що став до якоїсь міри непопулярним.

Нарешті у них не стало терпцю і вони стали кликати сторожа. Надійшов сторож, виліз на драбину і кликав, куди їм іти. Однак усім так покрутило ся в головах, що вони не могли нічого второпати, отже провідник казав їм зачекати на місци, він сам прийде до них. Вони збили ся в купу і ждали. Він зліз і пішов.

Нещасте хотіло, що то був сьвіжий провідник, котрий недавно прийшов до служби. Пійшовши, він не міг їх найти і блукав так довго, доки сам не збив ся з дороги. Від часу до часу показував ся десь по другім боці живоплота, бачив їх сам і ішов до них, однак за пять мінут з'являв ся

в тім самім місці, де був перед тим і питає, де вони тепер.

Не було иньшої ради, як зачекати, доки не верне з обіду котрий старий провідник і аж той вивів їх з матні.

Гарріс признає, що се дуже гарний лабіринт. Ми умовили ся, що намовимо Джорджа зайти туди, коли будемо вертати домів.

(Далі буде).

З англійського переклав

Іван Петрушевич.

ІЗ ОПОВІДАнь СТЕФАНА ЖЕРОМСКОГО.*)

І. Т і н и.

Придавлений звук фортеп'яна забренів ще раз, неначе зітханє злетів поміж дерева і потонув у шумі листя. Стало тихо. В однім вікні палати хтось спустив темну заслону, в комнаті з балконом роздав ся короткий, веселий сьміх і знову стало зовсім тихо. Велика хмара дивної форми, золотаво біла, неначе виткана з пречудово блідих полонімів, виринула з глибини хмар, що клубили ся над крайнебом, і пішла в гору сама одна. Заховане сонце хилило ся вже до землі, покритої спілою пшеницею і житом.

Далеко-далеко, за нивами жовтими, як старе тускле золото, за чорним пасмом близького гаю було ще видко синій ліс, неначе солодкі мрії.

У глибину парку заходили нишком перші марні, сірі тіни. Поміж ялицями осідали вже безформні осередки і видко було вже там якись довгі і сірі пасма. Тополі, буки, липи і густі корчі втягали в себе невидимий сумерк і тільки одна сосна відтручувала його з-горда зеленою краскою препишних чубів. У ту пору в широких сїнях палати луною розляг ся скорий хід. Суджені одно одному молодята показали ся в дверях, минули гранітові сходи і увійшли в алею.

*) Із збірки: *Utwory powieściowe*, Warszawa 1898.

Марко Осип Катерва вернув ся був тільки кілька днів тому з довголітньої вандрівки по Німеччині, Іспанії і Франції, де по трохи для моди, але більше з власної вподоби студіював філософію і штуку. Він ішов обіч своєї судженої Лілі, помалу і несміло. Був то високий блондин, з подовгастим, майже худим лицем, з великим носом і гарними очима. На собі мав довгий темнобронзовий сурдут, ясні вузкі штани і високий капелюх. Тілом нахилив ся троха вперед, але благородна, розумна, інтересна голова піднімала ся гордо і по молодечому.

Того дня появил ся він в домі свояка, котрого доньку трохи не від колиски обі родини призначили йому за жінку. Але справді він отсе перший раз пізнав сю свою „жінку“. Ще як був хлопцем і в молодечих літах на вид чорної, худої дівчини брав його нечуваний страх, відразу і охота утекти туди, де перець росте. Пізнійше так чогось було йому соромно перед mademoiselle Lili, що певно і слова до неї не промовив, а коли вкінці пробув шість літ у чужих краях, то й само істнованє сімнадцятилітньої Пенельопи, серед мужеських утіх і духових дослідів, вийшло йому з пам'яті. Тепер же, вернувши з чужини, застав її у розцвітті літ і вроди. Вона мала волосє чорне, як крила ворона, очи сині, брови прості, рісницї довгі і великі. Лише долішня губа висувала ся троха вперед. Була се родинна признака, що на лиці Лілі була радше характеристичною прикрасою, як диссонансом. Її біле лице було покрите ледви замінним, слабеньким пушком, як у пташини, а волосє якое дивно блистіло, якби мало свій окремий блиск. Долоні з гарними пальцями були м'яккі, неначе шовк той, що вкривав її тіло. Гарна шия і принадні, вузкі плечі біліли у витятій сукні, перепоясаній рожевою стяжкою під самими грудьми. Ся сукня спадала звільна мов тога до кісток. Ноги, обуті в мешти, викросні з переду і такі плиткі, що злетіли би з ноги, коли-б їх не придержував шкіряний ремінець, ступали тихо по жовтім піску. Лілі мала спущені очі. Ішла поважно, трохи не побожно, мов під вінець. Її дівочі сні, розкішні мрії, веселість і сьміх — усе кудись щезло, коли лишила ся сама з Марком.

Одна тільки думка засіла в її голові: „Отсе мій муж“.

А „муж“ також не був певний свого ходу і почувань. Коли тільки глянув на постать тої, що йшла поруч него, мішав ся у розмові і говорив речі, зовсім незгідні з його власними думками. Блискучі кучері, що довгими сухими нитками вили ся коло уший, пук волося скручений ззаду голови, золотавий мох на освітленім лиці, темна смужка здовж горішньої губи, рухи повні чару і вродженої елеґанції — впливали на Марка так, що він не міг запанувати над собою. В собі ніс він дивну тривогу, неначе збурене доріг, зірване мостів, якусь загальну руїну. Часом сей неспокій бував такий милий, що й сказати годі, иньшим разом була се тільки стародавня охота утекти. Бажаючи зібрати до купи і неначе придавити чимсь тяжким розпирхлі почування, молодий чоловік говорив, безнастанно говорив. Теми приходили йому в голову страшенно трудно, отже хапав кожду і вбирив у реченя довгі і тяжкі до зрозуміння. Неаполь, Рим, Париж, Монахів, Вірцбург, і знов: Вірцбург, Рим, Париж...

Лілі слухала, тільки деколи піднімала свої очі на розмовника і приглядала ся йому короткі хвилини з глибоким поважанем. Деколи, на мінутку, і на її лиці знати було непевність, неспокій, але небавом вона знову слухала з щирою увагою і цікавістю. З цікавості вона й дивила ся на лице Марка, як на якусь дивну появу, як на щось незвичайне. Алея прастарих і дуже великих дерев вела до води. Суджені розмовляли про звичайні події, про знайомих, свояків, про відносини і жите глибокої провінції. Лілі подавала подробиці сего життя, але з її слів не виходив ані образ ані опис.

Вона наводила дрібні і важні пригоди, говорила про людей, котрих Марко не знав. Ішли берегом ставу, в котрім вода блистіла, світила і неначе стужіла. Там відбивали ся їх постаті, як у дуже добрім зеркалі, а сей образ притягав їх очі і пхав думки в зачарований край роскоші, повен світла і запахів. Тоді гарна хмара стала вже на самім вершку небес і відбивала ся у срібно-синявій воді. Своім виглядом нагадувала неначе жінку на вколішках, котрій золотаве волосе закрило лице і спадало аж на ко-

ліна. Відбитка сего приви́ду в воді не мала тіний ані перед собою, ані побіч себе і посувала ся в ясній поверхні та будила в чоловіці згадки про особу, що колись її вже бачило ся, але певно у снах або невловимих мріях.

— Як тихо пливе хмара... — шепнула Лілі в задумі.

Марко показав рукою на воду, глянув у очи своєї товаришки і усьміх явив ся на його устах, усьміх несподіваний, що приходить не знати відки і яким правом, родить ся, як ся хмара, і так само гарний. Такий самий зацвив і на устах Лілі. Її очи блиснули чарівним блиском, мов би небесний привид приглядав ся собі і в них. Під довгими рісницями виринули на чистих, білих повіках сині тіни, що пропадали, коли підносила очи, личко загоріло ся блідим румянцем, неначе першою краскою вечірньої зорі.

— Правда, що подібна до жінки на вколішках? — сказав Марко, показуючи рукою золотавий привид.

— Має прегарне, довге волосє.

— Не таке, як твоє... золоте, не таке, як твоє...

Лілі підняла рісниці, за котрими немов перелітали крила тіний і з тривожним соромом у серці ждала на щось.

— Та хмарка — казав молодець — то неначе одна з фантастичних мрій землі. Ти не замітила, що хмари все пригадують нам щось із творів природи, або людей, або з їх думок?

— Замітила... — відповіла вона непевним голосом.

— Взагалі природа все і всюди повторює образи свого вигляду, що існує деінде. Ся гарна брила хмари, що бере на себе земську постать, яка зводить нашу уяву, показує ся в воді, в твоїх очах і думках.

— В моїх очах?

— В твоїх очах. Великі скелі і далекі простори відбивають ся не лише на площах, що лежать поземо або простовисно, але і в каплі води. І мало того — говорив він живо, — нераз на поверхні, яка береть ся, коли розбити деякі мінерали, видко бляшки, злучені з собою, мов листки, корони, квітки. Щож се нам каже?

— Або я знаю... — сказала Лілі дуже засоромлена.

— Воно каже нам, що і там у каміннім краю природа повторює ще раз мягкі і рухливі форми квіток і рослин.

— Ах, так!

— З одної царини своїх творів іде вона з відбиткою тих самих форм до другої, безнастанно дбаючи про те, щоби вкінці в розумі чоловіка, в одній із складних частин своєї величі, повторити себе остатній раз і зробити себе предметом для себе самої. Тепер ти бачиш, Лілі, що коли в чоловіці се незмірне царство сотворіня находить кінцеве розуміне самого себе і коли наша думка є частиною самої природи, то і природа мусить мати сю нашу гадку і розуміти себе нашими думками.

Коли він се говорив, Лілі не зводила очей з його лица. Повіки в неї були трохи примкнені, а прегарні ніздрі злегка розширені. На білім чолі, неначе хмарка у соняшній день, визначувала ся поміж бровами тонка лінія. З цілого її лица так і видно було намагане зрозуміти те все, що говорив суджений. Ся увага, сі намаганя давали Маркови справдішне вдоволене. Коли дальше по дорозі заглянув дівчині в очи і побачив там майже екстазу, відчував таку дивну роскіш, неначе-б зміслами доторкав ся незвісного житя, чогось чужого і таємного, що є розбудженою душею. Вони йшли рівною стежкою над берегом ставу, не памятаючи, де вони і що роблять.

Молодий філзоф розсновував дальше свої гадки про математичну правильність, якою переймають ся сотворені твори, про те, що коли-б її, сеї „душі сьвіта“, справді не було, то чоловік, обдарований мудрістю, мусів би її найти на те, щоби всі явища природи уняти у форми для показу правд, що кермують ними, і звязи їх поміж собою. Комбінації, котрі він, як се лучало ся, один раз почув з катедри, і котрих, правду сказавши, зовсім не памятав би у щоденнім житю, а притім вся система філзофа з Єни, здавали ся тоді йому такі ясні, як небесна планета, якої голим оком не побачиш, оглядана крізь телескоп.

За ставом головна алея піднімала ся до гори. Чим дальше від палати, тим більше дорога була поросла тра-

вою. З одного і другого боку тягла ся дика гущавина аж до підогнилого і заплісненого паркану. Ще висше піднімав ся ліс, що покривав цілу гору, на вершку котрої сторчала руйна неначе ариянської церкви. Від сліпої улиці вела доріжка в бік у глибинь прогалини, що вела в поле. Туди нахиляли своє галузе і листе великі дуби, граби, і клени, а за ними снували ся вже тіни, що немов шукали доріг, догідних для недалекої ночі.

Суджені минули се місце, ішли далі під гору, аж вкінці побачили край дуброви.

По лівій руці від стежки жито було вже зжате і стерня сьвітила ся в остатніх блисках заходу. Зпід утятих жовтих стебел добували ся перця зеленої трави і листки конюшини. На краю плоских ґрунтів нудили ся на межах старі бодяки і кидали тїнь самотні груші. З правої сторони тягнув ся вширш великого лану овес, що вже жовк, але ще був напоєний зеленю. Суха мила жара дихала на лица їх, коли виходили з вогкої прогалини. Стадо польових коників градо жваво і гармонійно веселу обжинкову мелодию, в котрій нема ані одного смутного тону, лише все дзвенить веселістю і одушевленем. Понад стернями на локоть від землі мрів на сонци румяний пидок, мов горячий віддих спілого збіжя.

Лілі привитала милий образок радісним усьміхом. Її лице горіло багром, уста були кармінові, очі стали чудово темні. І філзоф загубив звязь думок Шеллінґа, а натомиць почув у собі дивну, просту втіху, що його змисли кинула неначе у вир солодкого танцю. Він глянув на Лілі і забув про цілий сьвіт. Її шия і плечі білїли як сніг у сусїдстві препишного волося, облитого кровавим сонцем. Сам не знав чому, а завернув ся до проваля, мов би соромив ся сьвітла і широкого поля. Беріг проваля, обернений до заходу, кидав на дорогу одностайний мур тіни. Панночка йшла несьвідомо слїдами судженого. Ледви ступили кількадесять кроків, найшли великий, мохом порослий камінь, що лежав поміж пнями двох тополь; від тополь ішов довкола острый але милий запах. Марко сїв перший і мовчки глянув на Лілі.

Вона не знала, що робити.

Стояла хвилину в непевности... Тоді Марко взяв її руку, притиснув до уст, потім підійшов до неї і заглянув їй в очі... Вона вже не була годна дивити ся на землю, ані куди-інде. Її очі стрітили ся і злучили ся з очима судженого. Їх уста, шепчучи якісь сляби, зійшли ся і прилягли до себе. Лиця у них поблідли, повіки були замкнені, серця били ся в грудях. Вони не знали, що час минає, що ніч простирає скоро своє чорне сукно на проваля, долини і узбіча горбків. Марко бачив крізь рісниці тільки білі плечі Лілі, тому відірвав свої уста від її уст, схилив голову і горячі губи притис до дівочих грудей. Вона не боронила йому того поцілунку, не боронила й тоді, коли тремтячими рухами відхилив берег сукні і хотів його стягнути з плечей.

Її поняло холодне омертвінє. У стисненім серці чула одно, що що тільки схотів би зробити той, що його голова спочивала на її грудях, вона згодилась би тому, що се він робить. Вона з тих пестоців не черпала ніякої роскоші, тільки таке шалене боготворене Марка, що се видирало їй майже останки віддиху з її грудий. Тривожними устами доторкнула ся його волося і, тратячи свідомість того, що з нею діє ся, пірнула вся у тиху дрімоту, у благословенну безодню щастя.

Нараз шореткий лоскіт збудив їх обоє. Вони підняли задумані голови і кільканайцять кроків від себе побачили селянина, що йшов дорогою. Він вертав провалем, відбувши панцину. Його солом'яний капелюх білів на тлі дерев, але почорніла від поту і пороху сорочка вже майже гинула в сумерку. Побачивши молодят, що сиділи на камені в тіні тополь, він скоренько зняв капелюх, згорбив ся ще дужче, очевидно для показу поважання, і дивлячись просто вперед себе, великими кроками минув їх.

Марко і не глянув на робітника. Він увесь уважав на те, як проявляли ся почування Лілі. Білки її очий, в котрі спливав неначе відблиск, неначе слабенька, синява зоря голубих зіниць, були тепер поперетинані множеством червоних жилок. Губи її були розхилені і немов роздуті від набіглої крові.

Тоді в його настрою склав ся оригінальний переверт: він був певний Лілі, чув силу самолюбної влади над її особою і мимоволі, без охоти і без наміру, навпаки з глибоко схованим докором, цінив її, як свою добич. Тривожна симпатія, тужлива покора, і солодка на пів болісна чутливість щезли з його серця, мов каплі води, що впали на горбок сухого піску.

Вони встали скоро і відійшли звідтам. Коли минули ворота парку і йшли широкою дорогою до палати, сонце вже заходило. Лише остатні проміні осьвічували їх лица. Над ставом, де чорні дерева немов застрягли верхами в низ у темній уже, тихій і понурій воді, Лілі кинула очима, шукаючи відбитки золотої хмари. Вид мертвої і холодної глибини стиснув її за серце. Ясна хмара вже пропала... Десь високо, поміж деревами щебетала ще маленька пташина, але так тихо і сонливо, якби своїм діточкам оповідала на добраніч казку про страшну бабу Ягу з кігтями і великим носом. Вернувши до палати, Лілі щезла, лишаючи судженого у великій салі, слабо осьвіченій восковими свічками, в товаристві двох відвічних резидентів.

Один із них жив у Парижі, коли на гільотину вели „обивателя Капета“ — і правильно дратував сим прізвиськом товариша по печені, завзятого рояліста. На щастє оба говорили богато, і ддятого Марко перебув вечір майже мовчки.

Підчас вечері дві старі учительки Лілі, місс Флік і *мамзель* Листович держали вихованицю поміж своїми кістками і слідили за кожним поглядом філософа такими очима, як два страшні карли, що пильнували воріт гарему, коли Дон Жуан, перебраний за гуриску, входив туди під проводом чорного „Баби“. Мимо того догляду Лілі розмовляла з милим очима та обдаровувала його усьміхом, який цензура, і не дуже певна свого, могла без ніякого сумніву уважати поцілунком.

Опинившись у гостинній комнаті, Марко не скинув з себе одежі. Він кинув ся на софу і позволив увійти до себе безмежним громадам задуми. Його комната була в углі партеру в мурованій офіщині. Мале вікно виходило на веранду, що висіла над пустим газоном поміж палатою а офі-

циною. Газон мав форму еліпси і виглядав майже так, як якась полонинка в лісі. Довкола стояли великі дерева, здавалося, такі самі споконвічні, як і се місце. Зібралися тут граби, дуби, липи, каштани і високі смереки, в ночі подібні до готицьких веж. Була якась несказана краса у тім, що паркова пуша не вступила на сей чистий майдан, порослий лише низькою травою. Марко ще від дитини любив се місце. Нездарним сімнайцятилітнім поетом ходив він сюди складати рими і думати. Йому здавалося тоді, що старі дерева думають над тайнами життя і смерті, дивлячись довгі літа на голий ґрунт, де вросло їх корінь, на ґрунт, що заслонює себе віковичною мовчанкою, що, як скупар, поїдає усе земне і гноїть лише на те, щоби викормити самі дикі свої фантазії, — дерева. Тоді привиджувалося йому, що липи і буки мають свої власні лиця, губи й очі, що дивлять ся на небеса, звідки рано-вранці приходить сонце, звідки добуває ся скорий вихор, звідки сунуть хмари, що витрясають із себе живучу воду, і звідки злітає нагла а несподівана блискавиця, що в млі ока ударяє, розколює і убиває столітні дуби.

Після гарного вечера ніч була темна і безмісячна. Рідкі, сірі хмари покрили небозвід і перепускали тільки слабенький блиск зьвізд, схованих для очей. Безнастанний вітер холітав половинами вікна, що їх придержували дротяні гачки. У мутнім просторі видко було верхи і бічне галузе недалекої тополі і ще дві високі корони гарної ялиці.

Дальше чорніла рухома, як хвиля, настобурчена лінія верховітя, злученого поміж собою. Цілі великі оберемки галузя колисали ся від вітру так сильно, мов би надходила буря, то знову так тихо, що можна було розпізнати шепіт кожного дерева зокрема. В одній стороні чути було безнастанний, тихий трепіт твердого і грубого листя надвислянської тополі, деінде шелестіли делікатні і чуткі листки берези. Від згідного шелесту сей нічний гамір, змагаючись, зростав аж до глухого шуму смерек і до стогону відног, що немов сьпівали про смуток і недалеку смерть.

Марко не спав, але й не був при повній свідомості. Він бував думками в уяві, такій сильній і хисткій, що зовсім заносила його в далекі сторони, хоч ані на хвилину він не втратив з очей руху гадузя, розколисаного вітром. Він бачив дуже добре мале німецьке містечко на рівнині поміж горами. Він немов дивився на глиняні дахи його будинків, почорнілі і покриті мохом, зелені жалюзії і старі стіни, перемоклі від дощів. Згадка про один такий дім у тісній уличці залягла йому в серці. Майже пів року харчував ся він там у тихій кнайпі „Zur Krone“. Господар, старий нездара і п'яниця, мало дбав про студентів і про добрий харч, не журился і родиною, жінкою, синами і трьома доньками, гарними, як три газелі. Середуща Fräulein Sophie мала великі, задумані очі і довге-довге волосся. З цілої громади веселих лобузів подобав ся їй лише Марко. Може для того, що був несміливий, може для того, що був для всіх добрий і чемний... Одного разу, коли входив на другий поверх, де вже була зібрана ся гуляща компанія, стрітив він Sophie саму одну. Схопив її в обійми і став цілувати її гарні уста.

З того часу повтаряло ся те саме аж до кінця.

Небавом він виїхав і забув усе так зовсім, як се лиш чоловік з високого роду і маючий забуває подібні молодечі пригоди. Коли й пригадував собі часом дівчину з „Zur Krone“, то хиба лиш як нагу, розкішно нахилену любку. Звідки-ж тепер Sophie показала ся йому, як щаслива панночка зі скромним усміхом на молодих устах, що тягла до себе не тільки змісли, але й цілу душу?

Се зовсім не був докір совісті, але якесь зрозуміне річей, захованих у темноті. Душа гарної дівчини прийшла з сумерків, станула перед ним, як жива істота, і відкрила всю гидь свого нещастя, всю трагедію опущеня і сирітства такого безмежного, що Марко аж затремтів. Тоді також залунав йому в ухах плач зведеної дівчини, плач, якого в дійсности не чув, бо виїхав був, не попрощавшись, потайки. Заслухавшись у ту чудацьку мелодію, він оглядав свій учинок, неначе мару предмету, відбитого у воді, і придивлявся ся йому зі спокоєм дослідувача. Він був певний, що се небавом зникне і дасть місце чомусь иньшому.

До оглядання всіх подробиць, усяких прикмет сего явища спонукувала його та пильна цікавість, справдішня жадоба знання злого і доброго. І дійсно, думка про Sophie уступила ся. Остала ся тільки в усї луна безнастанного тихого плачу її в ночі.

Дивлячись на галузе дерев, відрисоване у мрачнім повітрі, Марко думав. Чув, як крізь сон, що він зовсім подібний до дерева, котре не знає, яке місце, який простір з правого чи лівого боку пня займуть його відноги, де буде стояти його вершок.

Він чув, що зовсім не свідомий того, яка пристрасть вистрілить з його душі і в яку сторону звернеть ся. Чи плодом її буде добро, чи зло, чеснота чи злочин? Чи в його серці ховають ся і вийдуть колись з нього вчинки чесного чоловіка, чи вчинки злодія? Так думаючи, безнастанно старав ся пригадати собі уста Лілі, її брови, очі і рясниці, її любовний запал.

Що він був одушевлений нею, се відчував він дуже докладно, а про те не мав такої сили, щоби се одушевлене викликати з захисту. Коли з натугою старав ся думати про Лілі, то все перед очима ставала йому не Лілі, лише тамта, зведениця. Отся немов примха і хитрість справдішньої любови, непевність основи власної душі, стали томити його і переймати якимсь дивним острахом. В сю мрію, мов вістре ножа вбивала ся одна думка, яка страшно непевна, яка безсильна є власть чоловіка над собою, над інстинктами душі. У такій боротьбі серця з викутими і вигладженими від частого уживання правилами розуму провів Марко частину ночі.

Вітер не втихав, лише за далекою стїною дерев почало ся неживе, руде свитане, мов сьвітло сьвічки. То пізний місяць сходив у мокрих туманах. Тоді, мов на поладжене всего, прийшла Маркови иньша думка. Бувши в Парижі, він бачив у зоологічнім огороді велику камінну миску повну води, в котрій лежала ціла громада крокодилів. Один із них, великий, сїрий розбишака з писком, як вістре великого списа, приглядав ся людям, лежачи чемно без руху, у плиткій воді, як колода. Марко пригадав собі тепер вигляд його очий, а радше страшну недостачу якого

небудь вигляду. Були то великі сліпаки без блиску, давно погаслі, що дивили ся не знати як, бо ані дико, ані цікаво, а про те так якомсь, що сей погляд на завсїди, аж до смерти оставав ся в очах і в мізку. Були се дві кулі з олова, що мали силу бачити, бачити все до споду як найдокладнїйше, хоч зі страшним недбальством. Марко тремтів, нагадавши собі ті сліпаки і в їх мові найшов формулу для своїх зворушень.

„Се очи щоденної вдачі сотворїнь, моєї і Лілі...“ — думав він з гіркою розпукою в серці.

Дуже добра конценция, з якою бажав познайомити суджену, лежала як поломана машина, котру поторощив один удар дручка варвара. Він схопив ся з софи, станув у вікні, втягнув в груди вогке, острє і холодне повітря. Мертві тіни лежали спокійно при відземках дерев, котрих вершки колесали ся у жовтавім сьвітлі затуманеного місяця. З гущавини вилазив і обнимав чоловіка, мов ледові обійми, туман сїрий як попіл. Марко забажав побачити Лілі, хоч би тільки вікно комнати, де вона спить, хоч би лише мур, за котрим бєть ся її серце. Він почував таку тривогу, якої муїла зазнати покинута Sophie, дізнавшись про втечу милого. Отже висунув ся за вікно, зійшов на мураву і серединою газону пішов до палати. Підійшовши до неї, побачив, що місячне сяєво не блищить лише в однім вікні в низу будинку. Він був певний, що там є комнатка Лілі. І справді побачив він її в тім вікні. Вона сиділа без руху, з головою спертою на руках. За приходом Марка вона тихо, дуже тихо назвала його по імені. Станувши коло неї, він узяв її за руку і притиснув без опору до грудей.

Вона була лише в білому, завинена в тонкий шаль, як імла.

Марко стояв секунду, окружений думками і з хитрїстю шпіона слїдив свою душу, чи вона доступна для зради і кривоприсяги, чи гідна вона і видержить в любови, що горить у його грудях для Лілі. Він похилив голову і холодними устами доторкнув ся чарівних очей, що дивили ся на него. Тодї саме гірка слеза впала з його рїсниць на лице дївчини. Лілі сильним і скорим рухом підняла голову, видивила ся і напняла свій розум, серце і цілого духа, щоби зрозуміти, чого плакав її суджений...

II. Легенда про „лісового брата“.

Рудольф фон Шпербах зупинив коня на самім березі високорівні і, пустивши з рук поводи, вислав очі на звіді вионерек красвиду, що розлягав ся у його ніг. По лівій руці піднимав ся верх Гохецель, на право бігли горбаті огнива хребтів, з заду муром стояла смерекова, глухоніма пуща Швицу; в низу гранатовими пасмами і купами тягли ся ліси, що збігали по хвилястих терасах підгір'я аж до води озера, що синіло далеко-далеко, ледви оком заглянути. Кінь сторожив ухами і вправним поглядом міряв доріжку, що подекуди показувала ся низько, поміж деревами. Він кілька разів пробував копитом ступити на мягку мураву, але лицар здержав його за поводи і кінь станув на місці. Далеко у підніж'я великої групи глерненьських Альп було видко червоний дах замку Міртшенштайн і його островерхі сірі вежі поміж темною зеленю.

Однак не про спочинок у своїм каміннім гнізді думав у ту хвилину задуманий лицар. Він станув на стременах, заслухав ся уважно в гірську тишину, дуже пильно переглянув ще раз цілу околицю, а потім завернув на місці, в'їхав у ліс і рушив просто на хребет гір. Кінь побіг скоро. Шолом їздця блискав на сонці, що хилило ся вже поміж дерева, довгий меч дзвенів, ударяючись об стремя і острогу. Сей шолом і меч, то були старі і милі товариші походів нана з Міртшенштайну. З батька на сина в його роді переходив старий шолом простої роботи, що показував докладно будову чашки прапрадіда роду Шпербахів, званого Кудлатим Медведем з Гастер. Зад шолома спадав майже простою лінією зверха в низ, а перед мав широкий отвір від бров аж по шию. Не оден молот ударяв по тім шоломі, не оден камінь, не оден убійчий удар меча вдаряв по ньому, а таки анї одна чашка не трісла під ним; — тому то Рудольф волів його, як медіолянські шоломи пречудової роботи, і любив його носити, бо був у нім певний свого життя. Як звичайно, мав він того дня на собі кафтан з простої але добре виправленої шкіри, легку дротяну сорочку, штани з грубого рем'я і ходаки, прикрашені дов-

гими колючками. У його сідла висів прикріплений простий лук у формі хреста, сагайдак зі стрілами і великий топір з яблочкватим обухом. Бо хоч Рудольф блукав тепер по лісах і горах зовсім без ніякої мети, але він не забував, що тихою долиною може перекрадати ся якийсь купецький віз, або на стрімких полонинах можна стрітити пастуха, що не хоче платити даннини — і тому носив сю конечну зброю при собі.

Кінь бігцем вибіг на верх хребта. Вида ся там стежечка, витоптана козами в мокрій землі, а покрита шорсткою травою. На узсічах росли величезні, старі ялиці, обвішені сивим мохом. Тут і там страшні гірські бурі повіривали з землі великі дерева, звалили їх верхом у низ і з землі добули кольосальні відземки з засохлими коріннями. Подекуди тихо шепотіли дрібні потоки, що бігли скоренько у якесь стрімке провалє, щоби звідтам кинути ся з диким шумом на осліп у глибокі прогалини.

Уже кільканайцять днів барон з Міртшенштайну волочив ся в сій околиці. Саме тому два тижні мав він незвичайну пригоду. Раз спав він за дня у найбільшій комнаті свого замку. Довгий час уже падали були зливи або дрібні безнастанні дощики, від котрих чоловік стає лише лїнивим. Того дня Рудольф був сонний від самого ранку, тому й не показував ся сам на сьвіт, лише вислав кількох чурів з провідником Радлобом збирати данину від пастухів, котрих у таку слоту можна найлекше підійти, оточити і приневолити до даннини. З твердого сну збудили його нараз шепоти і гутірки. Він зірвав ся скоро, сїв на постелі і, протерши очи, в углі комнати коло широкого комина побачив молоду дівчину, що сиділа на камінній підлозі і дивила ся на него великими очима. Крізь округлі шибки з грубого зеленого скла, оправлені в оловяні рами, заходило у комнату так мало понурого сьвітла, що Рудольф ледви міг розпізнати лице свого гостя. Але він здогадав ся небавом, що се значить. Його найлюбійший слуга, Радлоб, дуже часто з видертим податком привозив з виправи і таку добичу, украдену в ночі з кошари вівчарів або зловлену арканом, як худобу. Барон станув коло дівчини і підніс її руками з землі. Потяг її силоміць до

світла, заглянув у чудове личко, майже чорне, осмалене від гірських вітрів, у її великі чорні очі, вимацав її груди малі і тверді мов яблука, мускули рук і ніг сильні, як скручені линви, і на radoщах засьміяв ся на ціле горло. Вона звичаєм пастуших дівок мала волосе висмароване салом і сплетене на голові у великі вузли. Була на пів гола, бо „кнехти“, коли хапали її, вязали посторонками і тягли звязану при кони, подерли на ній кафтан з виправленої, волосем на верх оберненої шкіри і спідницю з грубої вовняної тканини. Почувши сьміх пана, Радлоб відхилив двері і станув у порозі, вишкіривши зуби. Рудольф махнув на него рукою і забалакав до дівчини. Вона цілком не зрозуміла його і почала з криком говорити щось говором Романів, потомків Цезарових військ, що замешкують пастуші села на горах довкола домени Іастер. Її римський профіль, величаві очі і кров, що кишла під снідою шкірою, почали його бентежити. Коли він так дивив ся на неї з роскішю, вона скоком кинула ся на нього, кулаками вдарила його в груди і кинула на постелю, а потім плечем вивалила вікно з рам і хотіла скочити на камінне подвірє. Але він схопив її в саму пору і вже розмахнув ся, щоб заголомшити її сильним ударом, коли нараз вона здержала його своїм поглядом. Сей погляд неначе пробивав його наскрізь, мов вістре кияжала. Його нараз напала якась неохота до сеї дівки. Він відвернув ся і хвилину не знав, що робити. Потім крикнув на Радлоба, щоби йому зараз сїддали коня. Коли підкови задзвеніли на подвірю, він узяв дівчину кріпко за плечі, спровадив сходами на подвірє, привязав мотузом до сїдла, скочив на коня і виїхав за браму. По дорозі ані раз не глянув на неї. Аж коли станув у долині Лентшу, кинув на неї оком. Вона не зводила очей з його руки і топора, що блищав коло сїдла. Її округлі, сніді плечі тремтіли безнастанно; вона все дзвонила білими зубами, як вовчими клами, і піт каплями стояв на її чолі. У вузкій прогалині долини Рудольф відв'язав незаметно мотуз від сїдла, кінець його кинув на землю і здержав коня. Дівчина дивила ся зпід лоба на кождий його рух і трясла ся ще гірше, як би лякала ся, що ось тепер він схопить несподівано топір і роз-

валить їй голову. Але помітивши, що барон сидить на коні без діла і зовсім не дивиться на неї, вона як лисиця залізла у вільхову гущавину... По хвилині лицар бачив уже лише слід її стіп на мокрім піску стежки і розколсане галузе корчів, у котрих вона щезла. Тоді взяла його дивна цікавість побачити, куди вона пішла. Він зліз з коня і, ведучи його за узду, шукав зі сьміхом її сліду. Але хоч він мав немало вправу у слідженю звірів і людей, то тепер не найшов ніякого знаку, по котрім пізнав би, куди вона утекла. Отже вернув на дорогу, скочив на сідло і поїхав до дому.

З того дня він похмарнів. Спершу думав про ту дівчину нерадо, навіть з огидою, але рівночасно брав його і якийсь тихий жаль і біль і сором і неспокій. З дня на день сей сором немов ширився, як нечиста і непромивана рана. Потім склалося з Рудольфом фон Шпербахом дивне диво: він забажав тої дівки, від котрої несло козячим гноєм, забажав так, що хоч умирай! Він, хоч би не знати як дорого прийшлося, хотів побачити знову її сніде, худе лице, гнучкі рухи стрункого тіла і ті очі, в котрих, як у сумерку, блищала хитрість, ненависть і відвага, вихована над пропастями. Розпалюваний сею твердою постановою, днями і ночами волочився він по пущі. Що дня заїздив у те місце, де пустив бранку з мотуза і дивився на дикі води, що кипіли серед скель. Глухий стогін піни, що скажено біла об іраніт, рев розлюченого потоку, що виривався з камінної тюрми — давали йому деяку полекшу. Ідучи хребтом у густійший ліс, Рудольф що хвилини розхилював галузе малин і густі корчі та слухав, чи не відізвуться калатавки коров або чи не заграє хто на розі, бо пастухи скликували себе рогами. Подекуди на верхах являлися малі гірські лисини з пожовклою уже травою, а з них видко було великі полонини. З хмар вийшов був уже Ілерніш зі своїм білим верхом Вренелістертлі, подібним до похиленого стола; незміримий Тиді з хребтом, згорбленим від великого ожеледця — і цілий ланцюх дивних почвар. Всі тряслися у тумані, що піднімався з них від соняшного проміння, — неначе страшне чудовище, що сопе задихане.

Нерівна стежка, що губила ся в травах, скрутила ся на одній такій полянці знов ік верхови. Над нею висїла ліщина і покривала її зовсім тінею. Похиливши ся на шию коня, Рудольф заїхав у ту улочку. Сонце переливало ся там крізь гушавину листя і білими, рухомими плямами капало на високе, соковите зіле, заховане у фіолетовім сумерку. Нараз у глибокій тишині лицар почув сьшів, що доходив здалека. Небавом його кінь станув перед дверми загороди, що задньою стіною припірала до високої, сірої скелі, яка сама одна сторчала поміж деревами на верху гори. Двері були відчинені і великий, золотий промінь впадав ними у середину. Рудольф зсунув ся з коня, підійшов ізза угла на пальцях і заглянув у глибину домівки. Там побачив він діда такого старого, що його лису чашку покривала немов жовтозелена пліснь; він стояв навколїшках на землі, обернений плечима до дверей, і сьпівав, простягнувши руки. Долоні його були сильно стиснені, неначе з якого болю. На ногах мав сей дід деревляні ходаки, на плечах коротку і обшарпану сукману, що сягала ледви до колїн, з найгрубшої тканини, яку виробляли для пастухів монахи в Люцерні. Лидки мав цілком голі і порослі густим волосєм. Рідке волосє, що виростало за ухами і на потилиці, як срібні нитки лежало на брунатнім ковнірі. Ся хата була курна і майже зовсім порожня. Купка вугля тїла на середині гладко убитої долівки, під стіною лежала вязка сухого сїна, а коло дверей стояло кілька коробок з вільхової кори, наповнених сунцями. Довгу хвилину приглядавав ся Рудольф дідови. Цікавий знати, чи нема чого в хаті, що можна би зрабувати, всунув голову і заступив вхід своєю особою. Тїнь упала на долівку і стїну. Дід підняв ся і, сьпіваючи дальше, підійшов до дверей. Тоді барон побачив його лице старече, та все-ж доволі черстве і прикрашене на щоках легенькими румянцями здоровля. Чорні, проникливі очі сьвітили ся як діаманти в його навслих повіках. Нараз перестав він сьпівати, приступив скоро до лицаря і спитав його остро:

— Хто ти такий і чого тобі треба, брате?

— А ти що за один, старий грибе? — крикнув Рудольф, уходячи в хату.

Коли станув у хаті, головою досягаючи стелі, дід глянув на нього, на його старій шолом, прижмурив очі і похитав головою.

— Шолом Кудлатого Медведа з Іастер. Справді його... — шепотів він. — Звідки ти маєш його, молодий лицарю? Чи ти може й сам є той розбишака з Міртшенштайну?

— Так єсть, я барон на Міртшенштайні, котрого ти, підлий хлопе, осьмідив ся назвати розбишакою! — зверещав Рудольф, хапаючи діда за ковнір сукмани.

— Пусти мене, бароне на Міртшенштайні, — сказав дід з усміхом. — Ти розбишака, лупій і чужоложник! До мене приходять уже здавна люде зі скаргами на тебе. Ти відбираєш у них не лише податок, що тобі належить ся, але крадеш їм худобу і безчестиш їх жінок. От тільки вчора приходив до мене зі скаргою на тебе цілий рід. Твої слуги пірвали дівчину...

— Ти знаєш, діду, де вона? Ти знаєш?... — перебив йому барон.

— Знаю і забороняю тобі!...

Але ще не впів доповісти свою думку, коли лицар ухопив його руки і, потрясаючи ними, говорив:

— Веди мене до тої дівки, веди мене зараз! Не зроблю тобі нічого злого, коли мене послухаєш, або лоб розітну тобі на двоє, коли спротивиш ся мені.

Тут старий дід вирвав ся з рук сильного лицаря, випростував свої похилені плечі, підступив скоро до стіни і зірвавши з неї малий зелізний хрестик, станув перед дверима хати і громовим голосом крикнув:

— Отсе хрест Спасителя сьвіта! На його невинну муку проклену тебе, звільню слуг твоїх, підданих і хлопів від послуху, відлучу тебе від шляхти, забороню бувати в церкві, щоб ти здох з голоду і собаки тебе розірвали, як невірного!

— Ти мене прокленеш? Ти мене? — кричав Рудольф, блідий як труп. — Ти, хлопе...

— Аж сюди зайшов я, втікаючи від ваших злочинів, ви опришки і дерижкіри! Тут у тій пущі служу Богови. Коли прилюдно не покаєш ся...

Лицар назадусь вицофав ся з хати і хотів скочити на коня. Смертельна тривога вовком кинула ся на нього, коли дід згадав прилюдну покуту.

— Ні, не втечеш ти! — кричав дід, ідучи за ним.
— Верни ся зараз і покай ся, інакше проклену тебе.

Стривожений і розлючений Рудольф схопив за ручку меча і зі зловіщим блиском у очах ішов звільна на діда.

— Ти гроиш мені проклятем?... Хто-ж ти такий, що гроиш мені? — шепотів тихо.

— Я Рехо, барон Шпербах, стрий твого батька...

— Рехо... — вишепотів Рудольф, випускаючи в трівожі меч на землю. — Рехо дішов був у похід до Льомбардії з цісарем Оттоном і там... пропав. Землю і людей віддав монахиям у Бенкен.

— Я пропав для вас, розбишаки, і прийшов сюди, щоби боронити перед вами тих, кетрих ви обкрадаєте. Подивись на мене!

Онїмілий лицар глянув на діда і мусїв признати, що мав перед собою барона Рехо, зорю алеманського лицарства. Ступив кроком близше до него і простяг руку, але зимний дід сказав остро:

— Покай ся!

— Діду! — сказав Рудольф, кидаючись йому в ноги і цілуючи його стопи.

— Відпережи меч, кинь лук на землю, здійми ходаки і шолом! Пійдеш, босий, з відкритою головою до Люцерни і там відправиш покуту.

— Діду... — мовив Рудольф, не відіймаючи губ від ніг старця.

— Встань і ходи! — відповів Рехо.

Коли сонце зняло ся над високі верхи, пустинник Рехо їхав на кони барона Рудольфа та шепотів тихо молитви. Перед конем ішов босий і безоружний пан на Міртшенштайні дорогою впоперек великої пущі в сторону гарних Митенів, що стояли як колюжни на далеких крайнебі.

III. На помості корабля.

На помості корабля, що їхав з Бруннен до Флюелен, товпило ся багато туристів. Були там представителі народностей: французької, німецької, італіянської, англійської й інших. Проміне досвітка розкотило ся понад горами і огорнуло цілий край, як несказане зворушенє. Бая Уріротшток стояла серед нічних хмар, мов таємничий захист у димі кадил. На право і на ліво блищали ледові верхи против сонця. У глибині, при самих водах шукала ще захисту ніч, прогнана звідусіль. Смереки, ліщини і берези над берегом ховали її між собою, скільки могли. Похилювали гадузе аж до самої води і, онімілі з подиву, дивили ся на власну подобу, що родила ся у глибокій воді. Довга пристань, неначе мертва, нерухома, фіялкова таблиця лежала під летучим туманом. Брудні і легенькі мраки вставали з прозорих течій і ходили понад водами. Здавало ся, що далеко-далеко, у синій долині, окутаній туманами, блукають і кружляють над тихим озером тіни і мари, що провиджували ся Шіллерови, котрий тут думав.

Одної хвилини на одностайній барві води явила ся пречудова, ясновзелена пляма із сильно зарисованими берегами і гнала скоро як свобідна лодка Телля. Корабель, поринаючи у воді, потрясав її приспаною поверхнею і тягнув за собою немов опущені крила з розколисаних хвиль. Ті блискучі, промінисті, малі хвилі ішли назадусь, що раз помалійше, у сторону чорних берегів, та пестили ся посподу одні з одними.

Цілий перед помоста був повен швайцарських дітей. Була то школа з якогось села кантону Аппенцель, що відбувала звичайну літню подорож упоперек свого краю. Були тут хлопці і дівчата різного віку, сини і доньки рільників і дрібних міщан, пастухів і купців, робітників і служби, зарібників і нуждарів. Усі були вже доволі втомлені, обгорілі і покриті порохом. Провадив їх учитель, *hajb* з рухами парубка, з веснянковатим, ординарним лицем, що заросло безбарвним волосем. Але було в тім лиці щось таке, по чім можна було і в купі людей пізнати педагога. Видко

було з него привичку говорити щиру і певну правду, все і всюди. Сей примус, сей гарний овоч високої культури, змиває протягом літ, як невтомима вода тверду землю, прикмети індивідуального характеру, вроджені погані боки темпераменту і назначує лиця дивним усьміхом, який можна оглядати лише на старих образах Бернардіна Люїні. Се ті наївні лиця, що не вміють говорити неправди.

Така школа, де лиш можна, машерує, місцями їде залізницею або пливе кораблем. В північних околицях звиджує фабрики, величаві варстати, музеї, церкви, гарні міста над озерами, оселі життя, знання і праці; відлюдні села, старі руїни і вкінці мертві пустині на високих горах, де понурій ожеледець спить у вічній мовчанці. Старші збирають у свої зелені коробки зіле й комах, — молодші на полях Нефельс, Морґартен, Семпах слухають викладу пригод і вчать ся легенд, що лунають неначе зітханя людскости.

Коли перейдуть високий готардський верх, коли зійдуть у гарну долину Тессіну, люде, що розмовляють чужою мовою, чорні а живі Італіянци, приймають їх отвертими руками, бо то їх брати.

Коли по довгій подорожи найдуть ся в сумній долині Родану, в місцевостях, де люде говорять по французьки, — і там приймають їх з любовю, бо то їх брати.

Коли корабель виминав Ірітлі, розляг ся гарний сьпів тих дітей. Звернені лицями до високого утесу безсмертної скелі, вони сьпівали:

„Von ferne sei herzlich gegrüßet,
Du stilles Gelände am See...“

Пасажири з чужини скупили ся довкола малих сьпіваків і радо слухали згідного хору. Тут і там вихоплювало ся з купи слово похвали. Якийсь Німець плескав тихо, якась худа дама зі зворушенем шепотіла до товариша: *Oui, c'est beau...* Перґамінове лице Англійця мінило ся від сердешного усьміху. З боку стояло кількох молодих людей. Їх лиця були дуже смутні, а зіниці заслонені слізмами.

З польського переклад

С. М.

ІЗ ПОЕЗИЙ ЖОРЖА РОДЕНБАХА.

Чари минулого.

Минуле — любий мрець, що плачемо за ним,
Що любимо його над все, хоч кинув нас;
Що тягне наші сни, хоч крізь докорів дим,
В той час, коли ми з ним жили ось тут ураз.

В лазур, куди летять ті пташки, білі душі,
В лазур і дух його безсмертний полетів;
А труп в труні, котру коронки вкрили й плюші,
В труні збудованій з коліски наших снів.

І як в тісву ту кліть кладуть часом мерцєві
Все, що любив він тут, забутки сумовиті, —
Так ми зложили там всі іграшки розбиті,

Всі дїтські вбранячка цвітисті та рожеві,
Що в них до зеркала пишались, щастєм п'яні, —
От тим-то від тоді ми ходим чорно вбрані.

З французького*) переклав

Іван Франко.

---

*) Із збірки „La jeunesse blanche, Paris, 1886“.

Із секретів поетичної творчости.

III. Естетичні основи.

Пристаючи до продовження перерваної торік розмови про різні елементи поетичної творчости я хотів би присвятити отсей розділ її естетичним основам. Естетика, від грецького слова *αἰσθησις* — чутє, значить властиво науку про чутє в найширшій значіню сего слова (*Empfindungslehre*), отже про роль наших змислів у приймаю вражінь зверхнього сьвіта і в репродукованю образів того сьвіта на зверх. Правда, все те тепер є доженою властивої психології, а для естетики лишила ся тільки та спеціальна частина, що відносить ся до краси чи то в природі, чи то в штуці. Отжеж і ми не вдаючи ся в спеціальні психологічні деталі обмежимо ся на виказанє ролі поодиноких змислів і принятих ними образів у поезії, а також на тім, якими способами поезія, в аналогії або в суперечности до иньших штук, передає своїм слухачам і читачам ті змислові образи, щоб викликати в їх душах саме таке вражіє, яке в даній хвилі хоче викликати поет.

1. Роль змислів у поетичній творчости.

Все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів, тоб то доходить із зверхнього сьвіта до наших мізкових центрів за посередництвом змислів. Ми знаємо зверхній сьвіт не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; по за ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступи наук

і самого пізнавання полягають на тім, що ми вчимо ся контролювати материяли передані нам одним зміслом — материялами, які передають иньші змісли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо зложений безмірний запас таких же зміслових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чутєвих зворушень найріжнійших людей і многих поколінь.

Але наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом; обік зміслів, що приносять нам вражіння зверхнього сьвіта, у нас є органи власної внутрішньої діяльності, не зовсім залежні від зміслових імпульсів, хоча нерозривно звязані з самою природою нашого організму. Всі обяви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою „душа“. Розріжнюємо кілька головних обяв душевного життя: память, тоб то можливість переховування і репродукування давніх вражінь або взагалі давніх імпульсів та зміп в нашім організмі, далі сьвідомість, тоб то можливість відчувати вражіння, імпульси і зміни як щось окреме від нашого внутрішнього я, — чутє, тоб то можливість реагованя на зверхні або внутрішні імпульси, фантазію, тоб то можливість комбінованя і перетворюваня образів достарчуваних памятю, і в кінці волю, тоб то можливість зверненя наших фізичних чи духових сил в якісь однім напрямі.

Коли вдумаємо ся в кожду з тих функцій душі, то переконаємо ся, що всі вони оперують материялом, якого їм достарчують наші змісли. А що поезія являєть ся також результатом тих самих душевних функцій, то не диво, що і в ній змісловий материял мусить бути основою. Се все річи елементарні. Далеко глибоше в поетичну робітню провадить нас друге питанє: в якій мірі поодинокі змісли проявляють себе в поетичній творчости? В якій мірі поети користають із вражінь, достарчених поодинокими зміслами?

Не всі змісли однаково важні для розвою нашої душі, і вже елементарна психольогія розріжнює висші і низші змісли, тоб то такі, що мають свої спеціальні і високо розвинені органи (зір, слух, смак, запах) і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній). З психольогічного погляду крім зору і слуху найважнійший власне дотик, бо він дозволяє нам пізнавати такі важні прикмети зверхнього сьвіта, як обєм, консістенцію (твердість, гладкість і т. и.) і віддаленє тіл, тим часом коли зір дає нам понятє простору, сьвітла і барв, а слух понятє тонів і часу (на-

стунства явищ одних за одними). Смак і запах, хоч безмірно важкі для фізіології нашого тіла, для психології мають далеко меншу вагу. Відповідно до сего і наша мова найбогатша на означенє вражінь зору, менше богата, але все таки досить богата на означенє вражінь слуху і дотику, а найбіднійша на означенє вражінь смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означенє далечини, сьвітла в його нюансах, цілої скалі колірів, цілої скалі тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означенє різних смаків а ще біднійша на означенє запахів.

Відповідно до того знаходимо і в поезії різних часів і народів зглядно найменше зображення вражінь смакових і запахових, значно більше вражінь дотику і слуху, а найбільше вражінь зору. Ми подамо тут, так як і в попередніх нарисах, деякі приклади, черпаючи головню з нашої рідної поезії.

На означенє різних запахових вражінь має мова дуже мало слів. „Пахне“ на приємні вражіння, — „смердить“ на неприємні, а коли прийдесть ся специфікувати, то додаємо або спеціально предмет, про котрий мова, або певні типові запахи, що більше менше можуть, бодай у чуткіших осібників, репродукувати бодай згадку віднесеного вражіння. Взагалі треба завважити, що чим примітивнійше жите чоловіка, чим примітивнійша поезія, тим меншу ролю грає запах, тим біднійша мова на його означенє, тим менше згадують про него поети. Можемо се бачити у Гомера, де запахові вражіння зазначають ся рідко, тай то звичайно тільки прикметниками, тоб то частями мови найменше здібними до репродукції вражіння у слухача. Ориєнтальні народи, старі Єгиптяне, Жиди, Вавилоняне здавна були далеко більше вразливі на запахи і вони з давна грають більшу ролю в їх поезії, ніж у Європейців. У староегипетській повісти про двох братів запах волося молодої жінки, котрого жуток ухопив Ніль і заніс до царської пральні, передаєть ся одежі Фараоновій і розбуджує у Фараона непобориме бажанє — знайти властительку сего пахучого волося.

Дуже інтересною являєть ся з того погляду старогєбрейська „Пісня пісень“, де стрічаємо ось які порівняня: „Твоє імя є мов пахощі кадила“.

Коли король сидить при столі —
Мій олійок розливає пахощі;
Мій любий є обік мене
Мов скляночка повна мирри.

Тут стрічаємо „пахучий виноград“; милий прирівнюєть ся до клубків диму в формі пальми, надиханих запахом мирри і кадила; його любов, се запах пахоців понад усі аромати; у дівчини запах одежі є мов запах Ливану; сама вона, се садок засаджений оливками, шафраном, рожами, цинамоном, миррою і альоесом і всякими деревами, що дають кадило з найкращим запахом.

Повій вітре від полудня,
Вій по мойому садочку,
Щоб він дихав пахоцями! —

кличе молодий коханець.

Тільки у деяких новочасних поетів ми стрічаємо подібно або ще більше розвинений змісл запаху і його літературне визискане. Особливо богате жниво можна би зібрати на французькій поетичній ниві. Як приклад досить буде назвати ті правдиві оргії чи симфонії ріжнородних запахів, які стрічаємо в повістях Золя, приж. запахи ріжних родів сира в „Le ventre de Paris“, запахи ріжних цвїтів, у котрих дусить ся Альбіна в „La faute de l'abbé Mouret“.

В нашій поезії не стрічаємо такої гіпертрофії запахового зміслу. В народніх піснях запах грає дуже малу ролю, а такі звороти, як „коло мене молодого вандрівочка пахне“ — занадто ще слабї, щоб викликати у слухачів хоч блїду ремінісценцію конкретного вражїня. У Шевченка майже не стрічаємо образів узятих з обсягу сего зміслу, коли не числити переспіву псалмів Давидових; що найбільше зазначено у него неприємні запахові вражїня, як „маслак смердячий“.

Вражїня смаку далеко частїйше попадають ся в нашій поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражїнь у нашій і у многих иньших мовах служать для вислову приємного і неприємного чутя взагалї. „Солодкий“, „гїркий“, „квасний“, „солений“, „терпкий“ мають ріжнородні значїня. В народніх піснях і поговїрках раз у раз знаходимо такі епітети, як „любку мій солодкий“, „гїрка година“, „на дворї квасить ся“, „солono продав“, „гїрко заробиш, солодко з'їси“. Те саме бачимо і в иньших мовах; досить буде нагадати латинське „Dulce et decorum pro patria mori“, „süßer lip“ (солодке тіло) у старонїмецьких мїннезінгерів, Міцкевичеве „z ust słodycze wysysać“ („Czaty“) і т. и. В нашій коломиїці дівчина співає:

Ой солодка капустиці, а гірке кочиньні;
Ой солодке закоханьні, гірке розлучиньні.

Епітетами взятими з обсягу смаку характеризує свою любов парубок :

Ой дівчино, дівчинонько, така-с ми миленька,
Як у літі на нивоньці вода студененька.
Як у літі при роботі води сі напити,
Так з тобою постояти тай поговорити.

Дівчина характеризує таким самим способом життя з нелюбом:

Ой волю я, моя мати, гіркий полин їсти,
А ніж маю із нелюбом обідати сісти.

У Шевченка із сего обсягу стрічаємо мало образів; найбільше пам'ятний і плястичний є мабуть у „Гамалії“, де козацький напад на Скутару порівняно до гуртової вечері:

Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика!

Контраст між свобідним і невільним життям малює Шевченко також плястично і оригінально образами взятими з обсягу смаку:

А їлась би смашненька каша!
Та каша, бачите, не наша,
А наш несолений куліш,
Як знаєш, так його і їж!

Інші Шевченкові образи взяті з обсягу смаку, як ось „упити ся кровю“, „кров і дим їх упоїв“ і т. д. не мають такої сили і плястики і являють ся більше риторичними прикрасами. І у Шашкевича знаходимо гарне означенє:

І день його милий і солодка нічка.

Змисл дотику, як ми вже згадали, служить нам до пізнання не тільки форми тіл, їх консістенції, поверхні і температури, але також їх віддаленя, корріґуючи тут ненастанно змисл зору. Відси походить те інтересне явище, що первісні міри майже всі взяті з обсягу дотику; мірою майже все було людське тіло; наш народ і доси ще вживає таких примітивних означень, як: дошка груба на два пальці, довга на три пяди, вода глибока на два хлопа, відси до него нема і сто кроків. Зрештою і загальнійші міри: локоть, стопа, сяжень (доки сягне чоловік) мають явні сліди міреня

людським тілом. Не диво, що сей змісл, такой важний для психічного розвою кожної людини, дав нашій мові а тим самим і поезії багато інтересних і важних термінів та епітетів, котрими послугуємо ся в найріжнійших значіннях, нераз не думаючи про їх первісне призначенє. І так говоримо: то тяжка справа, легко мені на душі, се піде гладко, горячо любити, холодна роспука, квадратний дурень, гладка дівчина, рогата душа, твердий характер, мягка вдача, слизька спекуляція, гороїжити ся і т. и. і при тім в нашій душі виринають образи ріжного рода, але не дотикові, хоч певно, що несвідомо примішують ся й вони, даючи тим иньшим образам певний окремиий кольорит. Нема що мовити, що й поезія мусить користати з тих образів нагромаджених уже в самій скарбівні мови, тим більше, що вони вже поетичні самі собою. І ось ми бачимо їх живцем у народніх піснях:

Ой не питай, пане брате, чи дівчина гладка,
Але питай, пане брате, чи метена хатка.

Парубок кине матір, що не позволяє йому женити ся
з милою:

Бодай тобі, моя мати, так тяжко конати,
Та як міні молодому з конем розмовляти.

Про саму пісню співаєть ся:

Ой ле гонька коломийка, ле гонька, ле гонька,
Колиж ми ся поберемо, рибко солодонька?

Вояк говорить товаришам:

Тяжко міні, тяжко, на серці сумненько,
Відай же я забив свого близенького,
Свого близенького, брата рідненького.

З того самого обсягу взяті також гарні образи:

Розсію я тугу по зеленім лугу,
Розсиплю я жалі по зеленій траві.

Коли говоримо „товариський кружок“, „широкий круг слухачів“, то хоча при тім вражінє дотику круглої форми й не виринає в нашій душі, а радше являєть ся нам вражінє зорове: кільканацять людей, що стоять довкола якогось одного, — а все таки звязок між тими сферами вражінь ще не порвав ся; колиж у народній веснянці ми знаходимо рядки:

Вербовоє колесо, колесо
 На дорозі стояло, стояло,
 Дивне диво гадало, гадало —

то значінь того „вербового колеса“, котре стоїть на дорозі і щось думає, для нас неясне ; ми мусимо вислухати решту пісні :

Ой щож того за диво, за диво ?
 Йшли парубки на пиво, на пиво.
 А дівки сі дивили, дивили,
 Що парубки робили, робили, —

мусимо через льогічні заключеня дійти до того, що верба в веснянках означає дівчину, щоб такою околесною дорогою дійти до того, що „вербовоє колесо“ значить „кружок дівчат“. І коли у Шевченка читаємо :

В неволі тяжко, хоча й волі,
 Сказать по правді, не було...
 Холо не серце, як згадаю,
 Що не в Україні поховать...
 Один у другого питаєм,
 На що нас мати привела!...
 Як би кайдани перегризти,
 То гриз по троху-б... Так не ті,
 Не ті їх ковалі кували,
 Не так залізо гартували,
 Щоб перегризти...
 Так любо серце одпочине...
 І слово правди і любови
 В степи-вертепи понесли...
 Нехай і так! Не наща мати,
 А довело ся поважати і т. и. —

то певно, що ми причаровані простотою і силою тих слів, не думаємо про ті первісні, зміслові, а спеціяльно дотикові вражіння, до яких апелює поет і якими він у нашій нижній свідомості порушить таємні струни, що викликають у верхній свідомості саме такі акорди, яких хочеть ся поетови. Певна річ, і поет, пишучи ті рядки, не думав нераз про первісне, зміслове значінь таких слів, як поховати, понести, поважати, чистий, праведний і т. и. Він користував ся в значній мірі готовою вже поезиєю мови, готовим запасом абстракцій і аббревіатур, але все таки треба признати, що правдиві поети все і всюди з багатого запасу рідної мови вміють вибирати власне такі слова, які найшвидше і най-

лекше викликають у нашій душі конкретне, зміслове вражінє. Але й поза те правдиві поети, сьвідомо чи несьвідомо, бють на наші змісли, творять залюбки образи наскрїзь зміслові для виявленя своїх ідей, і в числі таких образів дуже часто знаходимо образи взяті з дотикового зміслу. Наведемо лиш пару таких образів із Шевченка. Щоб показати свою змарновану (по його думці) з вини деяких знайомих молодість, поет обертаєть ся до них в докором:

Ви тяжкий камінь положили
 Посеред шляху і розбили
 О його, Бога боячись,
 Моє малє та убоге
 Те серце, праведне колись.

Тут майже що слово, то образ із обсягу дотикового зміслу, а всі ті образи взяті разом чинять сцену повну руху і трагічної сили: ми чуваємо і тяжкість каменя, доторкаємо ся ногами шляху, чуваємо обєм того малого серця, разом з ним перемірємо довгу, просту дорогу і разом з ним чуваємо біль, коли його бють об камінь. Інтересно, як нераз поет якесь велике зорове або слухове вражінє розбирає на дрібні дотикові вражіня і при їх помочи силкуєть ся викликати в нашій душі образ зовсім відмінний від тих складників. Щоб змалювати понурій пейзаж над Аралом, він показує нам

І небо невмите і заспані хвилі
 І по над берегом геть-геть
 Неначе п'яний очерет
 Без вітру гнеть ся —

як бачимо, чотири образи первісно дотикові! Се процедура анальогічна до процедури тих новочасних малярів поентілістів, що щоб викликати в нашій душі вражінє інтензивної зеленої барви, кладуть на полотні обік себе точки самої синьої і самої жовтої фарби, значить, викликають бажаний ефект при помочи елементів иньшої категорії. Таких образів, узятих із обсягу дотикового зміслу, знаходимо у Шевченка і у всіх правдивих поетів багато. Візьміть хоч би такі рядки:

Поклони тяжкій бючн...
 Взяти Петруся молодого
 Та в город в путах одвезли.
 Його не довго мордували —

В кайдани добре закували,
 Переголили про запас;
 Перехрестивсь, оттак убраний,
 І поволік Петрусь кайдани —

і побачите, що кожде слово підчеркнене мною в ґрунті річи апелює до нашого дотикового зміслу, хоча поет не силкуєть ся тут компонувати ніяких незвичайних, поетичних образів, а тільки оповідає, бачить ся, зовсім сухо, по просту. Та власне для того, що його оповіданє має в собі таку силу зміслових образів і що всі ті образи бють у одну точку, власне в змісл нашого дотику, ми читаючи його чуємо якийсь широкий подих, якусь гармонію, щось немов тиху але сильну течію великої ріки. Далі ми побачимо, як поет, бажаючи викликати в нашій душі відмінне почутє, нпр. неспокою, трівоги, гніву, то що, громадить і кидає поруч образи та кож зміслові, але такі, що шарпають нараз ріжні змісли і не дають увазі спинити ся ні на однім.

Доси ми роздивляли роль так званих низших з естетичного погляду зміслів у поетичній творчости. Тепер перейдемо до тзв. висших зміслів, тоб то таких, що мають і поза поезією вироблені спеціальні для себе відділи штуки: слух — музику, а зір — малярство. Наша задача тут комплікуєть ся, бо обік такого роздивлення ролі даного зміслу, як доси, нам прийдесть ся хоч по троха зазначити відносини спеціальної артистичної творчости того зміслу до поезії і навпаки. От тим то ми присвяtimo кождому з тих зміслів окремиий розділик своєї праці.

2. Поезия і музика.

Роль слуху в нашім психічнім житю безмірно велика. Сьвіт тонів, гуків, шелестів, тиші — безмежний; він дає звірям і людям першу можність порозумівати ся, передавати собі взаімно вражіння і бажаня. У людей на його основі виробила ся мова, перша і дуже богата, хоч, буквально беручи, на повітрі збудована ескарбівня людських досьвідів, спостережень, поглядів і чутя, людської цивілізації. Змісл слуху, в контрастї до зміслу дотику, дає нам пізнати цілі ряди явищ моментальних, невловимих, летючих, цілі ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу; до понятя твердості, постійности, форм, місця він додає понятє переміни,

часу. Не диво, що і в поезії сей змісл грає велику ролю, що поетови дуже часто приходить ся апелювати до него, тим більше, що поезия загалом первісно була призначена для него, була співом, рецітацією, оповіданєм, грою.

Та ба! З того самого жерела виплила і на тій самій основі розвила ся ще одна артистична діяльність людського духа — музика. Якїж взаємини добачаємо між сими двома творчостями? В чім вони сходять ся, чим ріжнять ся одна від одної?

Ми вже зазначили, що початок обох був спільний. Тут додамо, що сей початок значно старший від самого істнованя чоловіка на землі, бо вже в зьвірячїм сьвітї ми знаходимо і початки мови яко способу порозуміня між собою, і початки музики як вислову чутя. У давнїх людей поезия і музика довго йшли рука об руку, поезия була піснею, переходила з уст до уст не тільки в певнїй ритмічній, але також в певнїй невідлучній від ритму музикальній формі. Роздїл поезії від музики dokonував ся звільна, в міру того, як чоловік винаходив ріжні музикальні інструменти, що позволяли репродукувати і продукувати тони і мельодії механічним способом, незалежно від людського голосу.

Та на тїм спільнім походженю майже й кінчить ся схожість між поезією і музикою. Нині поезия доходить до нашої сьвідомости тільки в виємкових випадках через слух — на концертах та деклямаційних вечерках і т. и. Переважно ми читаємо поетичні твори, приймаємо їх при помочи зору. Коли музика апелює тільки до нашого слуху, самими чисто слуховими вражіннями силкуєть ся розворушити нашу фантазию і наше чутє, то поезия властивими їй способами торкає всі наші змісли. Коли музика бє переважно на наш настрій, може викликати веселість, бадьорість, сум, тугу, пригнобленє, отже переважно грає, так сказати-б, на низших регістрах нашого душевного інструменту, там де сьвідомє граничить з несьвідомим, то поезия порушуєть ся переважно на горішніх регістрах, де чутє межує з рефлексією, в думкою і абстракцією і нераз замїтно переходить в домену чисто інтелектуальної праці. Властивою доменою музики є глибокі та неясні зворушеня, доменою поезії є більш активний стан душі, воля, афекти, — звісно, не виключаючи й моментальних настроїв. Деякі слухові явища з натури своєї недоступні для музикального представленя, нпр. вражїне тиші; музика може користувати ся ним тільки в дуже обмеженій мірі в формі пауз, тоб то моментальних контрастів; пое-

зия має змогу репродукувати в нашій душі і се вражінє в довільній довготі і силі.

Та перейдімо до прикладів; вони покажуть нам наглядно, як поводить ся поет зі слуховими вражіннями і може позволять нам повести розпізнанє границь між поезією і музикою ще пару кроків далі. Візьмімо хоч би перший уступ Шевченкової „Причинної“, а власне ті рядки, де поет малює словами різнородні гуки, з яких складаєть ся буря:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.
Ще треті півні не сьпівали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались
І ясень раз у раз скрипів.

В першій і остатній парі рядків зібрано тут кілька сильних слухових образів — рев великої ріки, свист і вите вітру, крик сичів, скрип дерева — все ефекти чисто музикальні і доступні для чисто музикального трактованя. Але середня пара рядків? Там також є слова, що апелюють до нашої слухової памяти: півні сьпівують, люде гомонять. Та ба, при однім і другім з тих слів є, сказати б по музикальному, касівник, слівце „не“, котре вказує власне на брак даного вражіння, немов телефонує до нашої душі: „З сям вражінєм дати спокій“. По що запотребило ся се поетови? По що ся „сліша тривога“ — торкнути наш змисл і зараз же сказати йому: ні, ні, сего не треба? Чи може тільки для заповнення люки? Ні! Се дуже інтересний примір, як поет при помочи таких сліпих алярмів до нашого слухового змислу викликує в нашій уяві зовсім иньший, не слуховий, хоч первісно на підставі слуху вкріплений в душі образ — часу, пори, коли відбуваєть ся подія балляди. Правда, він міг би зробити се коротше, немов конвенційною монетою, сказати; північ, тай годі, але він волів покласти тут нестемпльоване золото поезії, обійти абстракт, репродукувати його змисловими образами. Для музики ся процедура зовсім недоступна.

В тій самій баладі маємо далі знов цілий ряд слухових образів, котрими поет характеризує український ранок:

Защебетав жайворонок
У гору летючи;

Закувала зазуленька
 На дубу сидючи.
 Защебетав соловейко,
 Пішла луна гаєм.
 Пішов шелест по діброві,
 Шепчуть густі лози. .

Тут для мене менше інтересний контраст між тими тонами, які тепер викликає поет в нашій душі, а тими, які викликав з початку твору; сей контраст зовсім натуральний і його можна би ще значно зміцнити; порівняй напр. отсей опис ранка з тим, який є в Квітчиній Марусі, де характеризуючи спів соловейка приведено цілий словник оноματοпоетичних слів, значить, поет наробив багато шуму, тріскоту, ляскоту, але забув про найважнїше, про чутє і настрої нашої душі, для котрого вистарчить одно слово, так як у Шевченка, але для котрого цілий словник має таке значє, як коновка зимної води вилита зненацька на голову сентиментальному парубкови. Щире, глибоке чутє берегло Шевченка від усяких таких вискоків. Але, як сказано, не те головнє інтересне в тїм простенькїм описї українського ранка, а те, що поет, зовсім анальоґічно до опису бурливої ночі, і тут до змальованя погідного, тихого ранка бере переважно слухові, музикальні образи. Шевченко нераз описував ранок в українськїм селї, але нїде в такїй мїрі не послугував ся музикальними мотивами, як власне тут. Я певний, що се стало ся несвідомо. Видно, що ціла балада вилила ся у Шевченка з одного імпульсу, з одного сильного душевного настрою; слухова пам'ять, розворушена сильними вражїнями зібраними в першїм устунї, тепер силою природної, але несвідомої реакції піддала поетови контрастові, немов суплементарні, але також переважно музикальні образи для змальованя ранка. Поет дїлтант; такїй, що творить розумом, був би вже давно забув про початок і був би тут розсипав перед нами щедрї кольористичні ефекти, — Шевченко ледво зазначає їх у трьох рядках: „Чорнїє гай над водою“, „червонїє за горою“ і „засинїли по над Днїпром високї могили“. Головнє тло малюнка — музикальне, так само, як було музикальне тло першого.

Такими слуховими, музикальними образами оперує Шевченко залюбки в одній з найкращих своїх поем, у „Гамалїї“, що вся є немов дзвїнким погуком козацького геройства, відваги і енергїї. Тут чуємо козацьку просьбу до вітру, щоб „заглушив кайдани“,

до моря, щоб „заграло під байдаками“; тут бідні невольники бажають перед смертю „почути козацьку славу“, тут козацькі сльози „домовляють тугу“; рев Дніпра дуже пластично змальовано словами:

Зареготав ся дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.

Тут „море вітер чує“, „Босфор кликотить неначе скажений, то стогне, то виє“. Козацький напад змальовано коротко але сильно:

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги...
Реве, лютує Візантія...

Згадаю далі, як у „Гайдамаках“ Шевченко такимиз музикальними образами малює свої мрії про Україну:

У мойй хатині як в степу безкраім
Козацтво гуляє, байрак гомонить,
У мойй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця“ дівчина сьпівает...

Таких уступів у Шевченковій поезії набрав би досить, та ми не будемо перебирати їх, а приведемо тут тільки деякі такі, де поет при помочи спеціально слухових образів уплястичнює иньші, більш абстрактні поняття. Ось приміром у „Княжні“ він показує при помочи двох слухових образів контраст панської роскоші і людського бідування:

Ревуть палати на помості,
А голод стогне на селі.

Дальше від первісного значіння такі слова, як „слава здорово кричить за наші голови“, або ті, де поет в пересердю характеризує мовчанку своїх знайомих:

Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе не було мене.

Або коли малює жалібний настрій своєї душі: „сьпівает і плаче серце“, або коли бажає своїй душі такої сили,

Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось, —

де комбінація слухового образу з зоровим надає цілому реченню незвичайний, яскравий кольорит. Те саме треба сказати про такі звороти, як „слезем слово потекло“, „арена звірем заревла“. Сподіваний упадок суспільного та політичного пеладу в Росії малює поет як упадок старого дуба:

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира.

Вже з тих примірів, які наведено тут, можна побачити різницю між поезією і музикою. Різниця є і в обсягу обох родів артистичної творчості і в методі поступування. Бо коли музика може малювати тільки конкретні звукові явища (шум бурі, свист вітру, рев води, голоси звірів) і тільки посередно, сказати-б, символічно різні стани душі: поважний настрій, жаль, благань, гнів, радість і т. п., а недоступне для неї є ціле царство думок і рефлексій, абстрактів, крайобразів, руху і діланя (з виємком таких випадків, котрі можна замаркувати якимись характеристичними звуками, нпр. марш війська, або що), та для поезії не тільки доступні всі ті явища, які доступні й для музики, але надто і ті, що недоступні для неї. Та тільки музика малює все те тонами, котрих скаля і різнородність є дуже обмежена, але котрих за те вона вживає як до потреби поодинокі або меншими чи більшими гармонійним вязками (акордами), викликаючи тим способом в нашій душі такі ефекти, яких не може викликати говорене слово. З сего погляду поезію можна прирівняти до барвистої, але поодинокі нитки, а музику до штучної тканини. Поезія може в однім моменті давати тільки одно вражінє і з самої своєї природи не може чергованє тих вражінє робити скорійшим, ніж на се позволяють органи мови і організм бесіди; натомісь музика може давати нам рівночасно необмежену скількість вражінє і може міняти їх далеко швидше. Значить, вражінє, яке робить на нас музика, є не тільки більше безпосереднє (не вязанє конвенціональними звуками сеї або тої мови), але безмірно богатше, інтензивнійше і сильнійше, ніж вражінє поезії. Але з другого боку воно більше загальнє, обхапує, так сказати, всю нашу істоту, але не торкає спеціяльно ніякої духової струни; властивоє воно торкає живійше тільки деякі наші органи, побуджує кров до живійшого або повільнійшого обі-

гу, буває причиною легкої дрожі або того, що у нас „пробігають мурашки за плечима“, але висші духові сили звичайно спочивають. Зовсім противно поезія. Хоча її діланє в кождім поодинокім моменті безмірно слабше від музики, то про те промовляючи не тільки до самого чутя, але й до інтелігенції вона розворушує всі наші висші духові сили, розбурхує чутє і хоча просочує ся до душі, так сказати, крапля за краплею, то про те викликає образи безмірно виразнійші, яркійші і лишає тривкійші сліди в душі, ніж музика. Певна річ, і поезія викликає в нашім організмі такі самі зміни, як музика і викликає їх не раз далеко сильнійше, заставляє нас не тільки тремтіти і вапирати в собі дух, але також сьміяти ся, плакати, почувати тривогу, вдоволенє, ненависть, погорду і т. и. Та головна річ тут та, що вона не втихомирює, а розбурхує до жвавйшого діланя наші висші духові функції, і се можна би назвати її характерною прикметою.

Інтересно буде подивити ся, як малює музика певні стани і зворушеня нашої душі, а як поезія. Маючи змогу обертати ся тільки до самого слуху музика має кілька категорій способів, якими передає свій настрій нашій душі. Найвідповіднійшою, найприроднійшою її доменою є репродукованє звукових явищ природи: бурі, шуму дощу, води або листа, криків ріжних живих сотворинь і т. и. Правда, сю найприроднійшу свою домену музика відкрила не дуже давно і не можна сказати, щоб зробила в ній великі поступи. Головні явища природи в музиці поки що виходять не виразні, ледво зазначені або дуже конвенціональні, „стилізовані“, мов цвіти на народніх узорах та тканинах. По моїй думці тут власне лежить поле для музики будучини. Способи, яких уживає музика для сеї цілі, се добір інструментів і добір тонів, гармонізація в звязку зі скріплюванєм або ослаблюванєм, повільним або наглим перериванєм поодиноких тонів чи цілих тонічних комплексів.

Друга домена музики, безмірно старша від першої, се символічна музика, музика людського чутя і людських настроїв. Первісно вона була в нерозривнім звязку з поезією (прастарі гимни, піснї і т. и.) і мабуть ніколи в повні не відділить ся від неї. Щоб змалювати людські настрої і чутя і викликати у слухачів такі самі настрої і чутя, музика крім слів послугуєть ся з давна двома головними, чисто музикальними способами: темном і мелодією. Мелодія, се певне симетричне згрупованє музикальних фраз, котре вже само собою, своїм повязанєм тонів, викликає в нашій

душі напружене, зацікавлене, степенує його і в кінці доводить до стану зглядного спокою і втишеня. Темпо-ж додає тій мелодії виразу, живости або поваги; маємо темпа поважні, сумні, плачливі, набожні, радісні, веселі, гумористичні і т. и. Послугуючи ся всіми тими способами музика, не виходячи з границь артизму, не роблячи ся кляунською еквілібристикою, може панувати над дуже широкою скалею явищ зверхнього і нашого внутрішнього світа.

Поезья має дуже мало чисто музикальних засобів. Людська мова вживає дуже мало чистих тонів, інтервал її дуже не великий, а при тім чисті тони (самозвуки) підмішані скомплікованими шелестами. Віршова і строфічна будова тільки дуже недокладно може замінити музикальну мелодию. Та за те поезья тим висша від музики, що при помочи мови може панувати над цілим запасом зміслових образів, які тільки є в нашій душі, може при помочи тих образів викликати безмірно більшу скількість і ріжнородність зворушень, ніж музика. Візьмім наприклад, як малює Шевченко тяжку задуму арештанта, у котрого мішаєть ся і жаль за страченою волею і докори собі самому і тиха резигнація.

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Як бачимо, основний мотив чисто музикальний: змальоване такого то настрою душі. Музик розібрав би сей мотив на музикальні часті: якусь основну, поважну мелодию, до котрої зненацька домішують ся плачливі, аж крикливі ноти, є там обривок якоїсь радісної мелодії, і знов поворот до основної сумовитости і в кінці безнадійність зазначив би дімінуендами. Поет осягає ту ціль торкаючи один за одним ріжні наші змісли. В першій рядку він показує нам рої якихсь невловимих істот, що летять в далечинь; у другім рядку він торкає наш дотик, у третім ми чуємо тихий плач, і т. д. І хоча читач слідкуючи за поетом і не міркує, куди веде його поет, а тільки відчуває поодинокі імпульси його слова, то все таки він і не спостережить ся, як прочитавши ті рядки почує себе власне в такому настрою, в яким був поет складаючи їх, або в яким хотів мати його поет.

Візьмім іще приклад, де поет пробує вдерти ся в чисто музикальний обсяг, в домену неясних почувань, загального душев-

ного занепаду, що не проявляє себе ніяким фізичним болем, а проте мучить і знесилює душу мов прочуте якогось великого лиха. Музика дуже гарно вміє віддавати такі настрої і викликати їх у душі слухачів; поезія вже тим самим, що оперує словами, з котрих кожде має дане значінє і більшина їх викликає в уяві певні конкретні образи, не надає ся до мальованя таких настроїв, а коли й пробує робити се, то мусить уживати ріжних способів. Подиві- мось, як робить се Шевченко.

Я не нездужаю нівроку,
А щось такеє бачить око
І серце жде чогось, болить,
Болить і плаче і не спить,
Мов негодована дитина.

Придивімо ся ближше тим чудовим рядкам! У першім схарактеризовано фізичний стан поета, але як? Аж двома неґаціями. Ми розуміємо його, але наша уява не одержала ніякого плястичного образу. В другім рядку поет апелює ніби до нашого зору, але знов не дає ніякого образу; зоровий нерв подразнений, зрачок розширяєть ся, але не бачить нічого. В третім рядку поет так само торкає наше внутрішнє чутє: серце жде чогось, бєть ся силь- нійше, але і тут уява не одержує ніякого плястичного образу. Се напруженє зміцняєть ся аж до почутя неясного болю. Тільки один змисл одержує виразнійший імпульс — слух. Йому причуваєть ся далекий, сумний, монотонний голос, мов плач голодної дитини в ночі. Сей голос сам собою, навіть без попередніх приготовань, міг би викликати в нашій душі сумний і важкий настрої, як би поет міг нам репродукувати його так виразно і сильно, як музик. Але власне для того, що він не може зробити се безпосередно, він осягає свою мету посередно, иньшими, своїй штуці властивими способами він викликає в нас нервовє занепокоєнє, розширенє зрачків, прискоренє бите серця, почутє неясного болю, так що одинокий плястичний образ, який він подає нашій уяві — голод- ної плачучої дитини, набирає великої сили, домінує, так сказати, над усіми иньшими.

Варто придивити ся ще одній процедурі музики і поезії — мальованю тиші. Перехід від голосних тонів до щораз тихійших, степенованє тої тихости аж до границь, до яких тільки може наше ухо розрізняти тон, — се властива домена музики; поезія не має

таких способів і дуже слабо може конкурувати з нею. Ось напр. таке поетичне дімінуендо від вечірнього гомону до цілковитого сонного забуття у К. Ф. Маєра :

Melde mir die Nachtgeräusche, Muse,
Die ans Ohr des Schlummerlosen fluten !
Erst das traute Wachtgebell der Hunde,
Dann der abgezählte Schlag der Stunde,
Dann ein Fischer-Zwiegespräch am Ufer.
Dann ? Nichts weiter, als der ungewisse
Geisterlaut der ungebrochnen Stille,
Wie das Atmen eines jungen Busens,
Wie das Murmeln eines tiefen Brunnens,
Wie das Schlagen eines dumpfen Ruders.
Dann der ungehörte Tritt des Schlummers.

Відаючи повне признанє артистичному викінченю і, так сказати, музикальному згармонізованю сего невеличкого малюнка, ми все таки мусимо сказати, що прим. „der ungewisse Geisterlaut der ungebrochnen Stille“ не є якесь плястичне зображенє тої тиші, Образ видаєть ся нам силуваним, поет хапає інґредієнції з абстракційного сьвіта, замісь вести нас у сьвіт абстрактів по кладці конкретних, близьких явищ. Далеко краще, живійше малює Шевченко мертву тишу кіргівких степів над Аралом :

Не говорить,
Мовчить і гнеть ся мов жива
В степу пожовкляя трава,
Не хоче правдоньки сказать,
А більше ні в кого спитать.

Поет навмисно вкладає в ту траву привид життя, підсуває нам вражінє, що вона не хоче говорити, щоби таким робом не тільки викликати в нашій уяві вражінє тиші, але в додатку ще й те важке почутє, яке огортає нас, коли станемо око в око з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба конче сказати щось, а нема кому. Або ось малюнок безсонної ночі, де поет не чує нічого крім власної нудьги :

Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розібють
На стократ серце і надію
І те, що вимовить не вмю,
І все на сьвіті проженуть,
І спинять ніч; часи літами,
Віками глухо потечуть.

З незрівняним, хоч певно несвідомим майстерством, з тим майстерством, якого не осягне і найвище розвинена інтелігенція, а яке даєть ся тільки могутньому чуттю і геніяльній інтуїції, показав тут Шевченко, як малює поезія такі на перший погляд парадоксальні речі, як тишу і безсонність. Бо справді, тиша, се властиво брак вражінь, — то якжеж малювати її при помочи таких чи інших образів? А дивіть на Шевченків малюнок! Він дав нам не один образ, але цілу драму, повну руху: ніч входить у хату, думи сїдають довкола поетової постелі, розбивають його серце і надію, прогонюють усякі бажаня, а в кінці спляють біг часу, і ми чуємо, як над поетом плывуть безмежні простори часу „глухо“, без шелесту, без зміни. Поет справді осягає свою ціль; він не тільки передає нам зі страшенною плястикою вражінє нічної тиші і безсонниці, але надто передає нам своє чутє, стан своєї душі під тиском тих вражінь, передає не окремими словами, але самим кольоритом, який він надав своїйому малюнку.

Такий ефект для музики неможливий. *Pianissimo*, котрим музика звичайно маркує тишу, має те до себе, що рівночасно малює лагідні чутя, неясні мрії і ніяк не може малювати таких внутрішніх драм тиші, які часто малює поезія. От тим то музика, що має претенсію малювати людські думки, внутрішню боротьбу різних сил нашої душі, навіть різних пристрастей, тоб то музика, що силкуєть ся вдерти ся в властиву домену поезії, наперед засуджена на невдачу. Так названа „*Gedankenmusik*“ є утопією; тони ніколи не можуть бути еквівалентом тих таємних рухів, які відбувають ся в наших нервах.

Та з другого боку ясно буде також, яку вартість мають проби деяких, особливо французьких поетів, зробити поезію чистою музикою, будувати вірші зі слів дібраних не відповідно до їх значіння, але відповідно до їх тзв. музикальної вартости. Се поступуване зовсім подібне до того, про яке говорить наша приповідка: церков обідри а дзвіницю полатай. Ті поети мабуть не розуміють того, що гоняючи ся за фіктивною музикальною вартістю слів вони тимчасом позбувають ся тої сили, яку мають слова яко сигнали, що викликають у нашій душі вражіня в обсягу всіх зміслів. Музикальна вартість поодиноких слів навіть у такій мелодійній мові, як французька, є зглядно дуже мала, і найбільші

віртуози верзифікації осягають тим способом дуже нетривкі ефекти і то коштом далеко важнішої страти в пластичности і змісті поезії. Візьмім один із найбільше звисних примірів, Верленову архимельодійну строфу :

Les sanglots long
Des violons
De l' automne
Blessent mon coeur
D' une langueur
Monotone.

„Довгі хлипаня скрипки в осени ранять моє серце монотонною втомою“. Перекладені на яку будь иньшу мову, то значить, позбавлені чисто механічної, мовної мелодії ті слова не говорять нашій фантазії ані нашому чуттю нічогісінько; тай у французькім треба бути втаємниченим у спеціальну декадентську містику, щоб знати, що те „lo“ повторюване в трьох перших рядках значить не булькіт горівки крізь вузку шийку фляшки, а осінню тугу, а те on — in — an — on у дальших трьох рядках, то не голос двонів, а прим. спомини минувшини або щось подібне.

Зрештою не треба забувати, що поезія від давніх давен уміла використовувати ті музикальні ефекти, які дає сама мова. Ще у Софокля знаходимо вірш

Τυφλὸς τὰ τ' ὄρα τὸν τε νῦν τὰ τ' ὄμματ' εἶ. —

(Ти сліпий на уха, на розум і на очи), в котрім так і чуєть ся здавлюваний гнів і погрозу в устах сліпого старця, оте торконтане, що Німці називають Stottern. Ми в однім із дальших розділів отсеї розвідки поговоримо докладнійше про ті музикальні ефекти самої мови, про тав. ономатопетичні слова, викрики, злітерації, ассонанси і рими. Тут згадуємо про них тільки для того, щоб зазначити, що французькі декаденти не винайшли тут нічого нового, а тільки своїм звичаєм і силою реакції довели до абсурда річ давно звисну і природну. Зрештою против тої псевдомузикальної манії піднялась уже реакція в Німеччині. Під проводом Арно Гольца повстала там купка поетів, котра, знов зводячи до абсурда певну доктрину, відкидає все, що доси називало ся поетичною формою і мелодією, отже не тільки рим, але й рівний розмір віршів, і ставить основним принципом нової поезії голе слово в його безпосереднім, первіснім, несфальшованім (?) значіню. Не маючи під рукою віршів самого Арно Гольца я приведу тут як

вразок сеї нової „форми“ пародию О. Е. Гартлебена на Гольцові вірші, держану докладно в його новім стилю :

Ich
 liege auf dem Bauche
 und
 rauche Tabak —
 Brimmer.
 Abscheulich!
 Ab und zu
 spitz' ich die Lippen
 und
 pfeif' auf das ganze Familienleben.

Пародия заховала вірно форму Гольцових віршів, а й до змісту не додала ані від него не відняла майже нічого, підчеркуючи тільки деякі нюанси. Ся нова „школа“ робить тепер у Німеччині багато шуму. Взагалі чим менші таланти, тим більше роблять шуму — стара історія.

Іван Франко.

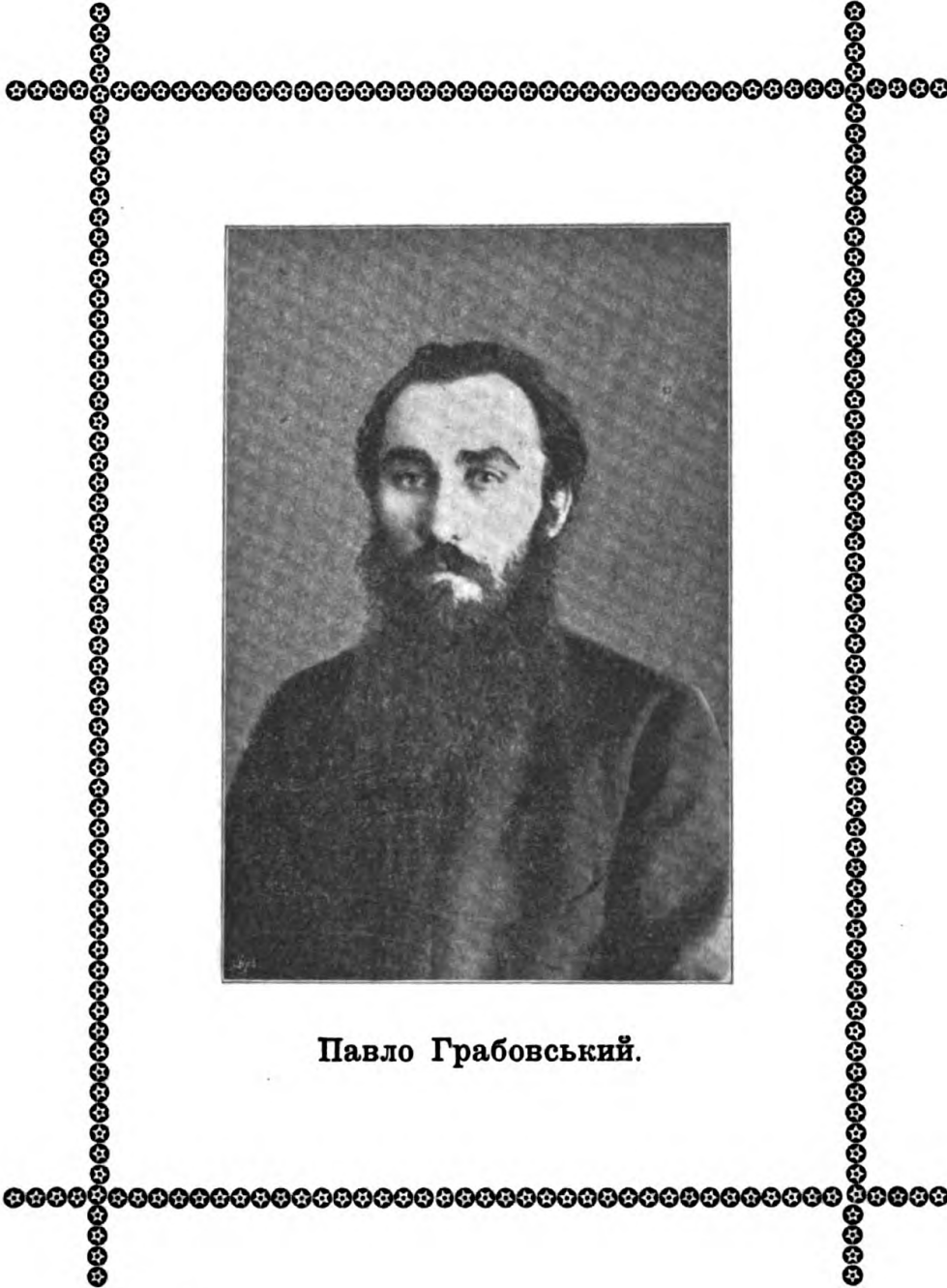
ПАВЛО ГРАБОВСЬКИЙ.

(Дещо про його життя і діяльність).

В р. 1897-ім усі наші часописи повторили за „Житєм і Словом“ сумну вістку, що десь там далеко на півночі в Сибірі пропадає щирий і талановитий поет-Українець Павло Граб, котрого російські власти за молодечі ідеали, за самі пориви молодечого серця, бо він ще не мав ні часу ні нагоди ні сили їх виконати, запроторили в північні болота та ліси на довголітню самоту та муку душі і тіла. І ся сумна вістка звучала нам так, як гомін колишніх мук українських патріотів з минувших століть і сего столітя, — Павло Граб здавав ся нам епігоном тих мучеників, котрих на-силу забирали з України і веліли їм коротати гірке життя в чужині і в неволі. Пригадала ся нам знову гірка доля Шевченка, бо отсе в трийцять літ по його смерті знов оден наш поет з далекої-далекої, холодної та непривітної півночі прислав нам свої пісні, повні щирого бажання добра для України і смутку замученої душі. Хоч у тих піснях і не було сили Шевченкового слова, але була в них попри иньші добрі прикмети поезії — правда, і ся правда сильно вражала читачів збірників поезій Граба п. в. „Пролісок“ і „З півночі“, а ще більше тих, що з листів Граба знали дещо про його життя. Найкрасші поезії Граба суть ті ліричні, що в них він пише про себе; вони з уваги на причини, з яких повстали, і на обставини, в яких зродили ся, мають не лише особисте значінє для поета, але й більше загальне; вони

Павло Грабовський.

зворушують душу читача і роблять її вражливою на ту недолю, яка мучить поета і його товаришів та товаришок, що не мають таланту, щоб виповісти сильно свої гадки і почування; але ті поезії потребують деяких пояснень, деяких відомостей з життя поета, щоб їх правдивість і силу розуміли всі читачі. Тому то я бажав би познайомити наших читачів ближше з поетом на підставі його листів, які я міг роздобути, його поезій і тих відомостей, які він часами подавав про себе при нагоді в часописах.

Павло Граб називаєть ся справді Павло Арсеневич Грабовський. Звісток про його житє не маємо багато, але й ті, які є, поки-що можуть нам вистарчити. Року 1882 Грабовський був вісімнадцяти-літнім хлопцем і вихованцем Харківської духовної семінарії, коли його арештували за заборонені книжки, то що. Він ні на кого не вказав на допиті. За се вигнали його з семінарії та після царського припису віддали на два роки під догляд уряду в рідному селі. Він бідував, мати плакала (була певна, що з нього вийде архієрей); поліційні ревізії не давали йому спокою; він сидів без книжок, марнував час, нікуди не мав права їздити; але їздив часом без дозволу, а за те пересиджував двічі в тюрмі. Відбувши кару 1885 р. він опинив ся в Харкові знову, жив газетярством; потім взяли його до солдат і вислали в Ташкент; однак в Оренбурзі, дорогою, його арештували і вернули до Харкова в тюрму. Його обвинувачували за належність до „народної партії“, що в лютім 1886 р. з нагоди 25-літнього ювілею кріпацької реформи видала поклики та брошури до громади. За те заслали його на Сибір адміністративно на пять років, в Іркутську губернію. Там прожив він рік. Дня 22 марця 1889 р. в городі Якутську постріляли та покололи його товаришів (шістьох убили, багато поранили, трьох повісили після суду, двайцятьох заслали в каторжні роботи в Вілюйськ і пр.). Граб був тоді у городі Балаганському і з кількома товаришами написав протест до уряду; протест був підписаний їх повними підписами, відгектографований і розісланий між громаду. (Часопись Free Russia передрукувала частину сего протесту по англійськи). За се іркутський суд засудив їх у каторжні роботи на чотири роки, але сенат, куди по закону перейшла справа, зважив на їх довге (3½ роки) пересиджуване в тюрмі і після оборони відомого петербурського адвоката і письменника Спасовича засудив їх на відобранє усіх прав стану

і поселене в найдальших краях Східної Сибірі. Таким способом Грабовський опинився у Вілюйську*).

Звідси то з Вілюйська в листі, з котрого ми виняли повисні життєписні замітки, дня 1 падолиста 1894 р. Павло Грабовський пише ще до І. Франка: „Отсе Вам моє поверховне *surgiculum vitae*; не всі, правда, я полічив Вам свої арешти та пересиджування по тюрмах, слідства та вовтузіння — цур з ними! Скажу коротко, що з 18 літ**) я не бачив майже вільного сьвіта, не переставав мандрувати серед усяких пригод та злиднів. Нудьгую; здоровле — плохе; тяжко, а жити хочеться, душа просить любови та взаєми... Про те мені лишилося одно — загибель. Скажу Вам по совісти, що коли мене можна було заслати, так хіба за думки; бо що міг я зробити активного 18-літнім хлопцем без ніякої освіти та досьвіду? Я болів душею, дивлячись навкруги, як болю й нині, — ото вся моя провина. Симпатії та ідеї тягли мене на село, а натура пхала в город з його цивілізаційними здобутками“ і т. д.

В р. 1896 в літі з нагоди коронації царя Павло Граб дістав дозвіл переїхати в Якутськ і вписати ся в яку небудь сільську громаду членом. Під кінець того року він виїхав з Вілюйська в Якутськ, але хоч мав право їздити по всій Сибірі, генерал-губернатор Горемікін не дозволив йому виїхати з Якутська, не зважаючи ані на його недугу, ані на те, що після двох маніфестів він мав подвійне право на виїзд. Барнаульська міщанська громада Томської губернії прийняла його до свого гурту. Люту зиму прийшло ся хорому чоловікови перебути в Якутську і він в листі з 1897 р. з 4 квітня нарікає: „Через силу ходжу і пишу, — в грудях коле так, що не заснеш иньшої ночі. До весни 1898 р. годі мабуть виїхати звідси“. Так він і доси живе у Якутську. А яке се житє — і казати не треба.

„Чимало довелось мені блукати по сьвітах, — писав він у маю 1894 р., — чимало лиха, неприязна доля швирилася мене посеред житєвого моря; то й не знаю вже, чи діжду ся коли

*) Яка се далека від нас сторона і яка звідтам комунікація зі сьвітом, видко з того, що трьох місяців треба, щоби звідтам прийшов лист до Львова; коли тимчасом з Америки лист іде тільки два тижні.

**) Се-б то від 18-ого року житя.

кінця-краю своїм митарством нескінченим, чи побачу хоч ще раз свою країну рідну з її горем невсипущим та радощами. Та остання думка що хвилі переслідує мене, острим болем впинаєть ся до серця, охоплює нерозмайною журбою всього. Дика, сувора, безплідна природа навколо; хмурі люди; мертва, жорстока північ поклатала свою печать на їх обличчя; тяжка погоня за потрібним шматком насущника скамінила їх серце. Але люде - звичайно люде; вони не знають, не бачили иньшого житя, то й те їм миле... Та як почувати ся тому, у кого там, десь далеко, остало ся все найріднійше та найдорожше, кому все ще причуваєть ся зіпід стогону неперехідних борів чарівний звук питомої мови, доносить ся дзюрчанє сріблястих потоків, а в очах миготить принадна блакить теплого південного неба? Як, добродїї? О, цур йому й питати! Охопиш руками голову, стиснеш пекучу біль на дні, женеш усяку думку... Так ні... вона мов той Москаль, кажучи словами незабутнього Тараса, так і преть ся, так і змагаєть ся, щоби понівечити остатній проблиск надїй невмирущих“ *).

І отся туга за змарнованим житєм, за Україною, за працею для рідного народу — се головний мотив поезий Грабовського. Але заким приглянемо ся його поезиям, послухаймо перше його власних слів, як він дивить ся на задачі поезії. Отсей погляд причинить ся також до розуміння його поезий.

В „Зорі“ 1897, ст. 57 помістив Грабовський статейку п. з. „Дещо про творчість поетичну“. Характеристичний для нього є майже суворо-поважний погляд на те, кому і чому має служити поезия. Він робить її слугою громади, але слугою таким, що не знає веселости, тільки все думає про „висші добра“ громади. Коханє, краса природи то що — се на його думку не теми для поезії. „Так вераякають тільки дикарі, у котрих нема ще поезії: гору побачив — про гору сьпіває; ліс — про ліс, дерево — про дерево і т. д. Але сучасний сьпівець не повинен вертати ся до того стану первістного, бо який він після того сьпівець, який навіть сучасник? А коли він стоїть понизше від загального рівня, то яким проводирем громадським може бути, або що зуміє цікавого, пожиточного сказати другим? До яких серіозних заходів чи просто думок наверне він читача? Яку струну в людському серцю своїм сьпівом порушить? Яке горе хоч на хвилинку розважить-

*) „З далекої півночи“ в „Зорі“, рік 1894, ст. 459.

осолодить? Який шлях та мету вкаже тому, хто опинив ся на розпутьті, не знаючи, куди податись? Се думки, котрі повинен обмірковувати кождий співівець; не триндикати без пуття — його діло, а робити гуртову, суспільну роботу...”

Тому Грабовський каже і про себе в поезіях:

Я не співівець чудової природи	Нехай поети, до вітхнення вдатні.
з холодною байдужістю її:	співають нам на всякі голоси
мій ум ворущать змучені народи, —	про мирові куточки благодатні, —
ім я віддав усі чуття мої. — —	де є страждання, там нема краси!

Пролісок, 89.

„Штуки для штуки не було, нема і не може бути в дійсності“ — каже він ще у своїй статі — „се пустопорожня, пустодзвінна фраза, не більше. Вона навпаки завсіди прикривала собою найтенденційніші замаху думки, проповідувала найгрубійшу тенденційність у літературі. „Штука для штуки“ — се в устах проповідників значило: заткай уши та затули очи на голосніші потреби життя, тікай від його прози, літай понад миром на крилах легесеньких, принадливих мрій, лоскочи по тихесеньку нерви, з поезії зроби панську примху; — отакій їх закон і вимоги. Не треба, кажуть, тенденційности в штуці! А сі вимоги — не тенденційність, гидка, шкідлива, еґоїстична? Дурниці минули ся. Робити на пана перестали вже і в поезії, не тільки на полі. Поезія мусть бути одним з чинників поступу загально-людського, а в рідному краю зокрема — загально-народнього, средством боротьби з світовою неправдою, сміливим голосом за всіх пригноблених та окривджених! Така її задача!“

Грабовський мав мабуть на думці ідейні поезії, а не тенденційні, коли се писав; він не зазначив добре ріжниці між ідеєю а тенденцією, і тому неначе боронить тенденційних поезій. А може бути, що в нього з того боку й нема ясної думки про задачу поезії, бо і з його власних поезій, тих, де він не „триндикає“, тільки „робить суспільну, гуртову роботу“ видко, що не все відчуває він ясно душею, коли саме він дбає і про штуку і про суспільну роботу, а коли на гадці має тільки суспільну роботу — без поезії і штуки.

Оригінальні поезії Грабовського містять ся у двох збірниках „Пролісок“ 1894 р. і „З півночі“ 1896 р. Разом буде їх зо дві сотні. Ті поезії самі собою ділять ся на два роди: в одних поет служить громадї, робить суспільну гуртову

роботу, а в других пише про своє життя, свої думки і особисті почування. І от на тих же самих поезіях Грабовського можна показати, що його думки про задачі поезії в теорії виглядають може й добре, на ділі-ж мають мало що спільного з поезією. „Поет повинен служити громаді“ — добре! але тут ще діло в тім способі, як він відзиває ся до громади, як він навертає громаду на серйозні думки і заходи. Грабовський думає, що тут вистане простий, хоч і віршований спосіб проповідників і ми дуже часто читаємо в його „громадянських“ поезіях давно звісні, хоч і мудрі афоризми в роді таких:

Гей, до купи, певні діти!
Всіх веде мета одна:
шлях любови та освіти
нас на віки поєдна!

Пролісок, 13.

Власне щастє та турботи,
власні думки... кинь гадать...
До громадської роботи
слід житє своє віддати.

Пролісок, 21.

Як щирі народа свого громадяне
за край ми повинні гадать!

Пролісок, 24.

Стіймо поруч, як найкривні,
як одна душа!

Пролісок, 24.

Щоб настав час жданий людського єднання,
щоб ні пана більше не було ні хлопа.
треба перейнятись швидче світлом знання,
поступом, якого осягла Европа.

Пролісок, 47.

Треба дбати за народну справу,
швидше всім прокинуть ся від сну,
одігнать минувшину криваву,
наближать годиноньку ясну.

Пролісок, 48.

Щоб кругом, мов ясні квіти,
розцвіли надії сі,
треба перше нам освіти
на народнім язичі.

Пролісок, 52.

Запороже та козацтво
спать уклали ся в журбі...
Інший час, панове братство,
інші теми на добі! — —

Хлоп-мужик, панове братство.
то — підстава в наші дні...
А Січ-мати та козацтво —
хай царствують у труні!

Пролісок, 66.

Народ, покинутий на злидні.
народ, плазуючий у тьмі,
повинен стратити риси рідні,
безслідно стерти ся з землі!

Пролісок, 86.

Вставайте, Українці! Рушаймо без ляку!
До труду закликаю вас!
Не нам розігнати згромаджену мряку —
ми однак наблизимо час!

Пролісок, 74.

Такої „суспільної роботи“ можна вибрати з поезій Грабовського далеко більше. Таких покликів на тему любови народа, любови до невольників, до Жидів (в імя теорії любови до цілої людскости) і т. п. і навпаки ненависти до катів-мучителів, панів, суспільного порядку і т. д. — знає тепер і сама громада без поетів дуже багато. Всі вони і правдиві і більше або менше оправдані, але — нехай мені простить шан. автор, котрого високо ціню за його інші поезії — отсі його суспільні поезії в великій часті не поезії, а так собі проповіді, з котрих справді може бути хосен, але котрих не можна вважати поезіями. У них автор поза тенденцією забув штуку, поза службою для людей забув красу, поза холодним розумом забув чуте, — у них за велика свідомість. Кождий „рифмач“, що сяк так орудує мовою, може такої суспільної роботи наробити багато — і про те він останеться рифмачем-проповідником, а не поетом.

Тут не місце розбирати погляд Грабовського на справу штуки для штуки і на тенденційність у штуці. Про одно тільки треба би його спитати ся: він не хотів би, щоби поезія була панською примхою; робити, каже, на пана перестали вже і в поезії; він хоче тенденційних поезій. Поезія, звісно, штука нічим не гірша і не ліпша від музики, малярства то що. Коли жадати від поезії „суспільної роботи“, то треба би сего жадати і від малярства та музики. Якже би виглядала теорія Грабовського, як би її приложити до малярства: „маляр побачив гору — давай її малювати; побачив ліс — малює ліс; так не повинно бути“, або: „не треба нам безтенденційної музики, бо се панська примха;

вся музика повинна складати ся з воєнних маршів для походів і з танців для забави“. Не треба мабуть і казати, що так вузко розуміти всяку штуку, отже й поезию, годі — і сам бідний нарід, котрого поети беруть в оборону, складає собі пісні не лише про свою біду, але й веселих пісень не вважає панською примхою; — для поезії все може бути метою: і гора і ліс і соловій і калина — і Запорожці і теперішні Українці, і смуток і радість, — тільки треба дивитись на се не із становища тенденції, користности або некористности для громади, а із становища штуки. Один поет добуде і з малого каменя „штуку“, а другому і цілої гори — мало.

Тенденційні поезії Грабовського, яких у „Проліску“ доволі багато — се його данина теоретичному розуміню служби поета для народу. Не можна підозрівати їх щирости, але можна закинути їм саме ту сьвідому тенденційність, яку поет боронить а яка не зворушує нас і не підносить і тільки робить з поезій — цубліцистику.

Посилаючи свій перший збірник поезій „Пролісок“ видавцеві Костеві Паньківському до друку, Грабовський писав: „Убогенький мій Пролісок, але від щирого серця... Не шукайте в ній солодких пахоців, тай не барвистий він до того; звичайно, як усякий пролісок, що ледви-ледви пробив ся зпід снігу на мир... Тож вибачте! Заманулось до божого сьвітла — от і склалась збірочка. Вже чого варта, так нехай і витають. Зміщує вона переважну частину моїх самостійних творів; відкинув я поеми, просторі річи епічні та дещо змісту особистого, не рушивши і перекладів, котрі згодом гадаю видати окремою книжечкою. Все, що в Проліску, написане мною, починаючи з 1890 року; віршів два-три хіба складені ранійше, але потім перероблені — остав ся один зміст“.

Таким способом поезії у „Проліску“ треба вважати першими пробами Грабовського; в них справді находимо, як я вже сказав, багато молодечих, теоретичних поглядів на людей і на сьвіт; він ще нераз стоїть на тім, що про свої особисті справи йому, як суспільному діячеві, і не випадає говорити, він занадто сьвідомо тямить, що повинен або не повинен думати і робити з уваги на громаду і на ідеали; але в тім же збірнику поміж довгими нераз поезіями на тему суспільного щастя ми находимо справді маленькі проліски, прегарні ліричні поезії, що не обнимають цілого сьвіта, не падькають над недолею „людскости“, а так тільки плачуть над

недолею конкретних людей, чи то кількох чи й одної таки особи. І от на тих пролісах ми спинюємо ся, вражені і зворушені. Збірка присвячена сестрі-товаришці недолі Грабовського, котру спіткала якась незвісна нам лиха доля. Крім того у збірці є згадка ще про інші особи, близькі серцю поета, і ми, відаючи його долю, далеко більше спочуваємо йому у його особистій долі, ніж у його громадянських покликах. Смутком сибірського бору, про котрий Грабовський писав, віє з деяких його поезій того рода. Наведу кілька :

1.

Не в обіймах рідні,
у спокійній труні,
ти голубко моя, опочила :
а від катових рук
серед пекла та мук,
всі пригоди життя покінчила.

Разом промінь загас...
Задаремно в той час
викликала ти неньку до себе...
Висла п'ятьма німа...
Ти була не сама, —
три сестри помірала край тебе.

Мовчки труту пили,
попрощались, лягли —
із тобою загинуть до купи.
На останку кати
підійшли, щоб знайти
всі чотири замучені трупи...

2. До Н. К. С. *)

Зранку в холодну могилу
ти жертвою часу лягла.
Без жалю загублено силу...
А в мене пак гадка жила,

що повію навіть не скине
на тебе пануюче зло,
що смерть над тобою запише
отрутою повне жало.

3. Над могилою.

І пекло мук і крові море,
якого може не знайду,
і найлютіше в світі горе
я бачив. — гіршого не жду.

Чи мислив я-ж, щоб ізняла ся
рука на неї всесв'яту,
щоб кров та чиста пролила ся,
щоб шмита вбила душу ту ?

4. На пам'ять.

На вік минули вільні годи,
в далекий край припало йти :
і от під тяжкий час пригоди
міні сестрою стала ти.

Мов ангел сяла предо мною,
неначе квітонька цвіла,
моєю зорею ясною.
моєю Музою була !

*) Отсі вірші присвячені пам'яті Надії Костевої Сигіди, котрої героїську смерть Грабовський описав у „Життю і Слові“.

Тебе нема, а все з могили
твій образ сьвітлий устас, —
і знов душа почує сили,
замарить серденько мос...

5.

Горяче душа молилась,
лихом вражена новим;
наді мною ти схилилась,
ніби сьвітлий херувим.

І замовкло люте горе,
серце марить, ожива...
Чи на довго? Де ти, зоре?
Боже! Хмара вплива!

6. Квітка (до Н. К. С.)

Прощайся з ясною красою,
бо вже заходять косарі!
Зайшли, — поникла під косяю,
зівяла ранком на зорі.

Ронивши слізку, поспхасп. —
беруть на образи сьвяті:
ти все жива: благоухасп
на кипарисеному хресті.

7. До матери.

Мамо-голубко! Прийди, подиви ся,
сына від мук захисти!
Болі зі споду дупі підняли ся,
що вже не сила нести.

Мамо-голубко! Горюсп ти, бачу,
стогнеш сама у журбі;
хай я в неволі конаю та плачу, —
важче незмірно тобі.

Бачити більше тебе я не буду,
не дорікай а прости;
та від людського неправого суду
сына свого захисти!

Отсею простою а такою трагічною поезиєю кінчить ся „Пролісок“. Я не наводив тюремних думок Грабовського — вони хоч далеко сильніші від його громадянських покликів, але їх сам Грабовський притъмив своєю другою збіркою „З півночи“. Жаль сказати: щб автора трохи не довело до могили, се дало нашій літературі незвичайно сильні з кожного боку тюремні думки. І хоч у них автор так займається собою, що йому аж соромно признатись, а проте ті його особисті поезії суть справдішніми поезіями. У передмові до сеї збірки він каже: „Переважна частина того, що я зібрав отут до купи, написана в нинішньому 1895 році, а явилась впливом тих тяжких болів душевних, які переживав я останнього часу. Тому то такі сумні, тужливі звуки посилаю до рідного краю „з півночи“ і тому то так богацько в збірничку особистих мотивів, котрими по моїй думці найменше повинен зай-

мати ся співець громадянин. Але думка — думкою, а почуванє — почуванєм. Може мені соромно буде колись згадати про ту слабість внутрішніх сил, про той упадок духа, що сплодили подавані отсе читачеві мої розпучні співви, може... Гірко подумати, та ще гірше було би знищити без жалю ті вистраждані співви, власними руками пошматувати своє намучене серце; знайдуть ся людці, що й без нас „сю панщину відбудуть“, — нехай же відбувають! Коли-б серед моїх хорих зойків щира юнацька душа відшукала для себе часом і дещо втішного та відрадного, — з мене було-б досить“.

Так писав Грабовський у червні 1895 р. Він даремно бояв ся, що критика пошматує його намучене серце; приходиться ся, як кажу, в інтересі літератури радше тішити ся з його нещастя. Така вже доля поетів! І даремно Грабовський боїть ся, що в його збірничку багато особистих мотивів; він у тих мотивах — поет, коли тимчасом у віршованих творах на тему недолі людскости він повторяє старі пісні, тай то недобре.

Збірка „З півночі“ складаєть ся з яких 70 оригінальних поезій і з перекладів. Який настрій в сих оригінальних поезіях, се виповів сам поет у своїй „Сповіді“; так і найліпше буде навести сю поезию для характеристики цілої збірки.

Я нав духом на час, я заслаб в самоті,
весь погнув ся під горя вагою;
враз померкли були ідеали сьвяті,
я не бачив зорі за нудьгою.

Стежку стратила десь журна думка моя,
подалась на сумне кладовище,
зворушилось дрібне, роздратоване „я“,
від усього зробилось найвище.

Я ридати почав, проклинати людей,
я почав на весь сьвіт нарікати,
перестав одрізнять блискіт сьвітлх ідей,
забув звагу — братів ратувати.

Власні болі самі в моім серці жили,
я зникчємнів у власних недугах;
а що ближніх моїх муки гірш опрягли,
то яке мій діло до других?

Тяжко сльози лились, що у мене нема
тай до віку не буде вже друга:
остогидла мінї до загину тюрма,
з виду темна не сходила смуга.

І що далі, то більш падав я на шляху,
був німійшим на погуки світа,
тільки нишком сьпівав про недолу лиху
та про »марно потрачені літа«.

Гей, куди-ж подівались так швидко вони,
паткі пориви, мрії юнацькі,
найпевнійші либонь вільних днів звістуні?
Що приборкало крила козацькі?

О, просіть мене ви, непохитні борці,
та погляньте знов приязним зором!
Про знемогу мою, про хвилини отєї
міні навіть і згадувать сором.

В грудях жвавість росте; думка кличе вперед;
відживають колишні заміри;
перейшов по душі дошкульний уверед;
знов я повен надії та віри.

Обійняв би весь мир, словом всіх повитав,
з побажанєм удавсь голубливим...
і здасть ся міні, що надовго-б я став
після того міцним та щасливим.

Хай ніколи ніде не збувасть ся все,
що у снах зачарованих снить ся;
хай у прірву мене життя вихром знесе, —
знаю: сонце на хвильку мінить ся.

Хочу жити я знов, працювать без кінця
власні жалі порвати в докором.
Згиньте ж, туги мої! Ви не гідні сьпівця!
Про вас навіть і згадувать сором!

Оттак воно і справді є у цілій збірці, як сам автор виспо-
відав ся, тільки вже надто суворо дивить ся він на себе, памя-
таючи безнастанно свої гасла, які і тут повтаряє:

Ми народились для праці;
геть же всі пориви власні! (29).

Содовейко сьпіва на гілях, —
не діліть його красного труда,
а до волі покажуйте шлях
простим словом убогого люду! (57).

Поет боре ся із зневірем, із собою, раз перемагає себе, инь-
ший раз попадає в чорну задуму, і знов, скоро отямить ся, йому
аж соромно свого упадку духа; він і плаче і просить крізь сльози,
щоб не судили його, не ганьбили його, він навіть відцуруєть ся
ся своїх думок, зложених у недугі.

Не мені цвіли запашні квітки,
 мій садок поріє скрізь бугилою...
 Нічий милий зір не завав в тямки,
 не простяг ніхто за весь вік руки...
 В самоті стою над могилою.

Не судить мене, не ганьбять мене...
 Де людина та загартована,
 що поборе в мить все гірке, сумне,
 або каменем без жалю шпурне,
 чужим стогоном роздратована? (19).

Спостерігши у себе „слабі хвилини“ він оправдує себе і сам перед собою і перед людьми: неволею, журбою, нудьгою, самотою, тугою за волею і за любовю, недугою — і просить:

Не судить же сьмівця так жорстоко,
 що пісні його в край сумовиті,
 що сльоза туманить йому око,
 що він скрізь одинокий на сьвітлі! (54).

Як безплідно носити ся з горем!
 В піснях висьпівай краще його!
 Певно й ми своє серце поборем
 і притулим хоч раз до твого. (13).

І поет висьпіває своє горе! Сумний сей сьпів: від часів Шевченка ми не чули таких сумних невольничих пісень. Грабовський мабуть і сам порівнює свою долю з Шевченковою, бо в його поезіях знати подекуди і вплив Шевченкових поезій, в. пр.

Чи ви язві, чи повмирили;
 чи я дїждусь коли, чи ні,
 щоб клаптик часом перестали
 паперу братнього мені? (16).

Але се тільки згадки; у Грабовського є свої власні пісні, не наслідувані, з явними признаками глибокої правдивости: таких поезій не напише ніхто, хто не зазнавав долі такої, як поет. Разом взявши сі поезії — то ціла трагедія невольника, що рветься до життя й роботи, паде і піднімаєть ся, других накликає до праці для людей і сам на собі показує наслідки самоти на чужині та неволі, що переходить цілу скалю почувань: від найвищого одушевлення аж до крайнього песимізму. Сі психічні мотиви складають ся на різні способи в пісні і раз гудуть, як похоронні марші, а раз як жвавї марші до походу. Більше, правда,

тут смутку, але й серед найтяжшої зневіри не пропадає в поета розвага :

Сумні літа — їх не сперти;
 тяжкий досвід — з ним лягти...
 Тільки й долі — чесно вмерти,
 хрест без плями донести. (22).

В тих невольницьких поезіях Грабовського менше резонерства, як у „Проліску“, а більше безпосереднього глибокого чуття і їх треба вважати найкрасніми з його поезій. Вони й по формі звичайно дуже гармонійні та сильні, як взагалі Грабовський дуже дбає про форму поезії і справді орудує великим засобом мови, ритмів і римів. Уживає він, правда, часом слів, незвичайних для галицьких читачів, а буває й невідповідних, що тільки пеують гармонію вірша, але в тім можна оправдати поета: він же не живе вже так довго між своїм народом і сам собі мусить бути судею в справі мови. Але тих незвичайних слів у нього не багато; він таки майстер у формі поезії, а його знанє української мови найліпше пізнати по його перекладах.

У статі п. з. „Московські переклади творів Шевченкових“ („Зоря“ 1896, 93) він писав:

„Ніколи ще не доводилось мені читати прихильних відзвівів критики московської про українські переклади з чужих мов; противно: погорда та глузування завсіди були нагородою наших перекладачів. Сьвятий знає, на якій такій підставі виробив ся серед Москалів погляд, що наша мова придатна лишень до уличної лайки, п'яного базікання чи пташиного воркування закоханих, але цілком убога та недотенна, щоб висловити ті високі думки та почуття, які подибуємо у Шекспіра, Байрона, Шіллєра то що. Хто з нас не чув такого сьміливого суду, кому він не натурив уший? Незграбний вираз, ся або иньша хиба одного чи другого письменника ставили ся в провину всьому письменству та мові, давали привід галасувати про нашу загальну недотенність, та вбожество“.

Се мабуть і було причиною, що Грабовський взяв ся перекладати чужих поетів; і він наставив перекладів стілько, що його попри Франка, Ніщинського і Щурата треба поставити, як четвертого головного перекладача поезій у нашій літературі. Своїми численними перекладами, з яких зложили ся збірки: З півночи (частина тільки), З чужого поля (1895) і Доля (1897 р.) він показав також безосновність докорів Росиян, що українська

мова не здатна до перекладів. Він крім того у статі про російські переклади Шевченка показав, які незручні і невірні сї переклади, хоч ніхто не докоряє російській мові убожеством.

Про переклади і переспіви Грабовського я не розписую ся широко. Добір їх оправдує сам перекладач у передмовах: не все міг він роздобути у себе на далекій півночі; що попало під руки і подобалось, те й перекладав; про вірність і форму перекладів можна би також дещо сказати — автор не все мав оригінали перед очима і часом не міг дати собі ради з формою, вона виходить часом у нього за штучна, неприродна, — але годї жадати більше, ніж чоловік може дати. Грабовський хотів познайомити читачів з чужими поетами, дав справді дуже багато гарних з кожного боку перекладів і переспівів і за се йому належить ся подяка.

Осип Маковей.

З ЖИТЯ І ПИСЬМЕНСТВА.

(Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898).

Мої товариші з редакційного комітету Літ. наук. Вістника сказали мені недавно :

— Напишіть ви що про фейлетони наших часописей з минувшого року. З самого показчика заголовків фейлетонів, який Вістник подав, читачам не багато користи; треба дещо більше сказати про ті фейлетони. Цікаво, чим наші часописи годують своїх читачів.

— А вжеж, — кажу я — се справді цікаво; але що буде, коли на нас погнівають ся всі редактори? Та коли-б тільки самі редактори, а то й їх редакційні помічники і різні автори? Просто напитаємо собі непотрібного клопоту.

— Га! що робити? — відповіли мені. — Се наш обовязок. Фейлетони газет грають у нашій літературній продукції коли не квалітативно, то квантитативно о стільки важну ролю, що поминути їх не можливо. Не дурно за сим обзивають ся голося й з публіки.

Не було иньшої ради; я переглянув фейлетони Діла, Руслана, Народної часописи і Буковини з 1898 року, щоби пригадати собі, що вже призабув, а дещо і на ново перечитати, і отсе висловлюю свої гадки. Наперед кажу, що не маю найменшого наміру допекти редакторам, бо з власного досьвіду знаю, що в нас найтруднійше роздобути для газети добрі фейлетони. Але також з власного досьвіду знаю, що як завдати собі заходів, то таки і в нас можна подавати читачам не які небудь

фейлетони, а по змові вибрані і різнородні. Так коли можна з чого робити нашим редакторам закид, то лише з того, що вони за мало дбають про фейлетони; хоч з другого боку я зовсім їм не дивуюсь, бо у них цильної щоденної праці так багато, що годі їм орієнтувати ся в літературі і подавати фейлетони по якійсь програмі.

За фейлетони адміністрації наших часописей не платять; платить лише, хоч небогато, Народна Часопись, бо вона урядова і видаєть ся за гроші з фонду для урядових газет, отже має з чого платити; иньші - ж газети не мають стілько доходів, щоби могли оплачувати помічників зпоза редакції. А й редакційних помічників мають вони так мало, що се тільки в нас можливо видавати газети при таких малих силах. Редакция Діла складала ся торік з чотирох осіб: двох фахових редакторів, що „пустили ся“ вже давнійше на редакторську „карієру“, одного старшого літерата і одного новинкаря-репортера. А часопись Діло, як на наші відносини, величезна; треба добре що дня намахати ся пером, заким її зліпнить ся. І от її видає що дня всего чотирох людей!

Часопись Руслан мала торік двох редакторів: спершу був ним сьвященик-катехит, що в самий найкрасший час до роботи в редакції мусів учити дітей у школі. Потім сей катехит став воєнним капеляном, а на його місце прийшов бувший директор руського театру в Галичині, котрий ще 1897 року певно не мав гадки бути редактором і не має такої гадки на будуче. До того Руслан мав ще одного репортера, котрий рівночасно заробляв і в товаристві обезпечень, — чоловік, котрому ані снить ся бути редактором.

Редакция Народної Часописи складала ся з двох редакторів, одного фахового, а другого випадкового, що був колись народним учителем, потім кілька літ публіцистом, а тепер є — рахунковим урядником при намісництві. Надумав ся чоловік і покидає редакторський непевний хліб...

Редакцію Буковини обняв по мені молодий, талановитий студент прав, вів її цілий 1898-ий рік, а тепер вступив до уряду — не хоче бути редактором, і видавці „Буковини“ мають знов клопіт, звідки взяти нового редактора. Редактор „Буковини“ не мав помічника, бо видавав часопись „тільки“ три рази на тиждень; коли ще я редагував „Буковину“ і видавав що дня, то мав

помічника, котрого перше мусів учити руської мови, бо був майже Німець (тепер він урядник при залізниці).

Ніхто в нас не хоче бути редактором! Лишають ся по редакциях тільки ті, що за пізно спостерегли, що годі їм уже шукати иньшої долі. Вони осягли вже ідеал редакторської платні 100 зр. місячно (та коли-б сто зр., а то *minores gentes* дістають тільки 30 до 70 зр.) і з резигнацією ждуть на старість, не знаючи, що з ними стане ся, як уже голова зажадає спочинку.

Може й не випадає признавати ся прилюдно до всего того, але годі й мовчати, коли хто хоче говорити про те, як у нас редагують ся часописи. А що я мав честь бути також таким „народним урядником“, то й говорю про обставини в наших редакциях сьміло, певний того, що коли в чім моїм товаришам по перу не догджу, то вони мені скажуть: „Ну-ну, і в тебе не було ліпше“. Так от я й говорю далі.

Фейлетони, се частина газети така, що її звичайно дістаєть ся зпоза редакції; так бодай буває в иньших редакциях, де умовляють ся з авторами або перекладачами що-до доставки рукописей і мають фейлетони приготовлені цілі місяці наперед, і оригінальні і перекладані. У нас ся частина в газеті складаєть ся цілком випадково: пришло хто рукопись, то добре, а не пришло, то також добре: не треба морочити собі голови з поправлюванем рукописи. Ох, бо у нас посторонні помічники редакцій пишуть так, що пожаль ся Господи! Анї мови не знають, анї правописи, анї стилю, анї форми, як що написати! Кождий редактор, то передовсім коректор чужих рукописей: поправляй і поправляй, як учитель задачі в школі, і нема тому ні кінця ні міри. Коли-б не наші редактори, то багато авторів просто не могли би на сьвіт показати ся зі своїми творами: їх висьміяли би за те саме, за що ученикам дають ноту: „недостаточно“. І нашим авторам (я, звісно, не кажу про всіх, а про переважну частину) не сором посилати свої писаня до редакцій: їм здаєть ся, що так і повинно бути: мова і стиль — се не їх діло. Одну повість я поправляв найменше в 200 годин. Як мені сьмішно було потім читати оцінку на сю повість, де критик казав: „Говорили, що автор повісти не знає руської мови; тимчасом з повісти видко, що знає, і то зовсім добре!“ Ну, чоловіче, як би ти був прочитав її в оригіналі! Та хто знає, чи й схотів би був читати, побачивши зараз з початку страшенно багато похибок таких ріжнородних, що хоч нагороди давай

за ту різнородність! Тому й не диво, що в нас коректорам уже платять за роботу, але авторам ще ні...

Така сама морока з перекладами. В Галичині так мало є добрих і відомих редакціям перекладачів, що можна їх почислити на пальцях одної руки. Майже на нікого не можна спустити ся; майже ніколи не можна дати навіть перекладу, не прочитавши, в друкарню, — все треба поправляти і поправляти! З таємниць редакції Народної Часописи знаю, що переклади навіть учителів руської мови в гімназії просто були неможливі. Отже ніщо дивного, що редактори волять самі перекладати, як поправляти чужі переклади та очи і мозок томити на страшенно нудній роботі.

Але що робити? Треба-ж давати читачам щось читати, треба спомогати молоді таланти, збогачувати літературу, треба бавити і учити читачів — а що до того всего редакторам і голови не стає, то мусять вони приймати роботи зпоза редакції і друкувати їх. Те все, що я сказав, треба знати на оправданє редакторів. Відносини наших видавництв взагалі незвичайні, від наших редакцій не можна жадати того, чого жадають н. пр. Німці від своїх. За мало у нче передплатників, за мало доходів, за мало сил до роботи — отже в наслідках одна біднота і латанина з дня на день.

Так тепер я переходжу до фейлетонів у наших часописях, оригінальних і перекладаних. Починаю від нашої найбільшої газети „Діла“.

Не для докору редакції, а просто задля справедливости треба сказати, що в сій газеті фейлетони зовсім не ліпші в порівнянню з иньшими нашими газетами. Редакція занята політикою і занадто мало має часу, аби пам'ятати, що її читачі хотіли би може дізнати ся дещо і про духовий рух і в нас і на сьвітї, а не лише про саму круту справу Драйфуса. Тимчасом для „Діла“ літературний і науковий рух так якби не існував: нема кому в редакції або й поза редакцією зйимати ся тим, робота „не оплачується“, бо читати треба багато, а написати прийдець ся мало, а тут газета — правдивий Молох, пожирає що дня рукописей стілько, що де й настарчиш самих добрих та оброблених та важних?

Коли переглянути показчик фейлетонів у Ділі м. р., то що ми бачимо? Оригінальних праць надруковано в Ділі дуже мало: оповіданє „Гаврило Чорній“ Т. Б о р д у л я к а, передруковані з „Бу-

ковини“ оповідання О. Кобилянської: Битва і Він і вона, Б. Лепкого Дивак, Данила Трояна Шекс і Галя і поезії та проза Марка Мурави. І стільки всеї оригінальної белетристики!

Про оповідання: „Гаврило Чорний“ Т. Бордуляка, „Битву“ і „Він і вона“ О. Кобилянської була вже мова в Літ. наук. Вістнику, то я про них не згадую тепер. Лишає ся

Марко Мурава (прибране імя старшого сьвященника в Галичині), що надрукував багато поезій у „Ділі“ і два фейлетони п. з. Хто винен? — і Декадент і демон. Дехто має охоту називати М. Мураву руським модерністом. Через що се, я не знаю, — Мурава написав кілька поезій не зовсім зрозумілих, як „Noli me tangere“, але таке лучало ся і не-модерністам. Прочитавши уважно всі праці Мурави у торішнім Ділі, я бачу, що він риторик; і так його розмова на тему, хто винен, чи антисеміти чи семіти, дуже гарна і написана справді зручно. Друга розмова поміж декадентом і демоном вказує радше на те, що Мурава не має ніякої охоти бути декадентом, — він уважає декадентів в їх самолюбством слугами сатани-демона. В отсій розмові Мурава дуже добре вдав „смарагдовий“ стиль декадентів. — Його поезії переважно патріотичні, а поміж ними н. пр. в „Книжці горя“ є декотрі справді дуже гарні і сильні. Мурава має одну важну хибу, а то, він ще бере ся з формою поезії. Він не маловажить її і складає нераз цілі строфи бездоганно; але буває, що для ритму і риму жертвує нераз льогіку і правильні граматичні форми і наголоси — і через те нівечить вражінє поезії, нераз дійсно дуже гарно придуманої і відчуті. Мурава писав і давнійше (під прибраним іменем Васишин); н. пр. його „Шинчок“ у „Буковині“ є дуже вірний образок з життя.

Д а н и л о Т р о я н — так прозвав себе один молодий студент у Львові. Його „Шекс“ — то собача історія, яких уже і в нас було досить. Автор хоче оповісти собачу долю, але що годі чоловікови думати собачим розумом, то й виходить опис долі не то собаки, не то чоловіка. Павло Кирчів описав був давнійше, також у Ділі, собачу долю далеко гарнійше. — Оповіданє „Галя“ ціннійше від „Шекса“. Оповіданє ся, як Галя їде на балъ — не нова історія! Але попри декотрі хибі оповідання, звичайні у молодих, (н. пр. опис старої панни-тїтки з давними дотепами), видко в нїм справдішнє житє — і воно читає ся приємно. На автора, можна покладати надїї, що виробить ся.

Богдан Лепкий надрукував у Ділі „Дивака“, оповідане з життя нещасного маляря на провінції. Воно не найліпше із писань Лепкого, але будучий критик Лепкого повинен звернути увагу і на „Дивака“.

Стільки про оригінальну белетристику в Ділі. Крім того друкувалися тут принагідні промови та наукові статі. Наприклад: проф. О. Колесса мав промову на вечерку Шевченка; Діло видрукувало її. Вона цікава, але не була призначена для Діла, тільки для вечерки. Так само промова В. Масляка на вечерку Шевченка в Станіславові; промова Вол. Левицького в Тернополі; промова В. Масляка на вечерку Котляревського в Перемишлі і т. и. Такі святочні промови друкують ся що року в Ділі та в інших часописах — і вони заступають популярно-наукову частину фейлгонів.

До історії 1848 року з нагоди ювілею подало Діло дещо цікавих матеріалів; із інших принагідних статей важні праці: д-ра М. Зобкова на тему: „Чи можна в нас духовника пенсіонувати против його волі?“, — Стефана Томашівського про облогу Львова 1648 р., — Івана Труша про малярство з нагоди першої руської вистави штуки, — до того дві-три статейки про музику, мову і правопис — і вже все.

Має ще „Діло“ свого історика, о. Василя Чернецького. Той писав і давніше про різні села і місточка у своїй околиці і торік також подав маленькі монографії Жовтяців і Мостів великих. Має ще Діло своїх приятелів: з них Корнило Устиянович жив кілька місяців у Сухум-Кале і описав сю сторону; корабельний лікар Ярослав Окуневський, як давніше, так і тепер описав переважно дещо із своєї подорожи світами; до того ще кілька листів про Канаду — і знову чоловік даремно переглядає цілий показчик фейлстонів „Діла“ — нема вже що підносити як щось цікаве. На близько 300 чисел великої газети трохи за мало того добра!

А переклади? Найліпше буде подати один приклад: жиє на провінції священник, що ще читає Бульвера, Чокке, Корженьовського... От він перекладає „Остатні дні Помлеїв“ і посилає в Діло; воно друкує Бульвера у своїй бібліотеці найзнаменитших повістей. Але священник має ще переклад Чокке: „Пригоди в ніч під новий рік“ і посилає в редакцію „Руслана“ — Руслан друкує, добре й те... Сего року надрукував Руслан Корженьовського

„Стару павну“ в перекладі того самого сьвященика -- і се добре; все таки є чим заповнити газету... Оттак у нас по декотрих редакциях „вибирають ся“ переклади. Люди читають і байдуже їм, що на сьвітї крім давніх-давніх письменників Бульвера, Чокке, Корженевського -- є вже й иньші письменники, яких також варто би знати...

З фейлєтонами „Руслана“, особливо з перекладами, було так само зле: і тут що Бог післав, те й друкувало ся. З оригінальних праць треба піднести передовсім історичне оповіданє О. Кониського п. з. „Несподіване лихо“. Головна основа оповіданя і деякі подробиці взяті з книжки „Слово и Дѣло“ (Спб. 1884, ст. 55 і дальші). На тлі початків 18-ого столїтя на Україні оповіджена доля дячка Лукіяна Нечитайла, що словами зневажив царя і на донос товариша-кацапа йде на тортури та в каторгу. Се й було несподіване лихо для нього, що не дозволило йому оженити ся з любовю дівчиною В оповіданю виведені два „сьвіти“: Москалі і Українці, давні Січовики. Москалям перепадає не одно слово погорди, Українці виходять гарні.

Сергія Чиггира „Питання“ (історія невірної жінки) вказують на вправне перо мабуть не молодого вже письменника. Чигир — очевидно псевдонім.

Олександр Катренко в „Образочку“ так само змалював людяного „хахла“ в противенстві до лютих „кацапів“. Образок гарненький. — Друге довше оповіданє Катренка п. з. „За батькову вину“ має звичайну Катренкову хибу: балакучість. Він справді вміє нераз дуже гарно вдавати старечу балакучість, але біда в тім, що не знає міри і розтягає оповіданя так, що вони стають нудні. В отсїм оповіданю завязка кримінальна: батько доробив ся маєтку злодійським способом і погиб, а син покутує добровільно далі за батькову вину. Оповіданє було би інтересне, якби його скоротити хоч на половину.

Данило Лепкий, сьвященик, що давнійше займав ся етнографією, надрукував два оповіданя з сільського житя: Емігрант і Злодійська пасха. В „Емігранті“ оповідає ся не так про емігранта, як про злодія-писаря, що всі гроші, прислані емігрантом з Америки, забирає собі і довів родину емігранта до загибелі. Понурий образок, але правдоподібний. — Другого злодія описує Д. Лепкий у „Злодійській пасці“. Сей злодій є членом хитрої злодійської сілки, що не дає спокою селянам, безнастанно обкрадає їх. Ав-

тор дав тим оповіданням загальний заголовок „З сільських образків“, маючи очевидно намір писати більше про сільське житє. Він оповідає цікаво — і се велика прикмета в письменника.

Юліян Варчина (прибране імя галицького сьвященика), відомий у нас з оповідань в „Бібліотеці для молодіжи“ Ю. Насальського, в „Буковині“ і „Руслані“, надрукував і тепер у Руслані оповіданє: „Така її доля“, себ то доля селянської дівчини, що вийшла за старого за муж і померла. Оповідання наших сільських сьвящеників мають звичайно одну гарну прикмету: вони правдиві. Вони часом оброблені скоро, але так і видко, що автори пишуть з живого житя. Оповідання Варчина мають саме ту прикмету.

Не названий автор, але очевидно не молодий, подав у „Руслані“ сатиру на галицькі відносини п. з. „Як я став політиком“ і оповіданє про Івана Смакушевського, злодія, що потім поправив ся. Оповідання писані без претенсій, з дотепом і місцями дуже зручно.

Лев Лопатинський, редактор „Руслана“ надрукував свою драму „До Бразилії“. Сего року видав він ще свою комедию „Свекруха“ і драму „Беата і Гальшка“. Була би пора розібрати праці Лопатинського докладнійше і тому я лишаю їх критикам.

Богдан Сонішник, чудний псевдонім того самого В. Т., молодого студента, що надрукував у III томі Вістника два оповідання: За давні кривди і Їмость утїкла, помістив у Руслані нове оповіданє „Орел чи нумер“ — з житя сільського бурлаки. З автора може бути добрий новелїст, коли дальше працювати-ме над собою.

Крім названих письменників виступив у „Руслані“ ще молодий письменник Євген Мандичевський з короткими образочками. Треба ще почекати на його дальшу роботу.

З иньших праць у Руслані треба піднести: докладну оцінку Василя Щурата на переклади П. Граба „Доля“, широку полеміку з нагоди Літ. наук. Вістника (про неї див. Літ. наук. Вістник том II, 1898), спомини О. К. до історії 1866 р. в Галичині на тлі звисних листів Т. Лебединцева; дещо про економічний побут селянства на Україні — статя О. К.—ого; родинне і суспільне значіне руського жіноцтва, статя Ол. Барвінського і спомини Юрія Геціва з побуту в Карльсбаді.

Про переклади Руслана нема що й згадувати; їх і не було в нім багато і вони зовсім випадкові. Без Твайна, розуміє ся, не могло бути, а до того Чокке і Мопасан: Як я видавав рілнничу газету? (річ давно відома з Діла), Кельнер, один бок! (було вже в Буковині), Топельник і Жебрак (можна заложити ся, що се вже також було десь у нас друковане).

„Народна Часопись“ з самого початку свого істнованя від 1890 р. заповняла свої фейлетони передовсім перекладами. Українцям треба сказати, що се за газета? Єсть се невеликий щоденний додаток до польської урядової *Gazet-и Lwowsk-oї*, але розсиланий окремо від *Gazet-и* щоденно десятками примірників по повітових старостах; звідтам уже відбирають собі Народну Часопись передплатники або післанці з сіл і потім роздають у своїх селах кому належить ся. Тому що ся газета не платить газетного стемпля і почти а крім того має державну заемогу, то ціна на неї поставлена така мала, що її можуть держати і біднійші люде: всего 2 зр. 40 кр. на рік, так що одно число не коштує і 1 цента. Розсилаєть ся Народна Часопись в числі коло 4000; читає її в більшій части та посередна осьвітою верства між темним селянством а дійсною інтелігенцією. Давнійше Народна Часопись відзивала ся і в політичних справах Русинів, але від двох чи трох літ, мабуть по приказу, вона не мішає ся в політичні справи Русинів, хоч пильно записує в себе просьвітний і економічний рух народу. Читачі Народної Часописи, не при звичаєні до високої політики, мабуть і не дуже ласі в загалі на політичні статі, за те вони пильно читають фейлетони, редакційну переписку та ріжні поради, заведені від трох літ, як стала рубрика, в Народній Часописи. Редактор сеї часописи Кирило Кахникевич подає своїм читачам не лише крамарські, господарські і всякі иньші поради, але й поцулярні статі з астрономії, техніки, народознавства і т. п. І так торік були друковані його праці (він підписує ся К. Вербенко): Найстарша і найбільша держава або Хіни, її минувшість і теперішність; — Антілі і Багама; — Чудеса сьвіта (про ріжні технічні винаходи); — Дещо з техніки, Монте Карльо і т. и. А до того такі повісти, як Стівензона: „Остров з закопаними скарбами“, Кіявачі „Конець сьвіта“, Бравна „Ті-трі“ з австральського житя і т. ин. Можна про добір перекладів сперечати ся — редакция дбала, як і давнійшими роками, передовсім про те, аби було цікаве і доступне для широкого загалу — але видко тут деяку програму

і старане подавати читачам розривку і науку. Оригінальної беллетристики в Народній Часописи торік не було.

В „Буковині“ минушого року друкувало ся найбільше праць молодих авторів. В рр. 1896 і 1897 було так само; цілі два річники дневника (тепер виходить „Буковина“ тільки три рази в тиждень) були заповнені майже самими оригінальними працями. Свідчило се про потребу газети для молодших письменників, а чому вони не шукали собі притулку в Галичині, на се є причини, про котрі не місце тут говорити. Так і в торішній „Буковині“ появило ся доволі багато звичайно коротких праць молодих авторів і їм варто придивити ся.

Грицько Коваленко подав цікаве оповіданє п. з. „Панич“. Сей панич, глупий народолобець, що як на те прийде, лає селян хамами і пригадує їм, що він дворянин, подібний дечим до „Пана народолобця“ Комарчука, виданого в Женеві. Автор показує сьмішний бік „ходжепя в нарід“: такі паничі не виратують народу. Се пусті голови, без серця, в котрих на устах самохвальство і народолубні фрази, на ділі-ж вони такі самі пани-дворяне і обрусителі, як усї иньші „опікуни народу“. Варто би видати збірку таких сатир; сам Коваленко написав їх кілька. „Панич“ передрукований з „Привіта дру І. Франку“.

Богдан Лепкий помістив у „Буковині“ кілька оповідань; вони вийшли окремою відбиткою і про них певно буде мова в критичних оглядах; (разом і про „Дивака“ в Ділі), — тому я поминаю їх тут. Поміж молодшими письменниками се один з більше талановитих новелістів.

Сильвестер Яричевський помістив у „Буковині“ кілька нарисів прозою і кілька поезій. Нариси, як: Елегія по літераті, Довірочна нарада, Едукована, Бубцьо, Хрестини, — то суть веселі і дотепні короткі оповідання, що неодним вірним спостереженєм нагадують нам житє: сумну долю літерата; віденське житє по товариствах; „едуковану“ панночку, що не розуміє слова „Мельпомена“ і дорікає своему милому, що він крім неї любить ще якусь Мельпомену і т. п. Для тих, що знають галицьке житє, мають ті нариси багато принади в собі, тим більше, що вони писані без претенсії. Є між тими нарисами і деякі поважні змістом, як Боднариха і Палій; особливо в Боднарисі зачеплена цікава тема (нещаслива любов панича-студента і простої міщанки, — паничеви байдуже, а міщанка, хоч вийшла за муж, карє ся ціле житє), тема,

що надає ся до ширшого обробленя з уваги на два світогляди дієвих осіб. З поезій Яричевського треба піднести „Христа на Олімпі“ і „Крокодилів“. Форма в поезіях Яричевського старанна, але вони доволі сухі, риторичні; тому н. пр. усякі поклики, грішкі вірші до деклямацій вдають ся Яричевському гладко, за те лірика виходить у нього за твердо, за сухо, не мьєлодійно.

Денис Лукіянович, що від часу виданя його новель, надрукував уже кілька нових оповідань, помістив у „Буковині“ оповіданє „З присілка на село“, одно з красших, які він написав. Описує він долю сирітки Калини, що служить у лютої учительки, котра її бє та катує. Її забирають сусідки до себе — і тут починає ся блуканиця сироти з рук до рук, з хати до хати, поки знову не опинила ся в учительки. Автор показує при тій нагоді цілу галєрию осіб із сільської інтелігенції і селян, мужчин і жінок, змальованих кількома рисами дуже вірно і плястично. З цілого оповіданя так і видко живе житє, а не придуманє. Що до будови оповіданя треба авторови порадити, щоб він дбав більше про стиль і мову, бо він очевидно маловажить сї річи, через що у него деякі речєня виходять незрозумілі, гадки без потреби скачуть одна поперед другої, а се тільки шкодить цілій роботі. Далєко меншу вартість мають два нариси Лукіяновича: Калина і Теміда. В першім нема поезії, хоч се має бути поезія в прозі; у другім грецька мітольоґія попеувала незлу гадку. Клопіт з мітольоґією; декотрі молодші письменники (н. пр. також Яричевський) пишуть ся нею зовсім без потреби і не в пору — і тільки калічать живі образки старим крамом.

Марко Черемшина (прибранє імя відєньського студєнта) подав у „Буковині“ образок з великоміського житя п. з. „Нечаянна смєрть“. Коротєнький нарис, написаний якби на підставі якої газетної новинки: старий граф має молоду жінку, свою вихованицю, котра його покидає і доводить до смєрти; драматичний засновок нарису: вимоги старости і молодости. Більше цікаві поезії в прозі Черемшини. Він подав у „Буковині“ переклади кількох поезій у прозі Й. Шляфа, Ор. Канови, Ж. Рєнарда, Р. Шая, і низку своїх під заг. „Листки“: Лєдові цвєти, Заморожені фїялки, Весна, Плач цвєтів, Море, Обнова, Симфонія, Гердан і Осїнь. У тих поезіях намагав ся Черемшина підійти під лад телєрїшніх модерністів; він фантазує, символїзує, старає ся

словами описати такі ніжні річи, як ледові квітки, і часом попадає у надмірну, майже нездорову чутливість. Для характеристики сеї нашої „модерни“ доволі буде навести одну поезію Черемшини п. в. Гердан (гердан се меріжки зі скляних різнобарвних кораликів):

Вона нанизувала гердан! Дрібнесьькі як мак хрусталиці насиплювала на шовкові ниточки... Звільна, спокійно, рівно насиплювала різнобарвний жемчуг...

Вона нанизала його до краю.

Тепер мерехтить він на її русальчиній русі-коєї... той гердан...

Дуга, що красіє на тлі рісних сліз, оживля' так пухкі, блакитні основи. (?)

Скільки-ж то алмазних хрусталиців в ньому іскрить ся! Той зорею зоріє — цвітом надії прощвіта', — той огнем жаріє — прискає жаром чутя-жнтя, той чорним оксамітом блистить млаво на основі рожевого тла — могильним жалом-розпукою він зір ятрить (?), а той горячим полум'ям аж кипить — він долі-волі добува', — а той... той послідний там на краю проміння ідеї (?) розлива'.....

Дивлюсь на його.... на той гердан; дивлюсь тай бачу.... кого?.... його чарівну основу, — її — .....живий гердан!....

Дивлюсь, ...завмерле серце ожива', рій думок надлітас.... і я її собі берусь нанизувати гердан!....

Може бути, що в мене за грубі нерви, щоб я міг зрозуміти красу сего гердана і подібних поезій, але коли-б мене хто спитав ся: „Чи тобі таке подобає ся?“, я сказав би просто: ні! І самому авторови, що знає жите в Карпатах, я радив би заправляти спершу свій талан на живих подіях, а не на заморожених фіялках та ледових квітках. Для молодого таланту се небезпечна дорога в початках письменського дорібку. Легко попасти в манеру.

Сергій Бердяєв, Українець, друкував свої поезії в Ділі і в Буковині. Сей широко освічений чоловік, що знає трохи чи не всі європейські мови і пише на всіх мовах, дає українському письменству тільки свої поезії, з котрих, правда, нікому нема ніякої шкоди, але й користи також нема. Велике убожество в мотивах: він просто не має про що сьпівати і на силу одушевляє ся, чим попало: Авдре, що поїхав бальоном на північ, Міллером, що помер у Відні на чуму, Толстим, Некрасовим і и., — усе причіплює свої поезії до якогось славного прізвища і подає на ту тему свої нудні замітки. Його патріотичні і особисті „поезії“ — такий самий соломяний огонь. Дивне диво, як чоловік, що при своїй освіті міг би чим иньшим справді користним збогатити нашу

літературу, не дасть собі сказати, що його поезії — не поезії. Кажуть, що деякі його російські твори мають бути інтересні. Не знаємо їх, отже й не можемо судити.

Нестор Дмитрів, священик з північної Америки, надрукував останніми роками з кільканайцять образків і оповідань з життя американських Русинів. З них кілька було і в торішній „Буковині“: Неділя в Оттаві, Assimilation, Старий батько за морем. Вони з літературного боку мають свої хиби — се радше описи, як малюнки — але вони цікаві для нас новими сюжетами, невиданими в нашій літературі. Автор не має мабуть ні часу ні спокою для оброблення тем. А шкода, бо чи є що цікавіше, як описати нашого селянина на тлі американської культури, або на Канадійських степах у сусідстві культурнійших від наших селян Індіан?... Дмитрів написав і більше оповідань п. з. „Тимко Гаврилюк“. З нього пізнати найліпше автора: він хотів би не лише дбати про штуку, але і вчити читачів, до того і тенденцію одну-другу встромить в оповідань — через що ослаблює лише вражінє. Виходить публіцистика, а не белетристика.

Орест Берещанин (прибранє ім'я одного учителя гімназії, що вчив ся в Чернівцях) помістив у „Буковині“ два оповідань: Потішились і Жебрачок. Жебрачок має більшу вартість, оброблений краще. Берещанин друкував останніми роками деякі свої оповідань в наших газетах: у них була та сама хиба, що в декотрих иньших молодих письменників: се була ділетантська робота, — оттак собі, аби щось написати. Такі ділетанти і не жадають, аби на їх роботи дивити ся дуже поважно, часом і не пишуть для друку, а так лише аби комусь у товаристві дошкулити, когось забавити, вони вдоволяють ся успіхами і в тім своїм вузкім товаристві. Але є ще на світі — наші редактори, раді кождому клаптикови паперу і от вони стають добродіями ділетантів, тому що ділетанти — добродії для них.

Микола Костецький (черновецький Русин) помістив у „Буковині“ три оповідань: В молочарни, Родина шевця і На обзоринах. Найліпше оброблена гумореска „В молочарни“: характеристика урядника-жениха і ніби гіпохондра-студента вдала ся авторови. В двох иньших довших оповідань з життя шевця і його родини і з життя богословів знати ще малу вправу в будові оповідань; вони розпадають ся на частини, між котрими звязь нераз

припадкова. Автор вірно спостерігає житє — ремісничого він не знає, — пишучи очевидно має на думці живих людей, н. пр. богословів; з них міг би він справді поробити цікаві малюнки, але ще повинен попрацювати над формою, над психологічним поглибленєм характерів і — над мовою. Його роботи писані на „скору руку“ і се, як у більшості наших молодих письменників, шкодить їм. Треба-ж попрацювати не раз довше і над „дрібничками“, коли з них має вийти що добре.

Іван Синюк, учитель на Буковині, пише мало і самі короткі образки. Черновецька „Руська Бесіда“ видала 1897 р. кілька таких образків разом. У них знати доброго спостерігача природи; є в них споро і поезії і оброблене буває часом дуже гарне. Шкода справді, що він пише так мало. Три нові образки з природи п. в. Буря, Звірячий цминтар і Пчоли помістив він у „Буковині“.

Евгенія Ярошинська почала була друкувати в „Буковині“ довшу повість з життя буковинських сьвящеників п. в. „В домі протопони“. Уже початок повісти вказував на те, що повість у значній частині основана на правдивих подіях, але що ті події не добре сьвідчили про буковинських полів, то ворожі часописи налякали редакцію „Буковини“ і вона не друкувала повісти дальше. Для наших відносин ся подія дуже характеристична*). — Крім того Ярошинська надрукувала ще „Вечірні думки“, соловкаву фантазію без більшої вартости.

---

*) Подібна пригода приключила ся була давнійше Г. Цеглинському з „Аргонавтами“, А. Чайковському з повістю „В чужім гнізді“, Лендинови зі „Зломаними крилами“ в „Зорі“ і редакції Літ. наук. Вістника торік з „Дневником Адама“ Твайна. На все те декотрі сьвященики накинули ся дуже остро і скричали: „Очорнюють духовенство, нарушують церков!“ і т. п. А діло виходило таке, що ті сьвященики просто хотіли би заборонити авторам описувати злих сьвящеників (хоч перемиський клерикальний „Пранор“ описує їх не раз так, що не дай Господи!) і хотіли би тільки самого величання їх та поклонів. Алеж годі називати добрим се, що є зме, і годі все промовчувати. І так у нас страшенно багато гнилі в ріжних кругах життя промовчує ся...

З фейлстонів „Буковини“ треба ще згадати гарне оповідане Гр. Цеглинського, передруковане з американської Свободи п. з. Хоч раз у житю ситий, Зустріч Наталки Полтавки з Літ. наук. Вістника і Покору О. Кобилянської. Отсе й була би вся белетристика, яку принесла нам торік „Буковина“.

Крім того Лев Турбацький, редактор сеї часописи, писав статі про Золя, Л. Толстого, Фр. Паляцкогo і І. Франка, і подав рецензії на „Мій Ізмарагд“ Франка, „За батька“ Грінченка і на „Аргонавтів“ Цеглинського. Др. Іван Франко помістив тут у перекладі свою статю з Slovansk-ого Přehled-у п. з. „Русько-українська література“ (з нагоди ювілею). Проф. Стефан Стоцький передрукував тут свою статю з Літ. наук. Вістника про Котляревського і його Енеїду і подав свою другу промову на концерті в Чернівцях на сю саму тему. Юрий Кміт подав ще свою статю про Котляревського. На картках „Буковини“ відбула ся також звісна баталія з причини перших книжок Вістника, що заняла з кільканайцять фейлстонів. З чужих літератур подані в „Буковині“ в перекладі праці: Анни Фулер (американське оповідане), Вільгельма Мрштіка, Варт. Сальоці, Т. Рязанцева, Авґ. Стріндберґа, Л. О. Штаммера (Мужицька драма з українського побуту), І. Потапенка і ще деякі менше звісні. Як бачимо, на 154 числа часописи перекладів не багато.

Отсе і був би короткий перегляд фейлстонів наших часописей. Не достає ще показчика американської „Свободи“, якої не маю під рукою, але памятаю, що там крім „Тимка Гаврилюка“ Н. Дмитрова і його канадійських образків та передруків з Літ. наук. Вістника не було для сего мого перегляду багато цікавого. Редактор „Свободи“ о. Стефан Макар (псевдонім Хлопів), звісний з кількох малих оповідань, пише мало белетристики.

Щож показуєть ся із сего перегляду фейлстонів? Нових імен виринуло доволі, та чи багато з них остане ся письменниками? Було так і давнійше — а кілько-ж то замовкло! Сільське жите приборкує молодих талановитих сьвящеників; тяжкі службові обовязки здержують від письменської роботи иньших людей по містах; — ся робота все ще є в богатях авторів тільки розривкою. Вона, правда, платить ся в нас тепер далеко лїпше, як тому двайцять лїт — деякою заплаатою, хоч моральною, єсть

більше заінтересоване літературними працями — але нам ще далеко до заведення ладу на літературній ниві.

Велику поміч могли би тут подати редакції наших часописей — передруки красших творів доконче потрібні, тут годі щадити, автори повинні-б жадати передруків, бо і так звичайно не дістають заплати грішми! — і редакції треба нам просити, щоби на будуче більше уважали на фейлетони. Самі-ж знають, яке велике їх значінє і для читачів і для літератури. Не можна мало-важити сеї рубрики в часописи.

Осип Маковей.

З російської України.

(Як столітній ювілей застав Українців „на печі“. — Перші транспорти Українців „з печі“. — Петербурські товариства. — „Видання общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“ та „имени Т. Г. Шевченка“. — „Общество любителей малорусскаго слова имени М. Максимовича“. — Відділ Географічного товариства в Києві. — „Общество любителей науки, литературы и искусства“. — „Общество любителей изучения Полтавской губернии“. — „Общество издания народныхъ картинъ“. — Наше проєктарство і дійсна праця).

Минуло сто літ української літератури. В багатьох місцях в межах Росії і за кордоном відсвяткував ся і ще сьвяткуватиметь ся її столітній ювілей. Читало ся досить рефератів, друкувало ся чимало статей про батька української літератури, про її давню і новішу історію. Правда, капітальних, серіозно-наукових статей з сего приводу появило ся дуже мало. Стало ся се не через брак українських учених сил. Українських учених, себ то учених родом з України, що студіюють в російській літературі питання минулого і сучасного українського життя, — у нас досить. І здавало ся-б, що коли вже не патріотично-горожанський, то просто науковий їх обовязок — освітити перед суспільністю значіне такого великого історичного факту в житю нації, як столітє його літератури. Що-ж бачимо? Українські учені сили виявили в сім році, як завсїди і всюди, таку солідарність, неначе вони зїхали ся на який конгрес і прийняли тверду постанову: відкласти свої учені праці до другого столітя української літера-

тури. Але такого й конгресу не було: всі ті „сили“ просто залягли спокійно „на печі“.

Проте сто літ — вік сам по собі поважний. Навіть на таку молоду і недорослу суспільність, якою завсїди вважала себе українська суспільність, сї поважні літа мусїли зробити свій певний вплив. Інакше й не могло бути. Столітня історія нашої літератури і нашого суспільного життя подає досить, хоч і поодиноких, але яскравих фактів — глибокої сьвідомости, незламаної енергії в роботі, сьвятої саможертви. Такі факти на протязі так довгого часу, як ті краплі, що одна за одною довбають камінь, — мимоволі, мусїли вже самою стїхийною силою свого впливу продовбати у психології української суспільности нову рису — потребу спільної, гуртової, громадської праці.

Найкращим закінченєм старого столїтя української літератури і разом найкращим подарунком новому, безперечно, єсть у нас в Росії заснованє „Товариства видання користних та дешевих книжок“.*)

Товариство засновано в Петербурзі. Се цілком зрозуміло після відомої девізи: що можна кому иньшому і деінде, то не можна Українцям і на Україні. Знаючи наші цензурні умови, мусимо признати, що провести устав сего товариства через відповідні інстанції — було не легко. Тим більше чести енергїчним основателям товариства.

Завдання товариства — засновати в Петербурзі діяльний осередок в интересах культури українського народу і його економічного добробуту. Після § 1. устава, товариство має на меті за допомогу релігійно-моральному розвитку та економічному добробуту українського народу. З сїєю метою товариство видавати-ме дозволені цензурою дешеві та доступні для народу мовою і викладом книжки релігійно морального, господарського і взагалі практичного, а також і літературно-артистичного змісту.

Членами товариства можуть бути всі дорослі особи, виключаючи учеників, дрібних військових урядників та особи, що обмежані в правах після судових постанов. Члени товариства подїляють ся на почесних, дійсних і членів-сотрудників. В почесні члени вибирають ся особи, що внесли в касу товариства значні

---

*) Устав „Товариства“ затверджено Міністерством внутрішних справ 19 падол. 1898 р.

матеріяльні жертви або прислужили ся йому як инакше; дійсні члени вносять річно не менш 3 руб.; члени-співробітники не вносять вкладок, а замість того допомагають товариству своєю працею.

Засоби товариства складають ся з членських вкладок та з доходів від спектаклів, концертів, вечерків та ин., що споружають ся товариством.

Справами товариства заряджують виділ товариства та загальні збори його членів. Виділ збираєть ся не менш одного разу на місяць і має на обовязку — вибирати твори і рукописи, що надсилати-муть ся товариству для видання, засновувати склади видань товариства, провірювати грошеві засоби та дбати про їх побільшення, зносити ся з ріжними особами та інституціями в справах товариства та инь.

Неарозумілі деякі §§ устава що до адміністраційної сторони товариства. Напр. виділ складаєть ся аж з 12 членів і 3 кандидатів до них; щорічно з виділу вибуває 4 члени, що заміняють ся новими; на загальних зборах мусить бути не менш $\frac{1}{3}$ членів, що живуть у Петербурзі. Сї вимоги уставу здають ся простим формалізмом, що може лише пошкодити справі. Але се, певна річ, дрібниця, що не має великої ваги.

Товариство, що має на меті видавати для українського народу книжки доступною для нього мовою — річ неминуче потрібна. І кому дорогі інтереси національної освіти народа, той не може не віднести ся зі співчутєм до сего товариства і не виявити того співчуття практично в тій чи иньшій формі. Завдання товариства не легкі. Справа видавництва українських книжок дуже сумна*). На сій нерозораній ниві жде товариство велика і трудна праця, що вимагає дужої енергічної заемоги. Практичне переведенє desiderat-ів товариства спільною заомогою української суспільности найкраще доведе нам, чи доросло воно до справжньої практичної роботи...

Діяльність і поведженє нового товариства вимагають тим більшої уваги, що воно єсть більмом на оці всім обрусителям. Ще не встигло товариство на сьвіт Божий народити ся, як підняла ся проти нього обрусительна канонада. „Новое Время“ заходило ся підняти на сьміх товариство з приводу першого його зібрання,

*) Тепер поминаю сю важну і цікаву справу, маючи надію подати ширші відомости про неї в дальших своїх замітках.

обізвало його „товариством росповсюдження української мови серед українського народу“, приписує йому прапором старі запорожські штани і, передаючи наче-б то розмову на зібранню з одним Українцем, верзе всяку нісенітницю на товариство, на українство, і т. и. Певна річ, що такі недоладні інсинуації зовсім не літературні і порядний орґан їх не містив би. Але треба правду казати, що в промові голови товариства, генерала Федоровського, були уступи, що справді викликали непорозумінє. Я, наприклад, не розумію, яке відношенє товариства до єврейства; що йому Гекуба і що воно їй? А бесідник не тільки умудрив ся знайти тут якийсь звязок, але й для чогось почав грізно юдофобствувати у своїй промові. На першому зібранню, у першій промові такі речі, здаєть ся, були не зовсім тактовні*).

*) В 35 числі газети СПбургскія Вѣдомости д. Мордовець подав замітку п. з. „Отклоненіє нареканія“, де каже про заснованє товариства для видаваня книжок для народу і про перші збори його. „Дня 27 грудня, по богослуженю, п. ініціатор товариства, відкриваючи перші збори товариства, на жаль і здивованє основателів і членів товариства, не повідомивши їх про се, різко і дуже не в пору зазначив своє юдофобство, що ніяким способом не може бути ціллю гуманного товариства, і ся неожидана ніким заява мусіла викликати горячий протест основателів, котрі демонстраційно вийшли із зборів. Але з уваги на сьвяту і високогуманну ціль товариства і з обави, щоби в самім початку не вбити доброго діла, вони здержали ся від голосного протесту на самих зборах, заявивши йому (ініціаторови) самим виходом із зборів, що не солідаризують ся з ним“. Далі д. Мордовець пише, що коли чутка про сю пригоду, дякуючи пресі, розійшла ся по Росії, то товариство і він сам почали діставати багато листів. Один такий лист він друкує через те, що дістав його з „захолустья“ : „Впв. Данило Лукич! Радісно було нам, коли ми прочитали звістку про заснованє у вас в Петербурзі „Малорусскаго общества изданія полезныхъ книгъ для народа“. Але сумно нам стало, коли ми почули, що в сїм товаристві прозвучала різка нота юдофобства. Для нас, сьвідомих Українців, що боронимо прав нашого народу, „нѣсть ни еллинъ, ни іудей“, а єсть людина, нація, що має право розвивати свої духові сили при вільній конкуренції вільних народів. І коли ми, Українці, не будемо, не схочемо бути толерантними, то тим дамо тільки право всім і кожному не бути толерантними і до нас. З нашого села, з Полтавщини, ми шлемо свій протест проти тих членів вашого товариства, що з самого початку запляшили таке дороге і так бажане для всіх Українців сьвяте

В Петербурзі засновано також, як відомо, і друге товариство — „Товариство імени Т. Г. Шевченка“ для заемоги Українцям та Українкам, що вчать ся в висших школах Петербурга. Товариство має на меті вносити платню за слуханне лекцій (т. зв. в Галичині „чесне“), роздавати книжки, одежу, їжу, давати притулок та медичну заемогу студентам та курсисткам, відшукувати для них роботу та запомагати грошовими датками. 29 падолиста м. р. відбули ся перші загальні збори „Товариства імени Шевченка“. Головою зборів був наш письменник Д. Л. Мордовець. Перші збори були присвячені виборам товариського уряду. Головою вибрано сенатора Марковича і членами виділу — дд. Мордовця, Іващенко, Катеринича, Саладилова та Забіло. По виборах повідомлено збори, що „Императорское человеколюбивое Общество“, спочуваючи завданням товариства, прислало на його потреби жертву — 200 рублів.

В Київі подано на затвердженє уряду устав „Общества любителей малорусскаго слова имени М. Максимовича“. Завданнє товариства — плекати і розвивати українську мову і літературу. Більш подрібні відомости про се товариство подам, як прийде резолюция уряду.

В Київі пропонувано засновати відділ географічного товариства. Географічне товариство має вже кілька відділів на „окраїнах“ Росії (на Кавказі, в Іркутському, в Омському, на Амурі) і більш 20 літ перед сим мало відділ свій і в Київі (Юго-западный Отдѣль Географич. Общества). В Київі сей відділ виявив себе дуже пильною і користною працею; „Записки“ сего відділу до сего часу заховали значінне найцінніших жерел для етнографії та статистики краю. Але „незалежні обставини“, як результат інсинуаций та доносів, зробили те, що користнійших діячів товариства розіслано по всім усядам, а саме товариство перестало

діло відродження нашого народу“. Підписали: земський лікар, земський фершал, земська акушерка, сьвященик, учителька церковно-приходьської школи, учитель і учителька народної школи. — Ся пригода дуже характеристична для Українців, що їздять на принципах і теориях, і заким напишуть одну добру книжку для товариства, то перше пересварять ся теоретично за антисемітизм. Красше було би, як би замість протестів післали зараз у товариство сотню популярних праць для народу. — *Редакция.*

істнувати. Тепер на Х. з'їзді натуралістів та лікарів, що відбувся в серпні минулого року, виникла думка засновати відділ географічного товариства для українських губерній і тоді-ж була післана про се петиція від з'їзду. Тепер знов післана про се заява в географічне товариство, підписана 74 особами, що належать до видатних сил тутешнього наукового та літературного кругу; друга така заява готується і теж скоро буде післана. Таким чином недостачі в робочих силах, що самі просять ся до роботи, не може бути і вся справа тепер — лиш за офіціальним дозволом.

В Одесі засновало ся „Общество любителей науки, литературы и искусства“. 21 січня сего року відбули ся перші збори сего товариства. Збори почали ся рефератом секретаря товариства д. Пекатороса — „Цѣль чтеній для народа“. Референт доводив, що лишень ті читання народні мати-муть цілком користний вплив, які мають відповідну аудиторію національну форму. Ся думка викликала горячі дебати з боку д. Соколовського, котрий завважав, що націоналізм перечить основам християнської моралі, що національний поділ порушаючи загально-людські ідеали, поведе до загибуну самих націй, що в будуччині всі нації мають скласти одну сімю, і т. и. Референт відповів на се, що поки всі люди зіллють ся в одну сімю, тимчасом окремість поодиноких націй — факт нестемений і було-б нерозумно нехтовати таким дійсним загально-людським фактом для задоволення абстрактних теорій.

Після дебат, що були перервані, вважаючи на пізню добу, д. Андрієвський прочитав реферат „Къ столѣтію Энеиды Котляревскаго“.

В Полтаві пропоновано засновати „Общество любителей изучения Полтавской губернии“. Дня 6 січня в салі полтавської міської управи відбули ся збори для урядження сего товариства. Вибраний головою зборів ініціатор сеї справи д. Василенко вияснив завдання товариства. Товариство се, після його пояснень, має стати осередком єднання і спілки для всіх місцевих діячів, що хотіли би послужити рідному краю своїми працями та знанням місцевого життя людности. Пропоноване товариство мусить студіювати всі сторони життя рідного — історичного і сучасного. В спільній праці має приймати участь вся місцева інтелігенція — ученики, педагоги, урядники, дідичі та инь. Далі вибрано комісію, котрій доручено остаточно редагувати устав товариства, підписати і віддати на затвердження уряду.

З пропонованих у останній час товариств треба ще згадати про товариство видання дешевих образів для народу. 30 грудня минулого року були перші збори членів-основателів для утворення устава. Товариство се має засновати провінціяльні філії, — між иньшим в Києві та Одесі.

Як бачимо, на Україні тепер повело ся на товариства. Гуртові потяги саме росходили ся, товариства ростуть, як гриби в дощ, так що треба лиш сподівати ся, аби той гуртовий рух виявив ся в чому справді практичному та користному. Засліпляти ся тут оптимізмом жадним чином не можна. Подібні прецеденти по части вже були у нас. З відповідними завданнями засновані київське та харківське: Общества грамотности, Киевское литературно-артистическое Общество та инь. Здавало ся-б, що в тих товариствах українські сили, коли вони єсть, могли би знайти широке поле для користної національної роботи. Про те — робота їх така млява та недбала, що ті інституції врешті стали новими органами обрусенія на Україні. Страшно, аби сей гуртовий рух наш не був простим проєктарством, що не дає нічого практичного і лишень засліплює очи іллюзією праці. Сумно і стидно буде, коли ми, досявши засновання товариств і маючи певні засоби для роботи, заспокоїмось на тому. Дуже сумно буде, коли ми на порозі ХХ. віку і другого століття сталого культурного істновання свого перейдемо тільки із сфери красних фраз в сферу добрих замірів, та лишень

Може дійдем до питання,
Як нам стати до роботи.

Придбання з того буде не велике. Тільки праця, енергічна, безперестанна праця може довести нам, а разом і всім, що ми складаємо націю, яка має право на істнованнє та заслугоє загальної пошани.

Праця єдина наш шлях уторує...

Spectator.

Хроніка і бібліографія.

— Член редакційного комітету Літ. наук. Вістника д. Осип Маковей одержав з міністерства освіти літературну стипендію і виїхав на довший час до Відня для наукових студій, зістаючись і на далі постійним співробітником Літ. наук. Вістника. Редакційні обов'язки Осипа Маковея перейняв д. Володимир Гнатюк.

— У всіх більших містах, а також у декотрих менших і по селах східної Галичини відбули ся концерти в 38-мі роковини смерті Шевченка. У Львові були три концерти: перший, устроений товариствами, другий гімназистами з руської гімназії, і третій — руськими учениками польських середніх шкіл. Концерт товариств був зложений з самих творів Шевченка, деклямацій або музичних композицій до слів Шевченка. Відчиту про Шевченка сего року не було, лише вступне слово проф. Ю. Романчука.

— Загальні збори „Товариства будови театру ім. Ів. Котляревського“ відбули ся дня 12-го марця в комнатах „Руської Бесіди у Львові. На зборах між иньшими змінено статут і переведено вибір голови і його заступника та доповнено виділ чотирма членами. Головою вибрано проф. Ілярія Огоновського а заступником проф. Ілію Кокорудза. До виділу увійшли нові члени: др. Евг. Озаркевич, Мих. Павлик, др. Коцовський і акад. А. Крушельницький. Статут Товариства зближено до статуту проєктованого драматичного товариства, і відповідно до того має воно називатись на далі Драматичним товариством ім. Котляревського. Тим способом переведена фузія сих двох товариств.

— З кінцем місяця лютого с. р. львівське товариство „Просьвіта“ мало в Галичині 751 своїх читалень. Найбільше читалень має Черемиський повіт (44), потім Рогатинський (36), Борщівський (35), Стрийський (33), і повіти Львів, Золочів і Бібрка по 27. Треба знати, що крім читалень „Просьвіти“ є ще в краю давнійші читальні, основані не на статутах „Просьвіти“.

— 26 лютого, в 38-мі роковини смерти Т. Г. Шевченка в Петербурзі, в Казанському соборі відправлено панахиду по покійному поеті в присутності письменників: Пипина, Мордовця, Лесевича, Короленка і ин., а також великої маси шкільної молодіжи обох полів. Вечерниці на пам'ятку Шевченка відбудуться в Петербурзі в марті.

— 19 лютого на зборах „Союза писателей“ в Петербурзі д. Кулябка мав відчит „Три памятныхъ воскресенья 1861 года“. Друга частина сього відчит присвячена смерті Т. Г. Шевченка і психічному його настроєви перед смертю. Воля для мільйонів кріпаків уже от-от мала вийти, а нещасний поет, що стільки праці поклав на боротьбу з сим лихом народнім, не мав сили прискорити визволення кріпаків і тільки в поезіях міг виливати свої важкі почуття, свої скарги на важку долю народню. Він болів душею за рідний йому „по плоти і по духу“ народ, та нічим помогти не міг і се страшенно його мучило. Такий був душевний стан Шевченка перед смертю („Сынъ Отечества“, ч. 50).

— Московський кореспондент „Сына Отечества“ помістив у сій часописі (ч. 44) замітку про трупу М. Л. Кропивницького, що в мясниці пробував у Москві. „Хоча, — каже кореспондент, — українські інтелігенти досить горячі прихильники рідної пісні і театру, а тим паче на чужині, а про те відносини московських Українців до театру д. Кропивницького досить холодні. Причина сьому — репертуар, що складається переважно з отсих пєс: Вій, Запорожець за Дунаєм, Богдан Хмельницький („сензаційна новинка!!!“), Пропавша грамота, Царицині черевички, Мазепа, Тарас Бульба і иньші пєси такого-ж самого сорту. „Чудне вражінє, — завважає „Сынъ Отечества“, — дає театр з такими пєсами на людину, що не знає України. Замість народа, щедро наділеного фізичними і духовними силами, народа, що живе, загарливо працюючи, і з охотою прямує до освіти, — глядач бачить перед собою якісь кумедні фігури п'яних осіб, що тільки сьпівають пісень, жеруть галушки та витанцьовують гопака... Поважних змістом пєс, яких є досить в українській драматичній літературі, трупа д. Кропивницького майже не виставляє. Таке поведженє трупи д. Кропивницького — українського письменника і батька українського театру — ілюструє ту деморалізацію, що панує серед великої більшости українських артистів: „рублеві“ інтереси і бажанє догодити некультурній частині пу-

бліки примушує їх цілком нехтувати ідейною стороною діла і до занепаду українського театру докладати власних рук, — як каже д. Spectator в попередній книжці „Літ. наук. Вісника“ в статі про український театр. — Дня 12 ст. ст. лютого с. р. трупа Кропивницького виставила оперу в 3 діях „Катерина“, перероблену з поеми Шевченка. Автори лібрета і музики на афішах названі А. і Н. А.

— 28 лютого закінчило свої вистави в Києві українське драматичне товариство під управою дд Саксаганського і Садовського. Граючи в одному місті протягом чотирьох місяців, товариство се зробило першу пробу постійного українського театру, — пробу, що удала ся як найкрасше. Театр, за виїмком першого місяця, завсіди бував повний і товариство мало великий і материяльний і моральний успіх. Причина успіху — порядне поводженє артистів, що здобуло їм велику симпатію, і загальне поважанє від Киян. Київські часописи, — за виїмком, певна річ, „Кіевлянина“, — також симпатично держались до українського театру і містили прихильні рецензії. Такий успіх українського товариства виразно свідчить, що постійний український театр — річ цілком можлива навіть при сучасних важких цензурних умовах і не дуже широкому репертуарі. За часи пробування в Києві товариство виставило шість нових пєс: Понад Дніпром, Бурлака, Чумаки і Лиха искра д. Карпенка-Карого, Богдан Хмельницький д. М. Старицького і Мазепа д. Тугая. Окрім останньої, всі вони мали чималий успіх серед київської публіки. З Києва товариство їде в Одесу, де давати-ме вистави в „Рускім Театрі“.

— „Сынъ Отечества“ в дописі з Києва знов здіймає старе питанє про шкільну мову на Україні. Часопись справедливо завважає, що справа осьвіти народа на Україні стоїть в дуже ненормальнім і непевнім стані. Українському школяреви доводить ся зазнавати таких перешкод, яких не зазнає школяр російський: останній виучуєть ся грамоти на рідній мові, а Українцеви треба разом з грамотою виучувати і чужу мову, читати книжки і мовою і змістом для його чужі і незрозумілі. Се становить непереможні трудности для розповсюдження осьвіти серед українського народу. Тим то останніми часами ми бачимо на Україні заходи як небудь поліпшити сю справу. Пропоновано було, напр. (1897 р. в Полтаві, на так званих „учительських курсах“) побільшити термін учення -- замість 3 років до 4; учителі в Чернігівщині заходжу-

ють ся коло уложеня букварів та книжок для читаня в українських школах ; київське „Общество грамотности“ в кінці минулого року зложило навіть спеціальну комісію, що має уложити підручники для українських шкіл („Сынъ Отечества“, ч. 45). -- Напевне можна сказати, що всі ті заходи помруть наглою смертю від „независящихъ обстоятельствъ“. Коли російська цензура систематично не пускає дитячих книжок на українській мові (недавно, наприклад, заборонено дитячу читанку „Перший снопок“, що подана в Київа в кінці минулого року) для читаня поза школою, то вже про запровадженє народньої мови в школі — нічого й говорити. А тим часом становище народньої осьвіти на Україні таке, що без народньої мови всі заходи коло осьвіти не тільки не приносять користи, а навіть у значній мірі спричиняють ся до деморалізованя народа.

— Статя д. Науменка „Книжная рѣчь у малороссовъ“, що була надрукована в першій книжці „Кіевской Старини“ за сей рік, викликала невеличку бібліографічну замітку в російському журналі, що видаєть ся під назвиском „Журналь Журналовъ“ (Журн. Журналовъ“, м. февраль, 260 стор.). Автор замітки, з звичайною російською „развязностью литературнаго молодца“, зробивши невеликий витяг із статі д. Науменка, уквітчавши рясенько сей витяг знаками запитання та здивовання, „одним махом“ розбиває всю арґументацію д. Науменка... кількома стрічками!

Замітка досить характерна і ми її подаємо цілком.

„Авторъ считаетъ, что общерусскій языкъ не можетъ (!) быть удѣломъ Галиціи, Буковины и Угорской Руси. Онъ думаетъ, что единственный (!) выходъ для этихъ мѣстностей есть тотъ, на который ступила народническая партія Галиціи нѣсколько десятковъ лѣтъ тому назадъ — а именно: постепенное созданіе своего культурнаго языка, который выведетъ ихъ на прямой путь къ установленію прочной національной (!) особи среди другихъ славянскихъ и неславянскихъ народностей Австріи.“

Зробивши сей витяг із статі, „обозрѣватель“ каже: „Зачѣмъ нужна автору эта особа въ лицѣ галицкихъ малороссовъ і почему они должны отдѣляться, хотябы и языкомъ, отъ нашихъ малороссовъ — объясненій не дано. Такимъ образомъ должны явиться два отдѣльныя этнографическія племена: малороссы, живущіе въ Россіи, и малороссы, принадлежащіе Австріи...“ Отут би вже й нам треба було поставити кілька знаків здивовання на такі ро-

зумні речі, але автор замітки увільняє нас від зайвого труду, бо кінчить свою замітку фразою: „Страння, въ самомъ дѣлѣ, желанія!“

— Д. Батуринський подає в „Историческомъ Вѣстникѣ“ дуже цікаві споминки М. П. Драгоманова про відносини до українства славного російського повістяра І. С. Тургенева; споминки єї виняті в італіянського журналу „Rivista Politica e Letteraria“, за рік 1885. До України і Українців, після споминків М. П. Драгоманова, Тургенев мав великі симпатії і прихильність і вельми жалкував, що йому не довелося ближше познайомитися з ними. „В Українців — каже Тургенев — єсть особний рід ідеалізму і твердості, вельми симпатичний в порівнянню з великоросійським утілітаризмом і легкодушністю“. Тургенев цікавився і українською літературою і штукою, і коли Драгоманов раз якось розповів йому сюжет для української опери, то він підшукав навіть якогось французького композитора, що заходився той сюжет обробити. Коли Тургенев помер, то Драгоманов на труну його послав вінок „від української печати“. („Историческій Вѣстникъ“, 1899 р., кн. 3, стор. 896 — 898).

— Славна артистка українська Г. П. Затиркевич-Карпинська покинула сцену, щоб, як вона каже, „не догратися до старости“. Талановиті артисти дд. Манько і Боярська переходять на російську сцену і вже зробили контракт з московським антрепренером Коршем. Все се важкі втрати для українського театру. Г. П. Затиркевич-Карпинська поміж усіма артистками українськими визначалась як найкрасша на ролі комічних бабів та молодиць і утворила справді кілька невмирущих типів (напр. Лимерихи). Останніми часами вона пробувала в трупі д. Сулова, що давала вистави в Одесі. Д. Манько — талановитий артист на ролі комічні, але без жадної школи і з великим нахилом до шаржу; його літературні проби (сентиментальна мєльодрама „Нещасне коханне“ і комедія „Краще своє латане, аніж чуже хапане“), хоч і з успіхом ішли на сцені, але літературної вартості не мають. Д. Боярська — талановита артистка школи М. К. Заньковецької, на ролі драматичні. Останніми часами дд. Манько і Боярська пробували в трупі д. Кропивницького і грали в Москві.

— Дня 21 лютого на зборах історичного товариства Нестора Літописця в Києві д. Каманін прочитав реферат про нові документи, які появились в приводу 250-літнього ювілею Хмель-

нищини. Поки що референт мав відчит тільки про ті документи, що надруковані в „Памятникахъ, изданныхъ Кіевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ“, а про всі инші документи, що надруковані в „Записках наук. тов. імени Шевченка“ і „Записках Краківської Академії Наук“ — обіцяв подати звістку на другий раз („Кіевлянинъ“, ч. 57).

— В Квіві, як відомо, готують ся до XI археологічного з'їзду. В. Б. Антонович саме тепер укладає систематичний каталог археологічної вистави, що буде відчинена підчас з'їзду, і археологічну карту Волині. Дд. Голубовський, Лаазаревський, Стороженко і Кивліцький працюють над укладанєм історичної карти лівобережної України („Кіевское Слово“, ч. 4000).

— Року 1901 мине 200 літ істновання кіївської духовної академії. Богоявленська братська школа, з якої повстала кіївська академія, заснована ще з початку XVII столітя (1615 рік), але академією вона почала звати ся тільки року 1701, по реформі, переведеній грамотою царя Петра I.

— Чернігівське земське зібраннє, що скінчило свою сесию 6 лютого с. р. ухвалило дати 20.000 карб., щоби збудувати в Чернігові окремиий дім для українського музею, що подарував В. В. Тарновський. Музей складаєть ся з автографів українських діячів і великої сили річей, що колись-то належали гетьманам та українській старшині.

— Харківський „Комитетъ по устройству сельскихъ библиотекъ и народныхъ читалень“ сього року заводить 64 нових бібліотек для народа в Харківщині („Извѣстія кн. маг. Вольфа“, рік II, ч. 5.).

— В Петербурзі видано д. Ільїним карту Чорноморіі („Карта Чорноморской губерніи“), уложену по офіціальним даним 1898 року.

— В Петербурзі оголошено конкурс на премію імени Гільфердінга за найліпшу історію закордонної Русі (Галичини і Буковини).

— Духовний уряд в Росії постановив значно побільшити в сьому році скількість церковно-приходських шкіл в губерніях північно-західного і південно-західного краю, а також і в других губерніях з „иностранческимъ населенієм“.

— Для всесвітньої вистави, що має бути в Парижі в 1900 р., готуєть ся збірник п. в. „Россия въ XIX столѣтіи“ по програмі,

котрої проєкт складала окрема рада при російським міністерстві фінансів. До співробітництва запрошено видатніших російських учених та письменників, як П. Семенова, Каришева, Скалона, Янжула, Чупрора, Менделєєва та інших.

— Д. Драганов помістив у „Новомъ Времени“ (ч. 8262) замітку про переклади А. С. Пушкіна на європейські мови; найдовше зупиняєть ся він над українськими перекладами. Першим українським перекладом, як каже д. Драганов, була поезія Пушкіна „Два ворона“, перекладена Б. (Боровиковським?) і надрукована року 1830 в „Вѣстнику Европы“ (ч. 140, N. 3, стор. 186). Потім появились отсі переклади: „Полтава“ в переказі А. Г. Ш. (Пігоцького. Надрукована в „Украинскомъ Альманахъ“ за рік 1831); „Полтава“ в перекладі Євгена Гребінки („Московській Телеграфъ“ за р. 1831, ч. 41, N. 17, стор. 28—129); „Зимній вечір“ Боровиковського („Ластівка“ Гребінки, 1841), „Цигане“, „Поет“ і „Пророк“ Боровиковського (де надруковані — не показано); „Утопленик“ Гетьманця („Правда“ Львівська 1888 р., чч. 10—11), — отсе і всі переклади, які знає д. Драганов. Про переклади Руданського („Віщий Олег“), д. Старицького („Зимовий вечір“), д. Олени Пчілки („Анчар“) він не згадує. За те д. Драганов чимало знає такого, чого мабуть ніхто не знає, окрім його; він знає, що „перекладав Пушкіна як і Крилова на українську мову Н. (?) Ө. Квітка - Основяненко“, хоч не показує, де можна знайти ті переклади; він знає, що Боровиковський перекладав Крилова, хоч „Байки і прибаютки“ Боровиковського не мають нічого спільного з російськими байками Крилова; нарешті він знає, що Шевченків „Перебендя“, якого ми уважали досі за одну з найкрасших перлин Шевченкової поезії, єсть не більш не менш як переклад Пушкінського „Пророка“... Зле хтось пожартував з д. Драгановим, котрий, видно, і в вічі не бачив Шевченкового „Перебенді“.

— 20 лютого в Мотронівці помер на 72 році свого віку колишній редактор „Основи“ Василь Михайлович Білозерський („Кієвлянинъ“, ч. 61). Ширшу вістку про покійника подамо пізнійше.

— 24 лютого в Петербурзі помер російський публіцист-історик Вол. О. Михневич. Небіжчик був родом Українець (родив ся в Київщині), але, як і багато інших Українців, всі свої сили і талант віддав російській літературі, не згадуючи навіть про українську.

— В Празі задумано видавати славянську енциклопедію, що обійме собою історію, географію, літературу і штуку всіх славянських земель.

— Російський міністер внутрішніх справ на скаргу О. Я. Кониського за заборону цензурою його перекладів під заголовком „Квітки з чужого поля“ відповів, що скарга „не подлежить удолетворенію“.

— Російська цензура заборонила „Добрі бесіди“ („Дещо про сьвіт Божий“ — відома популярна космографія). Заборонено також для ужитку в Росії „Бесіди про часи козацькі на Україні“, видані 1897 року в Чернівцях.

— Дозволено цензурою „Приятелі“ і „Рибалка Панас Круть“, оповідання Ів. С. Левіцького.

— Подано до цензури з Києва: „Що робить ся з людиною“, популярна фізіологія чоловіка; „Береженого і Бог береже“ — популярне оповіданє про скотську чуму, і „Дід Евмен“ — белетристичне оповіданє О. Я. Кониського.

— В Харкові друкуєть ся дозволена цензурою книжка для народу п. в. „Лихо розуму не тлумить а буркає“ і „Приятелі людини“ Олександра Катренка. — Дозволена цензурою драматична перерібка Гната Хоткевича з „Йом Кіпура“ Короленка.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, р. VIII, т. XXVII, під редакцією М. Грушевського. Зміст: 1. Галицький „Москаль-Чарівник“, подав Др. Іван Франко, с. 1—22. 2. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (Далі буде), с. 1—68. 3. Miscellanea: а) До історії „руського обряду“ в старій Польщі, под. М. Грушевський, б) Причинки до історії Галичини в XVIII віці, под. Др. І. Франко, в) Посмертні згадки, под. М. Грушевський, с. 1—18. 4. Наукова Хроніка: Огляд українсько-руських часописей за 1898 р., О. Маковей, с. 1—12. 5. Бібліографія (рецензії і справоздання, зміст на с. 51), с. 1—52. 6. З Товариства: а) Засідання секцій і наукових комісій (вересень—грудень), б) Наукове товариство ім. Шевченка в 1898 р. і його наукова діяльність, М. Грушевського, в) Справозданнє з діяльности виділу, І. Кокорудза, г) Справозданнє касове, К. Паньківського, с. 1—22.

Видавництво товариства „Просьвіта“ ч. 226. **Сельські аристократи сорокових літ**, або знесенє панщини в Загорбах. Ко-

медия зі сьпівами в трох дїях Т. С. Львів, 1899. Сторін 59, 8-ки. Ціна 15 кр.

Ч. 61. Виданя Руского товариства педагогічного. **Малі герої.** Картини з житя дїтїй. Написала Віра Лебедова. У Львові, 1899. Сторін 91, 8-ки. Ціна 25 кр.

Видавництво часописи „Свобода“. Ч. 7. **Тымко Гаврилукъ.** Оповѣданє зь еміграційного житя написавъ Несторъ Дмитрѡвъ. Mt. Carmel, Pa., 1899. Сторін 79, 8-ки. Ціна 15 цт. Єсть се виданє американської „Свободи“, а не львівської.

Бібліотека для рускои молодежи пѡдъ редакцією Юліяна Насальського. Выпускъ XXI. Рѡкъ VI. Томъ XXXV. **Справдещнї герої.** Начеркъ зь минушости написавъ Т(еофіль) М(ри)ць. Коломыя 1899. Сторін 189, малої 8-ки.

Якъ дбає ц. к. Рада шкѡльна краєва о руску народну школу? Промова посла д-ра Т. Окуневского, выголошена въ соймѣ дня 4 марта 1899. Львів, 1899. Стор. 51, 8-ки.

Перегляд часописей.

Буковина 1898 р. від ч. 94 до ч. 154 (кінця року*).

На обзоринах, оповіданє Івана Костецького, ч. 93, 94, 97—99. — *Vindobona iubilans*. II Віденська вистава ювілейна, Сильвестра Яричевського, чч. 95 і 96. — *Аргонавти*, комедия Гр. Цеглинського, оцїнка Льва Турбацького, чч. 97—100. — *Образки з природи* (Буря, Звірячий цминтар і Пчоли) Івана Синюка, ч. 100 і 101. — *Жаба*, нарис Еміля Золї, передрукований з *Лїт. наук. Вістника*, ч. 102 і 103. — *Голоси пристрасти*, поезия С. Яричевського, ч. 102. — *Над Дніпром*, поезия С. Бердяєва, ч. 102. — *Боднариха*, опов. С. Яричевського, ч. 105. — *Лев Н. Толстой*, ч. 107. — *З присїлка на село*, опов. Дениса Лукїяновича, ч. 107—112. — *Земля рече*, передрук із „Праці“ і „Свободи“, ч. 108. — *Житє*, ескіз П. Рязанцева, ч. 112. — *Зустріч*, етюд Нат. Полтавки, передрук з *Л. Н. Вістника*, ч. 113. — *Палїй*, опов. С. Яричевського, ч. 115. — *Забутий лист*, опов. К. С. Баранцевича, ч. 116. — *Як людска совїсть загубила ся*, сатира Щедрина, ч. 117 і 118. — *Дрібні нариси* (Калина,

*) Гл. IV том *Лїт. наук. Вістника* стор. 241.

Теміда) Д. Лукіяновича, ч. 119. — Панич, опов. Гр. Коваленка, ч. 120—122. — Іван Франко, стаття Льва Турбацького, ч. 123—125. — Притча про красу і указ проти голоду, поезії Франка з „Мого Ізмарагду“, ч. 124. — Великі роковини, поезія Ів. Франка, передрук з Л. Н. В., ч. 126. — Докори совісти, опов. Августа Стріндберга, ч. 127—137. — Христос на Олімпі, поема С. Яричевського, ч. 128. — Русько-українська література, стаття д-ра Івана Франка, в перекладі з Slov. Přehled-u, чч. 131—134. — Івась, з німецького, ч. 135. — З культурного життя, стаття Льва Турбацького, ч. 137, 141. Котляревський і єго Енеїда, відчит проф. Стефана Смаль-Стоцького у Львові, передрукований з Л. Н. В., ч. 139 і 140. — Чим єсть для нас Котляревський, відчит проф. Стоцького в Чернівцях, ч. 141—143. — З циклю „Листки“ (Гердан, Осінь) Марка Черемшини, ч. 142. — Мужичка драма, оповіданє з українського побуту Л. О. Штаммера, ч. 144—151. — Іван Котляревський в сьвітлі російської і руської критики, передрук із збірки, виданої В. Масляком в Перемишлі, ч. 144 і 145. — До земляків моїх, поезія М. Далекого, ч. 151. — Хрестини, сатира С. Яричевського, Дві путерні, нарис Петра Егге, ч. 152. — На Різдво 1898, поезія Немирича. Над Дунайскою сагою, поезія С. Яричевського. По слові, нарис А. Крушельницького, До пари, різдвяне оповіданє Х. Сибірське Різдво, поезія С. Бердяєва. Трагедія з веселим кінцем, оповіданє І. Потапенка. До руских жінок, поезії Марка Мурави, все в ч. 153 і в додатку. — Наше слово, поезія Мих. Бабинського, ч. 154. — Зима, поезія С. Бердяєва, ч. 154.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Від заграничних передплатників часто дістаємо нарікання, що неправильно дістають книжки Літ. наук. Вістника. Просимо їх не вражати ся сими неправильностями, що діють ся не з вини адміністрації нашого журналу і їх усунути вона не може, а виждавши (бо часто книжки залежують ся в дорозі) й переконавши ся, що книжка пропала, заявляти про се на адресу редакції або адміністратора Ів. Петрушевича.